T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

PÜLÜMÜR VE ÇEVRESİNDEKİ HALK İNANIŞLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NURCAN DİKME

Ankara-2018

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

PÜLÜMÜR VE ÇEVRESİNDEKİ HALK İNANIŞLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

NURCAN DİKME

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Durmuş ARIK

Ankara-2018

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

NURCAN DİKME

PÜLÜMÜR VE ÇEVRESİNDEKİ HALK İNANIŞLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Durmuş ARIK

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	İmzası
Prof. Dr. Durmuş ARIK	
Prof. Dr. Ahmet Hikmet EROĞLU	
Doç. Dr. Mehmet Alparslan KÜÇÜK	

Tez Sınavı Tarihi: 30.01.2018

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (23/02/2018)

Nurcan DİKME

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER ….……...I

KISALTMALAR ……..……VI

ÖNSÖZ…….…….……...…….……VII

GİRİŞ

1. Konunun Önemi, Amacı ve Sınırlılıkları……..…….1

2. Yöntem ve Kaynaklar…….……...……..4

3. Araştırma Alanı İle İlgili Bilgiler…….…..7

3.1. Pülümür İlçesinin Tarihi, Coğrafi ve Sosyo-Kültürel Özellikleri...…….…7

3.1.1. Pülümür İlçesinin Tarihi Özellikleri……7

3.1.2. Pülümür İlçesinin Coğrafi Özellikleri……...……...8

3.1.3. Pülümür İlçesinin Sosyo-Kültürel Özellikleri …….…….…..9

I. BÖLÜM

HALK İNANIŞLARI VE GELENEKSEL TÜRK DİNİ

1. Halk İnanışları……...…….…….…….……12

2. Geleneksel Türk Dini…...……..……15

2.1. Gök Tanrı İnancı……...…….…….....……...17

2.2. Tabiat Kuvvetlerine İnanma (Natürist İnançlar)……...……...……..19

2.2.1. Güneş, Ay ve Yıldızlar Kültü……...…….……...…20

2.2.2. Yer –Su Kültü...……...……..…….…...…21

2.2.2.1. Dağ Kültü……...……...…....22

2.2.2.2. Su Kültü……...……...……..…23

2.2.2.3. Orman ve Ağaç Kültü……...……..….....…24

2.2.2.4. Toprak, Taş ve Kaya Kültü……...……...……...……...…27

2.2.2.5. Ateş ve Ocak Kültü……...…...……...…29

2.3. Atalar Kültü……..……...……..…….....31

2.4. Kurban……..……...……...…….....31

2.4.1. Kanlı Kurban……...……32

2.4.2. Kansız Kurban : Takdimeler……...…….…..33

II. BÖLÜM

PÜLÜMÜR VE ÇEVRESİNDE HAYATIN ÇEŞİTLİ DÖNEMLERİNDE HALK İNANIŞLARI VE UYGULAMALARI

1. Geçiş Dönemleri İle ilgili İnanış ve Uygulamalar ……..……....36

1.1. Doğum İle ilgili İnanış ve Uygulamalar……..……..…37

1.1.1. Doğum Öncesi……..……39

1.1.2. Hamilelik Süreci……...……..43

1.1.3. Doğum Zamanı……...……45

1.1.4. Bebeğe İsminin Vurulması……...……..……...51

1.1.5. Kırkın Çıkarılması…….....……...53

1.1.6. Diş Hediği……...….53

1.1.7. Sünnet İşlemi ve Kirvelik……..……54

1.2. Evlenme İle ilgili İnanış ve Uygulamalar…….....…….....56

1.2.1. Evlilik Öncesi……...……57

1.2.2. Söz Kesme ve Nişan……...….59

1.2.3. Evlenme Zamanı……..……...….60

1.2.4. Evlilik Sonrası……..……...63

1.3. Ölüm İle İlgili İnanış ve Uygulamalar ……..……...66

1.3.1. Ölüm Öncesi……...…….……..…67

1.3.2. Ölüm Zamanı……...……73

1.3.3. Ölüm Sonrası……...…….76

2. Dini ve Özel Günler İle İlgili İnanış ve Uygulamalar…….……..….80

2.1. Dini Günler İle İlgili Uygulamalar …...……...……..……..80

2.2. Cem Töreni……..……...……...…….80

2.3. Oruçlar……..……...……...…….82

2.3.1. Hızır Orucu……..……..……...……82

2.3.2. On İki İmam Orucu……..…….……...…….…85

2.4. Özel Günler İle İlgili Uygulamalar ……...……...87

2.4.1. Gağan…….…….……..87

2.4.2. Gale Oynatma……..……89

2.4.3. Hotamal……..…….……89

2.5. Kurban Bayramı……..……..…….90

3. Günlük Hayatla İlgili İnanış ve Uygulamalar …….....92

3.1. Ev İyesi……...…….……...……..96

3.2. Nazar İle İlgili inanış ve Uygulamalar……...…….……..97

3.2.1 Nazar değmeden önce yapılan uygulamalar …….……..…….....…..98

3.2.2. Nazar değdikten sonra yapılan uygulamalar……98

4. Tabiat ile İlgili İnanış ve Uygulamalar……...……..…….....…101

4.1. Güneş ve Ay Tutulması……...…….…….....101

4.2. Yıldırım ve Şimşek……...……..…….…….....102

4.3. Yağmur……..……...…….……..…….....103

4.4. Yaylaya Gitme/Ekin Ekme…..……...…….……....….105

4.5. Hava Durumu……...……..…...106

5. Hayvanlar İle İlgili İnanışlar…….....…….……..……..…..…108

6. Hastalıklar ve Halk Hekimliği İle İlgili İnanış ve Uygulamalar …….113

7. Ziyaret Yerleri İle İlgili İnanış ve Uygulamalar…….....…..…..…….116

7.1. Düzgün Baba Dağı Ziyareti……...……...119

7.2. Buyer Baba Gölü……...……...…….124

7.3. Büyük Çeşme….....125

7.4. Büyük Dam Tekkesi (Bone Gırs)...……...……...…...126

7.5. Büklü Dede……...……..……...……126

7.6. Arap Kızı Dağı Efsanesi……..……...……..127

SONUÇ…….…….....128

KAYNAKÇA……131

KAYNAK KİŞİLER……...…..…138

EK: PÜLÜMÜR KÖYLERİ LİSTESİ……...…143

ÖZET……...……...145

ABSTRACT…….……147

KISALTMALAR

AÜİFD	:	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
bkz.	:	bakınız
C.	:	Cilt
Çev.	:	Çeviren
Der.	:	Derleyen
Ed.	:	Editör
K.K.		Kaynak Kişi
M.Ö.	:	Milattan önce
M.S.	:	Milattan sonra
s.	:	Sayfa
S.	:	Sayı
s.a.v.	:	sallallâhu aleyhi ve sellem
S.B.E.	:	Sosyal Bilimler Enstitüsü
vb.	:	ve benzeri
vd.	:	ve devamı
yy	:	yüzyıl

ÖNSÖZ

Bir birey olarak insanı ve sosyal bir parçası olarak içinde bulunduğu toplumdaki yaşayışı, bireyin doğum sürecinden başlayarak şekillendiren-hatta doğum öncesi süreçten başlayarak- unsurların başında din olgusu gelmekle beraber toplumda dini kurallara göre belirlenen ya da dini kurallara göre belirlenen inanışlar dışında var olan ve varlığını sürdüren inanışların da kültürü tanımada ve öğrenmede büyük önemi vardır. Bu inanışlar da halk inanışları başlığı altında toplanmaktadır.

Halk inanışları, gündelik yaşayıştan başlayarak hayatın hemen her safhasında ve farklı alanlarda yüzlerce konuyu ihtiva eden zenginliğiyle, bunların yer yer manevî ve dinî inanışlarla ilgi göstermesiyle çok geniş bir alanı kapsamaktadır. Ancak bu çalışmada dinî ve manevî hayatın her aşamasında önemli yeri olan Pülümür ve Çevresindeki Halk İnanışları, hem Dinler Tarihinin hem de Halkbilimin metodolojisini kullanarak fenomenolojik yaklaşımla (tasvir, tasnif, anlama) incelenmeye çalışılacaktır.

Halk inanışlarının kişinin doğumdan başlayarak hayatının sonrasındaki süreci, toplumdaki yerini/statüsünü belirleyerek düzenlemesi ve bunun için kurallar koyması açısından önemi yadsınamaz. Ne kadar çağdaş olursa olsun her toplumda halk inanışlarının varlığı söz konusu inanışların araştırılması için en temel gerekçedir. Ayrıca halk inanışlarından bazılarının yılların deneyiminin (özellikle halk meteorolojisi, halk hekimliği) sonucu olarak bazı alanlara (eczacılık, tıp) kaynaklık etmesi açısından da ayrı bir öneme sahip olduğu bir gerçektir. Halk inanışları toplumsal alanda büyük bir etkiye sahip olduğundan tezimizin araştırma alanı Pülümür ve Çevresindeki Halk İnanışları olarak belirlenmiştir.

Pülümür ve Çevresindeki Halk İnanışları konulu bu tez kaynak taraması ile gözlem ve mülakat yöntemleri sonucu elde edilen verilere dayanmak üzere giriş ve iki bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde; araştırmanın amacı, yöntemi ve sınırlılıkları ile Pülümür ilçesinin tarihi ve coğrafi özellikleri, sosyo-kültürel yapısı hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde; teze kaynaklık eden, günümüzde Anadolu halk inanışlarının da temeli olan Geleneksel Türk Dini yapısı ile halk inanışlarının kapsamı ve önemi üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde; Pülümür ve Çevresindeki Halk İnanışlarından geçiş dönemleri (doğum, evlenme ve ölüm) ile ilgili inanış ve uygulamalar, dini ve özel günlerde yapılan uygulamalar, günlük hayat ile ilgili uygulamalar, oruçlar, tabiat ve hayvanlar ile ilgili inanışlar ile ziyaret yerleri ile ilgili inanışlar ve uygulamalar gözlem ve mülakat yöntemleriyle elde edilen bilgiler çerçevesinde belirlenmeye ve incelenmeye çalışılmıştır.

Sonuç kısmında ise Pülümür ve Çevresindeki Halk İnanışlarının değerlendirmesi yapılmıştır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında bilgisini ve desteğini esirgemeyen tez danışmanım/değerli hocam Prof. Dr. Durmuş ARIK'a, maddi-manevi tüm destekleri için aileme ve yöreye ait inanışların derlenmesinde ve incelenmesinde bilgilerini ve yardımlarını esirgemeyen tüm Pülümürlülere teşekkür ederim.

Nurcan DİKME

Ankara, 2018

GİRİŞ

1. Konunun Önemi, Amacı ve Sınırlılıkları

Dinler ve buna bağlı inanışlar, ilk devirlerden beri toplumların yaşayış biçimlerini çok derinden etkilemiş olmakla birlikte belirli bir kimlik kazanmasında da önemli rol oynamıştır. Bunun bir sonucu olarak milletlerin, toplumların din ve inanışları araştırmacıların sürekli ilgi odağı olmuştur.[1] Bu anlamda birçok araştırmacı, Geleneksel Türk Dini ve inanışları ile ilgili inceleme ve araştırmalarda bulunmuş, onların yaşamlarına tesir eden bu din ve inanışları açıklamaya ve yorumlamaya çalışmışlardır. Nitekim Geleneksel Türk inanç sistemi incelendiğinde, bu inanış ve uygulamaların bir kısmının aynen bir kısmının da değişerek günlük hayattaki etkisini ve yerini koruduğunu görmek mümkündür. Günümüzde Türk dünyasının büyük bir çoğunluğu Müslüman olmasına rağmen, Geleneksel Türk Dini ve buna bağlı inanışları İslamiyet'le birlikte canlı bir şekilde yaşattıkları görülür.[2]

Türkiye'de ve Türk dünyasında da halk inanışları oldukça yaygın ve etkilidir. Bu inanışların bir kısmı eski Türk inançlarından, bir kısmı da Türklerin karşılaştığı toplumlardan gelmiştir. Bu bakımdan halk inanışları, tarihî bir köke, derinliğe de sahiptir ve her açıdan anlamlıdır, değerlidir. "Bunlar hurafedir, batıldır, dine aykırıdır" mülahazaları ile bir kenara itilerek halk inanışlarının işlevini ortadan kaldırmak mümkün değildir. Bu inanışları yok saymak da anlamadan, çözümlemeden reddetmek de, onların halk tarafından kabul görmesini, benimsenmesini engellememektedir.[3]

Türk toplumunun güncel dini yaşayışı ile ilgili yapılan araştırmalarda, özellikle halk arasında, geleneksel dini unsurların oldukça ağır bastığı dile getirilmektedir. Prof.

---

[1] Ramazan Işık, "Türklerde Ağaçla İlgili İnanışlar ve Bunlara Bağlı Kültler", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 2004, C.9:2, s.89; Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri 'Hamamlı Köyü Sarıkamış Kars',* Ankara -2010, s.63.

[2] Işık, "Türklerde Ağaçla İlgili İnanışlar ve Bunlara Bağlı Kültler", s.89.

[3] Ahmet Hikmet Eroğlu, "Türk Halk İnançlarının Güncel Değeri", *I. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri,* Beytepe/Ankara- 2006, s.87.

Dr. Ünver Günay, Türk toplumunda dini yaşantının çok yönlü ve dinamik bir karaktere sahip olduğunu ve çok farklı dindarlık tiplerini içerisinde barındırdığını yaptığı bir çalışma sonucunda tespit ederek, Türk toplumundaki dini yaşayışın dörtlü bir tipolojisini ortaya çıkarmıştır. Prof. Dr. Ünver Günay dörtlü tipolojiye göre dindarlık tiplerini şöyle belirtmiştir:

1. Kentin orta ve alt tabakalarıyla kırsal kesimde yoğunlaşan "*geleneksel halk dindarlığı*" birinci tip dindarlık tarzını ifade etmekte olup, kökleşmiş ve kalıplaşmış unsurlar hakim durumdadır. Şekilcilik, geleneksellik, taklitçilik, ritualizm ve derin teolojik konulara fazla yer vermemek bu tip dindarlığın karakteristik özelliklerindendir.
2. İkinci tip dindarlık, belli bir dini kültür ve öğrenime sahip bulunan dini elit zümre arasında geçerli olan "*seçkinlerin kitabi dindarlığı*" dır.
3. Üçüncü tip dindarlık dinin tanrı ile kul arasında kutsal bir bağ olduğu anlayışından hareketle bireysel nitelikteki "*laik dindarlık"* tır.
4. Bütün bu tipler arasında geçiş teşkil eden "*tranzisyonel dindarlık"* ise bir başka dindarlık tipidir. Modern Türkiye'de gerek kırsal kesimde ve gerekse de kentlerde, belli bir öğrenim düzeyinden yoksun olanların yanı sıra eğitim görmüş olanların arasında da nazar, fal, büyü vb. inanışlar ve bunlara bağlı uygulamalar devam etmekte, değişen hayat şartlarına göre bunlara yeni formlarda eklenmektedir. Dolayısıyla Tranzisyonel Türk toplumunda, özellikle gelenekçilik ve geleneksel değerlere bağlılık, modern yapıya yönelen ancak bunu bir türlü başaramayan ve hızlı değişimin karmaşık ortamında bocalayan bir toplumun hayatı ve kültürüne çok çeşitli biçimlerde

damgasını vurmakta ve bu durum kişilerin davranış ve tutumlarına da aynı düzeyde yansımaktadır.[4]

Prof. Dr. Şerif Mardin "Din ve İdeoloji" adlı çalışmasında Türk toplumunda seçkin din eğitimi alan insanların "*kitabi, entelektüel dindarlıkları*" yanında, halk kesiminde yaygın olan ikinci bir dindarlık tarzı olarak "*halk dindarlığı*" tiplerine vurgu yapmakta; Türk toplumunun dini yaşantısını anlamada kitabi dindarlığın ön plana çıkarıldığını, halk dindarlığının ise değerlendirme dışı tutularak unutulduğuna, bunun ise çok yanlış olduğuna işaret etmektedir.[5]

Bu çalışmadaki temel amaç; Pülümür ve Çevresinde devam eden, geçmişte var olan ancak zamanla ortadan kalkan ya da değişikliğe uğrayan halk inanışlarını tespit edip, inceleyerek bu inanışların Geleneksel Türk Dini İnanışları kapsamında değerlendirmesini yapabilmektir. Bir araştırma olarak bu çalışmanın katkısı; araştırma bölgesindeki halk inanışlarının tespitinin yapılması ve analiz edilmesi olacaktır.

Araştırmadaki temel tez Pülümür ve Çevresinde halkın dini ve manevi yaşayışını belirli bir kitabi dinin kurallarına göre değil, daha çok halk inanışlarına göre sürdürdüğü yönündedir. Diğer bir tez ise halk inanışları içerisinde Geleneksel Türk Dini inanışlarına ait unsurların varlığını koruyarak devam ettirdiği yönündedir.

Önsözde de belirtildiği gibi halk inanışlarının kapsamı çok geniştir ve bu kapsama birçok konu girmektedir. Prof. Dr. Sedat Veyis Örnek halkbilimin konularının eksiksiz, yeterli ve herkesin üzerinde anlaşabileceği bir çerçevesinin çizilmesinin oldukça zor olduğunu belirterek halkbilimin konuları için 25 maddelik bir tasnif çalışmasında bulunmuş daha ayrıntılı çalışmalar için her maddenin alt başlıklarının da

[4] Bkz. Ünver Günay, "Türk Toplumunun Dini Yaşayışı Üzerine Bir Din Sosyolojisi İncelemesi", *Din Sosyolojisi,* İstanbul-1999, s.520-553.
[5] Bkz. Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, İstanbul-2017, s.129-167.

değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir.[6] Bu çalışmada bazı halk inanışları, dinî ve manevî folklorun konusuna giren inanışlar belirlenmeye çalışılacaktır.

Halk inanış/halk bilimi uygulamaları-ürünleri sözlü kültür ortamında oluşturulur ve aktarımı da daha çok sözlü iletişim ortamında yapılır. Bundan dolayı bu ürünlerin en temel kaynağı sözlü kaynaklardır. Derleme çalışması yapan bir araştırmacının, araştırma konusu malzeme ya da metinleri derlerken, vazgeçemeyeceği işlerin başında sözlü kültür ortamına (saha, alan) inmek gelmektedir. Sözlü metinleri ortaya koyanlar, icra edenler, nakledenler, araştırmacılar tarafından "sözlü kaynaklar" ya da "kaynak kişiler" olarak nitelendirilir.[7] Bu çalışmada inanışları tespit emek için kaynak kişiler ile görüşmeler yapılmış, ayrıca katılımlı gözlemle veriler tespit edilmeye çalışılmıştır. Ancak hem zaman hem de mekan sıkıntısı nedeniyle bölgede kaynak kişi ya da olaylar seçilerek tezin ortaya çıkması sağlanmıştır.

2. Yöntem ve Kaynaklar

Tez giriş ve iki bölümden oluşmaktadır.

Tez çalışmasına öncelikle halk inanışlarından dinî ve manevî hayatın alanına giren konuların belirlenmesi ile başlanmıştır. Seçilen konu başlıkları hakkında Pülümür ve çevresindeki inanış ve uygulamaların tespit edilebilmesi için kaynak kişilere sorulacak sorular hazırlanmış; bunun için halkbilim alan araştırmalarında kullanılan soru örnekleri incelenerek, çalışma alanındaki inanışlar da dikkate alındıktan sonra (Hızır/on iki imam orucunun varlığı, Gağan/ Hotamal benzeri özel günler) kaynak kişilere sorulacak soruların listesi yapılmıştır.

İkinci aşamada Pülümür ve çevresindeki halk inanış ve uygulamaları için kaynak kişilerle görüşmeler yapılmış; yapılan görüşmeler, gözlem yoluyla elde edilen

[6] Bkz. Sedat Veyis Örnek, *Halkbilim*, Ankara-2014, s.23-27.
[7] Erman Artun, *Halkbilim*, Adana -2015, s.25.

bilgiler, fenomonolojik yaklaşımla deskriptif (normatif) metot esas alınarak anlatılmaya ve anlamaya çalışılmıştır.

Son aşamada Geleneksel Türk Dini yapısı içerisinde yer alan ve Anadolu'daki inanışlarda da varlığını sürdüren kavramların (yer-su kültü, dağ kültü, ateş/ocak kültü vb.) açıklanabilmesi için bu konudaki temel kaynaklara başvurulmuştur. Çalışma alanında tespit edilebilen/gözlemlenen halk inanış ve uygulamalarının Anadolu'da ve Türk dünyasında yer alan benzer/farklı inanış ve uygulamaların karşılaştırılmasının yapılabilmesi için, ilgili bölgelerden derlenerek hazırlanan halk inanışları ile ilgili kaynaklar/tezler taranmıştır.

Halk inanışları bölümü için Prof. Dr. Sedat Veyis ÖRNEK'in *Halkbilim, Anadolu Folkloründe Ölüm*, Prof. Dr. Orhan ACIPAYAMLI'nın *Türkiye'de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü,* Prof. Dr. Pertev Naili BORATAV'ın *100 Soruda Türk Folkloru,* Prof. Dr. Erman ARTUN'un *Halkbilim*, Prof. Dr. Yaşar KALAFAT'ın *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, Türk Etnolojisinde Zazalar* ve Prof. Dr. Ahmet Yaşar OCAK'ın *İslam-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü, Kültür Kaynağı Tarihi Olarak Menâkıbnâmeler,* Prof. Dr. Durmuş ARIK ile Prof. Dr. Ahmet Hikmet EROĞLU editörlüğünde hazırlanan *Halk İnanışları El Kitabı* adlı eserlerden ve konu ile ilgili makalelerden yararlanılmıştır.

Anadolu inanışlarının temelini oluşturan ve teze kaynaklık eden Geleneksel Türk İnanç sistemi ve bu sistemle ilgili kavramlar için Kaşgarlı MAHMUT'un *Divanü Lûgat-it-Türk,* Prof. Dr. Abdulkadir İNAN'ın, *Tarihte ve Bugün Şamanizm, Eski Türk Dini Tarihi*, Prof. Dr. Muharrem ERGİN'in *Dede Korkut Kitabı, Orhun Kitabeleri*, Prof. Dr. İbrahim KAFESOĞLU'nun *Eski Türk Dini*, *Türk Bozkır Kültürü*, Prof. Dr. Bahaddin ÖGEL'in *Türk Kültürünün Gelişme Çağları, Türk Mitolojisi,* Prof. Dr. Hikmet TANYU'nun*, Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri, İslâmlıktan Önceki Türklerde Tek Tanrı İnancı, Dinler Tarihi Araştırmaları (Türklerde Dağ ile İlgili*

İnanışlar), Türklerde Taşla İlgili İnanışlar, Prof. Dr. Ünver GÜNAY ile Prof. Dr. Harun GÜNGÖR'ün *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dini Tarihi* adlı eserlerden ve konu ile ilgili makalelerden yararlanılmıştır.

Pülümür ve çevresinde halk inanışları, Pülümür tarihi hakkındaki bilgiler için Ali KAYA'nın *Tunceli Kültürü, Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi,* Yüksel IŞIK'ın *Bir Tutam Tunceli,* Şükrü ASLAN'ın *Pülümür* adlı eserlerinden yararlanılmıştır.

Pülümür ve Çevresindeki Halk İnanışları hakkındaki veriler, konu ile ilgili kitap, makale, bildiri yanında daha çok kaynak kişilerle yapılan görüşmeler ve gözlem yoluyla elde edilmeye gayret edilmiştir. Kaynak kişiler ile ilgili ayrıntılı bilgiler tezin sonunda kaynak kişiler listesinde verilmiş olup, metin içerisinde kaynak kişi kısaltması ise verilmiştir.

3. Araştırma Alanı İle İlgili Bilgiler

3.1. Pülümür İlçesinin Tarihi, Coğrafi ve Sosyo-Kültürel Özellikleri

3.1.1. Pülümür İlçesinin Tarihi Özellikleri

Tunceli ilinin tarihi M.Ö. 2200'lerde yörede yaşadığı saptanan Saburrularla (Hurriler) başlar. Çemişkezek yakınlarında Pulur köyünde yapılan kazılarda Taş Devrinden Tunç Devrine kadar üç kültür katmanı bulunduğu saptanmıştır. Yörenin ilk yazılı tarihi Keban Gölü kurtarma çalışmaları esnasında elde edilen çivili tabletlerden anlaşılmış olup bölgenin İşuva adıyla anıldığı görülmüştür. M.Ö. II. binyılın ikinci yarısından başlayan Hititlerin hakimiyetini, M.Ö. VII.yy Medlerin hakimiyeti ve M.Ö. V-III. yy Pers egemenliği izlemiştir. Bölge M.Ö. 332'de İskender tarafından fethedilmiştir. Pülümür ilçesinin ise Kapadokya Krallığı döneminde kurulduğu sanılmaktadır. Kapadokya Krallığı, M.S.II. yy'de, Romalıların bölgeye egemen olmasına kadar yaşamıştır. M.S. 395'te Roma İmparatorluğunun bölünmesinden 639'da Arapların eline geçinceye kadar Bizans Hakimiyetinde kalmıştır.[8]

Daha sonra bölgede sırasıyla Mengücek Beyliği, Anadolu Selçukluları, Moğollar ve Akkoyunlular hakimiyet kurmuştur. Bu Türkmen kavmi (Akkoyunlular) Orta Asya'daki kültürel yaşamlarından miras kalan koyun figürünü sembol olarak kullanmışlardır. Bugün Tunceli'de ve Anadolu'nun pek çok yöresinde koyun, kuzu isimli köyler; mezar başlarında koyun figürleri mevcuttur.[9]

Pülümür'ün yakın zamana kadar "Kuzican/Kuzucan" ismini taşıması Akkoyunlu Devletinden gelme yerleşim yeri olması açısından dikkati çekmektedir. Akkoyunlular Uzun Hasan döneminde en düzenli ve güçlü devlet düzenine kavuşmuşlar ve öyle ki Osmanlı Devletiyle karşı karşıya gelmişlerdir. 1473 Otlukbeli Savaşı Uzun

[8] www.pulumur.gov.tr, Erişim tarihi:26.05.2016; Ali Kaya, *Tunceli (Dersim) Kültürü*, İstanbul 2004, s.191.
[9] Bkz. Ali Kaya, *Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi*, İstanbul-2010, s.229-240.

Hasan'ın yenilgisiyle sonuçlanınca, Akkoyunlu etkinliği azalmıştır. 1508'de Şah İsmail Safevi'nin Akkoyunluları ortadan kaldırarak Doğu Anadolu'da kurduğu etkinlik 1514'te Yavuz Sultan Selim'e Çaldıran Savaşında yenilmesine kadar sürmüştür.[10]

Osmanlı döneminde Kuzican/Kuzucan (Pülümür) 1535-1848 yılında Erzurum eyaletine bağlı olarak sancak idaresini devam ettirmiştir. Kız-uçan adı ilk defa 1518 tarihli Çemişkezek tahrir defterinde görülmüştür. Kız-uçan ismi katipler tarafından farklı şekillerde kayda geçirilince, IX. yüzyıla gelindiğinde Kuzican, Kizucan, Kuzuçan ve Kuzucan biçimini almıştır. Farklı yazılışları bulunan bu yerleşim yerinin adı 1894 yılında Pülümür olarak değiştirilmiştir. 1891'de Erzincan sancağına bağlanmış ve Cumhuriyet dönemine kadar bu statüsünü korumuştur.[11]

Rus ordusu 1916 yılında Erzincan önlerine ve Pülümür'ün kuzeyine kadar gelmiştir. Pülümür ve yörede oluşturulan milis kuvvetleri ile kısmen çarpışmalar olmuşsa da Şubat 1917' de Sovyet hükümetinin kurulması ile Erzincan'da anlaşma yapılmış ve 17 Aralık 1917'de Rus ordusu Pülümür dağlarından çekilmiştir. 17 Aralık günü ilçenin kurtuluş günü olarak kutlanmaktadır. Pülümür, Cumhuriyet döneminde 1936 yılına kadar Erzincan'a bağlı bir İlçe olarak kalmış ve 4 Ocak 1936'da Tunceli adı ile kurulan ilin yedinci ilçesi olarak Tunceli vilayetine katılmıştır.[12]

3.1.2. Pülümür İlçesinin Coğrafi Özellikleri

Pülümür ilçesi Tunceli'ye 65 kilometre uzaklıkta olup, denizden 1650 metre yüksekliktedir. Tunceli'yi Erzincan'a bağlayan karayolu üzerinde ve Pülümür vadisindedir. Pülümür'ün güneybatısında Tunceli, doğusunda Kiğı, batısında Ovacık, güneyinde Nazımiye bulunmaktadır. Mercan dağlarının bulunduğu kuzeyiyse

[10] www.pulumur.gov.tr Erişim tarihi:26.05.2016.
[11] Bkz. Murat Alanoğlu, "Kız-Uçan'dan Pülümür'e Osmanlı İdâresi", *Pülümür,* Der.: Şükrü Aslan, Ankara-2016, s.55-85.
[12] www.pulumur.gov.tr Erişim tarihi:26.05.2016.

Erzincan'la çevrilidir. Arazisi engebeli ve dağlık olan Pülümür'ün Erzincan ile bağlantısı 2100 rakımlı Avzer Gediği ile Mıh Gediğinden olmaktadır. Demiryolu bağlantısı Mutu Köprüsü üzerindendir. Pülümür Çayı Vadisi'nin başlangıcında yer alan Pülümür, yüksek dağlarla çevrilidir. Pülümür'ün kuzeydoğusunda aynı zamanda Tunceli'nin en yüksek noktası olan Bağır Paşa Dağı (3287 m) ve kuzeybatısında Mercan Dağları (3000 m) ile Munzur Dağları bulunmaktadır. Bağır Paşa Dağının zirvesinde çok sayıda krater gölü bulunmaktadır. Navgöl, Buyer Baba Gölü, Kırdım Köyü Gölleri de diğer krater gölleridir.[13]

3.2.3. Pülümür İlçesinin Sosyo-Kültürel Özellikleri

Pülümür ilçesinde 49 köy bulunmakta[14] ancak bu köylerin bir kısmı ya göçler nedeniyle boşalmış ya da köyde yerleşik bir kaç hane ile sınırlı kalmıştır. Yazın Türkiye'de farklı illerde ve yurtdışında yaşayan yöre insanının gelmesi ile birlikte bir yoğunluk yaşandığı söylenebilir.

2013 yılı verilerine göre ilçe merkezinin nüfusu 1629, köylerin nüfusu 1496 olup toplam nüfus 3125'tir. Nüfusun 1707'si erkek, 1418'i ise kadındır.[15]

İlçe merkezinde bir ilkokul, bir ortaokul ve bir lise bulunmaktadır.

Pülümür'de sosyal ve kültürel yaşamın şekillenmesinde, yörenin tarihsel ve toplumsal geçmişi ile doğa koşullarına bağlı ekonomik faaliyetler belirleyici olmuştur. Dağlık coğrafyada yer alması ve tarım alanlarının kısıtlı olması, hayvancılığın daha çok gelişmesine zemin hazırlamıştır.[16] Hayvancılık beraberinde yarı göçer bir hayat ve doğa ile iç içe bir yaşam sunmuş, bu da tabiat ile ilgili inanışların, yer-su kültü kapsamında oluşan inanışların varlığını beraberinde getirmiştir.

---

[13] Yüksel Işık, *Bir Tutam Tunceli*, Ankara-2012, s.21.
[14] http://www.koylerimiz.info/tunceli/koyleri-804-pulumur-koyleri.html -Erişim tarihi:26.05.2016.
[15] http://www.pulumur.gov.tr/default_b0.aspx?content=194 –Erişim tarihi:26.05.2016.
[16] Eylem Güzel, Mehmet Kulaz, "Pülümür El Sanatları", *Pülümür*, Der.: Şükrü Aslan, Ankara-2016, s.149.

Pülümür ve çevresinde yaşayan halkın büyük çoğunluğu Alevi olup, gündelik yaşamda kullanılan dil Zazacadır. Sosyal ilişkilerin belirlenmesinde ve sürdürülmesinde, musahiplik, kirvelik ve dedelik kurumları belirleyici olmaktadır. Aynı zamanda canlı bir şekilde "veli", "türbe" ziyaretleri de devam etmektedir.

Musahiplik Alevi kültüründe çok kutsal sayılır ve büyük değer verilir. Musahiplik arkadaşlık ötesi bir birlikteliktir. Musahipler arasında ayrı gayrı olmaz, temeli dayanışma ve paylaşmaya dayalıdır. Gönüllülük temelinde oluşan bu gelenekte, musahip olmak isteyen iki genç ya da aileleri tarafından pir/dede huzuruna çıkılarak *kemeribest* olurlar.[17]*(Kemer; bir kuşaktır. Best: Kuşağın üstüne vurulan üç düğümdür. Üç düğüm ise; eline (elini harama uzatmamak), diline (yalan söylememek) ve beline (zina yapmamak) sahip olmaktır.)*[18]

Kirvelik de, erkek çocuğun sünnet olması ile başlayan ve iki aile arasında, kuşaklar boyunca devam eden bir kurumdur.

Anadolu Aleviliğinin sosyal ve dini yapılanması içinde en önemli kurumların başında Dedelik gelir. Anadolu'daki Alevi köylerinde dini-sosyal hiyerarşinin en üst noktasında bulunan Dedeler, cemaatin sosyal ve dini lideri olup, Türkiye'nin çeşitli yerlerinde bulunan ve kutsallıklarına inanılan farklı ocaklara bağlıdırlar. Bu şekilde ocaklara bağlı olan dedelere "Ocakzade" veya "Ocakoğlu" denir. Anadolu Aleviliğinde Dedelik kurumu üçlü hiyerarşik yapıya sahiptir. Bunlar: Pir, Mürşit ve Rehberdir. Rehber Pir'e, Pir de Mürşit'e bağlıdır. Dede, talibe *mürşitlik* (doğru yolu gösteren, kılavuz) eder, *mürebbidir* (ders veren, yetiştiren).[19]

---

[17] Işık, *Bir Tutam Tunceli*, s.74.
[18] Ali Kaya, *Tunceli (Dersim) Kültürü*, İstanbul 2004, s.188.
[19] Sümeyye Gülbay Küçük, Elazığ Fevziçakmak, Esentepe ve Yıldızbağları Mahallelerinde Oturan Tunceli Göçmeni Alevilerde Halk İnanışları ve Bunlara Bağlı Uygulamalardaki Değişimler, *Fırat Üniversitesi S.B.E. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Elazığ-2012,s.13.

Pülümür ve çevresinde, hangi ailenin hangi ocağın Dedesine bağlı olduğu öncesinde belli olup (soydan gelen bir uygulama), bu seçim ile yapılmamaktadır.

Tunceli'de yer alan ocaklar:

- Kureyşanlılar: Nazimiye ve Mazgirt kazalarında bulunurlar. Seyyidlerin en büyükleridir.
- Babamansurlar: Mazgirt ve Pülümür kazalarında bulunurlar.
- Pirsultanlılar: Pülümür'ün Saçlı köyündedirler.
- Ağu İçenler: Perakendedirler. Kemah, Harput, Erzincan köylerindendirler.
- Sarı Saltuklar: Bunlara Sarı Sultan da derler. Ocağı Hozat'a yakın Karaca köyündedir.
- Uryan Hızırlar: Harput civarında otururlar. Pertek'in Zeve köyünde türbesi vardır.
- Seyyid Sabunlar: Nazimiye ilçesindedirler.
- Mündiler: Erzincan, Kemah, Elbistan, Akçadağ'dadırlar.
- Derviş Cemaller: Hozat, Erzincan, Pülümür, Eşkerik, Danzik köylerindedirler.
- Şeyh Ahmet Dedeler: Tercan, Mazgirt, İlçeleri ile Malatya'dadırlar.
- Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nı hac mukabili ziyaretlerde seyyidlik selahiyetini haizdirler.[20]

[20] Bkz. Mehmet Zülfü Yolga, *Dersim (Tunceli) Tarihi,* Ankara-1994, s.99-100

I. BÖLÜM

HALK İNANIŞLARI VE GELENEKSEL TÜRK DİNİ

1. Halk İnanışları

Halk kavramı; "ortak bir coğrafyayı paylaşan ortak bir öğe, belirli adet ve geleneklerle birbirine bağlı insan topluluklarını ifade etmektedir. İnanış ise en geniş anlamıyla, bir şeye gönülden bağlanma, güvenme, itimat etme, doğruluğunu kabul etme demektir. Halk inanışı ise; tabiatüstü, insanüstü bir gücün, varlığın, varlıkların mevcudiyetine, bunlarla ilgili görev ve kaçınmaların olduğuna, bunlara uyulduğu takdirde yarar sağlanabileceğine, bunlar göz ardı edildiği takdirde zarar görüleceğine inanmadır".[21]

İnanışlar; bir kimsenin günlük yaşamından başlayarak hayatının neredeyse tamamını ve davranışlarını etkileyen, toplumda aktarılarak öğrenilen/öğretilen düşüncelerdir.

İnanışlar genellikle iki türlüdür. Biri somut varlıklarla ilgili olan inanışlar, öteki soyut varlıklara bağlanan inanışlardır. Somut varlıklara dayananlar genellikle doğa olayları ile ilgili inanışlardır. Bunlar ekin ekip biçmek (tarıma bağlı olanlar), ev yapmak, insan yaşamına karışan günlük yaşama olaylarına yön veren, evlenme, komşuluk, karşılıklı yardım, çalışma gibi toplum olaylarına dayanan inanışlardır. Bu tür inanışlar doğa olaylarını izler. Güneşin, ayın, yıldızların yörüngeleri üzerindeki devinimlerine, yellerin esişine, hava değişimlerine ve mevsimlere uyarak yaşamı düzenlemeye yarayan inanışlar kaynak bakımından genellikle somut niteliklidir. Bunlar doğa varlıklarından doğduğu için, doğa olayları karşısında, insan davranışlarını, yaşamın gerekli kıldığı atılımları, eylemleri etkiler. Eski Mısır, Sümer, Babil Akad, Anadolu İnanışları bu türdendir. O çağların insanları bütün davranışlarını, işlemlerini,

[21] Ahmet Hikmet Eroğlu, "Halk İnanışlarına Giriş", *Halk İnanışları El Kitabı*, Ed.:Durmuş Arık, Ahmet Hikmet Eroğlu, Ankara-2017, s.21.

savaşlarını, toplum ilişkilerini bile doğa olaylarına, adı geçen somut varlıkların durumuna göre düzenlerlerdi. Soyut varlıklarla ilgili inanışlar birtakım düşüncelerin yorumundan, sanıların açıklanışından doğan inanışlardır. Ermiş, kutsal sayılan bir kimsenin sözü, bir düşün yorumu zamanla inanış niteliği kazanınca, soyut kaynaklı inanışlar doğar.[22]

İster somut kaynaklı olsun isterse soyut kaynaklı olsun, hem Geleneksel Türk Dini yapısı içinde hem de Anadolu'da halk inanışlarının varlığını sürdürdüğü görülür.

Halk arasında yaşayan, geçmişten günümüze taşınan ve herhangi bir müesses dine ait olmayan inanışların bütününe halk inanışları diyebiliriz. Bu inanışlar mutlaka her toplumda kendini hissettir. Bu açıdan halk inanışları evrensel bir nitelik arz eder. Halk inanışlarının her toplumda yaygın olması, her şeyden önce insanın özelliklerinden kaynaklanmaktadır; insan sınırlı bir varlık olmasına rağmen onun beklentileri, ümitleri, istekleri, arzuları sınırsızdır. Bu yüzden insan, sonuç alamadığı isteklerini gerçekleştirecek, kurtulamadığı korkularını, kaygılarını giderecek insanüstü varlıklara inanma ihtiyacındadır. Ayrıca o, etrafında olup bitenleri, tabiat olaylarını, beklenmedik gelişmeleri, olağanüstülükleri anlamlandırmak istemektedir. Bu yüzden halk inanışları ortaya çıkmakta ve toplumda etkin bir rol üstlenmektedir.[23]

Halk inanışlarının; güncel dini yaşam içerisinde önemli bir yere sahip olması, toplumda ortak kültürel unsurları ortaya koyması açısından önemi büyüktür. Farklı coğrafyalarda yaşayan Türk kültürlü halklarda, Türkiye'de Alevi ve Sunnilerde halk inanışları açısından birçok ortak yön bulunmaktadır.

Halk inanışları bazen yalın halde, toplumun benimsediği din ile ilgisi olmadan varlığını sürdürürken; çoğu zaman da müesses bir dinin başka inancıyla bütünleşmiş olarak bulunur. Bu tür inanışlar, şekil değiştirerek müesses dine ait bir inanışla

[22] Bkz. İsmet Zeki Eyuboğlu, *Bütün Yönleri ile Anadolu İnançları,* İstanbul-1974, s.37-41.
[23] Eroğlu, "Türk Halk İnançlarının Güncel Değeri", s.87.

bütünleşerek yaşayabilmektedir. Bunun en güzel örneğini; farklı dinleri benimsemiş Müslüman, Hıristiyan veya Musevi inancını benimsemiş Türk topluluklarında Geleneksel Türk inanç sisteminden gelen bir çok ortak inancın varlığını devam ettirmesinde görmek mümkündür. Kurban konusundaki inanışların farklı dinleri benimseyen Türk topluluklarında (Gagauzlar, Çuvaşlar vb.) varlığını devam ettirmesi buna güzel bir örnektir. Halk inanışları bazen de benimsenen dinin bir özelliği ile bütünleşerek devamlılık arz eder. Geleneksel Türk inanışları içerisinde kadınların ve çocukların koruyucusu olduğuna inanılan Umay, Türkiye'de "umacı" olarak dışlanırken, çocukların ve kadınların korunmasız bırakılmaması inancı nedeniyle yerini Fadime Ana, Zöhre Ana inancı almıştır. Bu anlayış, Anadolu'dan Orta Asya'ya kadar Türk topluluklarında yaşayan ortak bir inanıştır. Türk topluluklarında Umay inancının mahiyeti aynı kalmış, sadece isim değiştirmiştir. Hatta bazı Türk topluluklarında Umay Ana ile Fadime Ana birlikte anılmaya devam etmektedir. Bu özelliğinden dolayı halk inanışları ile müesses dine/dinlere ait inanışları çoğu zaman ayıt etmek güçtür. [24]

[24] Eroğlu, "Türk Halk İnançlarına Giriş", s.5-6

2. Geleneksel Türk Dini

Geleneksel Türk Dini, Türklerin Gök Tanrı temelinde yazılı bir kaynağa dayanmaksızın, kendi iç kültürel dinamiklerinden doğan ve kuşaklar boyu aktarılarak günümüze kadar ulaşan, gelenek ve göreneklerle şekillenmiş inanç ve pratikler bütünüdür.[25]

Uzun tarihleri boyunca Türkler, İslâm'ı kabul etmeden önce, Yahudilik, Zerdüştîlik, Buddizm, Maniheizm ve Hıristiyanlık gibi dinlerle karşılaşmışlardır. Türk boylarından bahsedilen bu dinlerden birini kabul edenler olmuştur. Ancak bu kabul ediş, genele şâmîl olmamış; bir boyla veya az bir grupla sınırlı kalmıştır.[26] Hangi inanç sistemini benimsemiş olursa olsun Türklerin öteden beri sahip oldukları Geleneksel İnançlarının etkisi Türk kültüründe tespit edilebilmektedir. Çünkü geleneksel dinler ya saf biçimde ya da evrensel dinler zemininde çeşitli şekillere bürünmek suretiyle geniş halk kitleleri arasında "alt kültür" ya da "halk dindarlığı" biçiminde varlığını sürdürebilmektedir.[27]

Tarih boyunca geniş bir coğrafyada oldukça hareketli bir yaşam biçimine sahip olan Türkler; Çin, Hint, Akdeniz, Avrupa kültür ve medeniyetinden etkilenmişlerdir. Bu etkilere rağmen Çin sınırından Tuna'ya kadar geniş bir bölgede hâkim olan ve farklı adlarla varlık gösteren Türk toplulukları kültürleri, inançları, defin merasimleri, örf ve adetleri ile büyük oranda ortaklıkları paylaşmışlardır. Bu ortaklıklar Türklerin kendilerine özgü inançlarını ifade etmek için kullanılan "Geleneksel Türk Dini" kavramıyla belirtilmektedir. "Geleneksel Türk Dini", günümüzde özellikle Altay-Sibirya coğrafyasında hâlâ mensubu bulunan ve herhangi bir evrensel dini benimsemeden önceki Türklerin inançlarını ibadet ve geleneklerini, ayrıca başka bir

[25] Harun Güngör, "Geleneksel Türk Dininden Anadolu'ya Taşınanlar", I. *Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri,* Beytepe/Ankara 2006, s.1.
[26] Abdurrahman Küçük, Günay Tümer, M. Alparslan Küçük, *Dinler Tarihi,* Ankara-2014, s.131.
[27] Durmuş Arık, "Geleneksel Türk Dini", *Dinler Tarihi El Kitabı*, Ed.:Baki Adam, Ankara- 2015, s. 480.

dini benimsemiş olmakla birlikte bir alt kültür olarak varlığını sürdüren inanç, ibadet ve gelenekleri ifade etmektedir.[28]

Türklerin Geleneksel Dini İnançlarında iki anlayış, iki kol var olmuştur. Bunlardan biri, "Şamanizm"e, totemizme ve politeizme ait unsurlara yer veren "Halk Dini"; diğeri Şamanizm ve totemizm karşıtı olan Tek Tanrıcılığı merkez alan "Devlet Dini"dir. Bu iki kol farklılık gösterse de birbirleriyle bağdaşmaz nitelikte değildir. Birisi aşiret, diğeri ise büyük devletlerin hayat şartları altında gelişme göstermiştir. (Örnek olarak Uygurlarınki, Moğollarınki Devlet Dini'dir). Devlet Dini ile Halk Dini'nin ayrıldıkları noktalar yanında, ortak oldukları noktalar, inançlar ve esaslar da vardır. Ortak noktaları ayrıldıkları noktalardan çoktur.[29]

Çin kaynakları Hun kültüründen bahsederken tapınaklarını zikretmekte, hakanın karargahındaki tapınakta her yılın başında ayin yapıldığını belirtmektedir. Bu ayine Hunların yirmi dört boyunun katıldığı ve yılın beşinci ayında Lung-çeng şehrinde toplanarak, gök tanrıya, yer-su ruhlarına kurban sunulduğu aktarılmaktadır. Hunlardan sonra Orta Asya'da devlet kuran muhtelif sülalelerden bahseden Çin kaynakları bunların da Gök Tanrıya, yer suya güneşe ve aya kurban sunduklarını yazmışlardır.[30]

Geleneksel Türk Dini ve bu inanç sisteminde yer alan unsurlar; Tek Tanrı ve onun iradesinin her şeyi kuşattığı inancı etrafında oluşmuştur. [31]

[28] Arık, "Geleneksel Türk Dini", s.480-481.
[29] Küçük, vd., s.135.
[30] Abdulkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara-1986, s.2.
[31] Arık, "Geleneksel Türk Dini", s.481.

2.1. Gök Tanrı İnancı

Türk inançları ile ilgili en eski bilgilere; tarihte devlet kurmuş farklı Türk devletleri ile komşu Çin'in yıllıklarından, Türklerin en eski yazılı kaynakları olan Orhun Kitabelerinden ve diğer kaynaklardan ulaşmak mümkündür. Bununla birlikte Türk inançları, dini örf ve âdetlerin tespiti bakımından, İslâmî dönemde yazılmış olmakla birlikte XI. yüzyıla ait Kaşgarlı Mahmut'un Divan-ü Lugat it-Türk adlı eseri ile Dede Korkut Kitabı (hikayeleri) da ayrı bir öneme sahiptir.[32]

Türklerin İslam öncesi dini inanç sistemlerinin temelinde genellikle Gök tanrı inancı (Tek Tanrı inancı) yer almıştır. Gök tanrı, tek yaratıcı ve bütün kutsal varlıkların başı kabul edilmiştir.[33]

İbn Fadlan Seyahatnamesi'nde Türklerden biri zulme uğrar veya başına kötü bir şey gelirse, başını semaya doğru kaldırarak, "bir Tanrı!" dediklerini ifade eder.[34]

Çin, Bizans, Arap, Ermeni ve Süryanî kaynakları da Türk boylarında Tek Tanrı/Gök Tanrı inancı bulunduğunu haber vermektedir. Hunlar, Göktürkler, Uygurlar gibi Türk devletlerinde Türk boylarının hemen hepsinde din merkezinde Gök Tanrı yüce tek tanrı inancı bulunmaktadır.[35]

Gök Tanrı inancı içerisinde en önemli nokta Gök Tanrı ifadesinin anlamıdır. Bu konuda çeşitli fikirler mevcuttur. Prof. Dr. Hikmet Tanyu, ortada bir karışıklığın olduğunu ve "Kök-Tengri" terimindeki "Kök=Gök" kelimesinin Tanrı anlamında değil, yücelik anlamında kullanıldığını belirtir.[36] Ancak Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu, esasen gök'ün bütün dünyayı kaplaması sebebiyle herhangi bir şekilde (put) tecessüm

[32] Ünver Günay-Harun Güngör, *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dini Tarihi,* Kayseri-2015, s.28.
[33] İbrahim Kafesoğlu, *Eski Türk Dini,* Ankara-1980, s.56, Küçük, vd., s.136.
[34] *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, Hazırlayan: Ramazan ŞEŞEN, İstanbul-2016, s.10.
[35] Küçük, vd., s.136.
[36] Hikmet Tanyu, *İslâmlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, Ankara-1980, s.55.

ettirilmesine imkan olmayan Tanrı'nın zamanla, maddi sema'da ayrı bir manevi kudret halini aldığının anlaşıldığını belirtmektedir.[37]

Gök Tanrı İnancının esasları Orhun Kitabelerinin farklı bölümlerinde de şu ifadelerle yer almaktadır:

"Tanrı gibi gökte olmuş, Türk Bilge Kağanı, bu zamanda oturdum…"

"…Tanrı buyurduğu için, kendim devletli olduğum için…"

"Yukarıda Türk tanrısı. Türk mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş."

"…Babam kağanı, annem hatunu yükseltmiş Tanrı, il veren Tanrı, Türk milleti yok olmasın diye kendimi o Tanrı kağan oturttu tabii."

"Ondan sonra Tanrı Bağışlasın, devletim var olduğu için, kısmetim var olduğu için ölecek milleti diriltip besledim."

"…Zamanı Tanrı yaşar. İnsanoğlu hep ölmek için türemiş."

"Tanrı gibi tanrı yaratmış Türk Bilge Kağanı (Tengri teg Tengri yaratmış Türk Bilge Kağan ..)"

"Tanrı lûtfettiği için illiyi, ilsizletmiş, kağanlıyı kağansızlatmış, .."

"…Tanrı kuvvet verdiği için orda oda mızrakladım,…"[38]

Tanrı kelimesi, çeşitli Türk topluluklarında, her bölgenin fonetik özelliklerine göre meselâ Yakutlarda *"Tanara",* Kazan Türklerinde *"Teri"*, Soyonlarda "*Ter"*, Çuvaşlarda *"Tura"* ya da *"Tora*", Moğallarda "*Tenggeri"* gibi şekillere bürünmüşse de yine de aslî formunu muhafaza ederek Türklerin dahil oldukları bütün dinî sistemlerde yerini almıştır.[39]

Prof. Dr. Hikmet Tanyu Orhun Kitabelerinde Gök Tanrı için belirtilen özelliklerin İslâm dininde belirtilen Allah'ın sıfatlarına çok yakınlık gösterdiğini

[37] İbrahim Kafesoğlu, *Türk Bozkır Kültürü,* Ankara-1987, s.97-98.
[38] Bkz. Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, İstanbul -2015, s.35-97.
[39] Günay-Güngör, s.38.

belirtir: “Tanrı, sonsuz bir hayata sahiptir, ezelî ve ebedidir, her şeyi yaratır, yaşatır, öldürür, üstün bir kudret sahibidir, insan kaderine hâkimdir. İnsana güç, başarı, zafer verir. Acunu (kâinatı) yönetir, irade sahibidir, kelâm sahibidir, her şeyi en iyi bilendir, insana bilgi verendir, esirgeyici, koruyucudur. Tanrı, kulun duasını kabul edendir. İnsan, Tanrının buyruğunda onun kuludur.”[40]

Geleneksel Türk dini yapısı içinde en önemli unsur Tanrıdır. Ancak Gök-Tanrı inancı ile birlikte kutsal olarak görülen yer-sular, güneş, ay ve yıldızlar gibi unsurlar da yer almaktadır.

2.2. Tabiat Kuvvetlerine İnanma (Natürist İnançlar)

Türkler, dinî tarihleri içerisinde, çok eski dönemlerden itibaren, tabiatta birtakım güçlerin bulunduğuna inanmış ve onları kutsallaştırmışlardır. Ancak tarihî perspektiften bu inançların hangi şartlar ve etkiler çerçevesinde ve ne zaman oluştuğu bilinmemektedir. Bu inançlarda, tabiatta mevcut dağ, ağaç, su kaya vb. varlıkların birer ruhunun (iyesinin) bulunduğu ayrıca güneş, ay, yıldız, gök gürültüsü, şimşek gibi unsurların da birer kutsal ve semavî ruh şeklinde tasavvur edilmektedir.[41]

Türk kültüründe ruhlar genel olarak iki gruba ayrılmaktadır:

a) İyi Ruhlar: İyi ruhlar insanlara saadet ve hayat bahşetmektedir, iyilik ve temizlik kaynağıdır. Gökte yaşamaktadırlar; merhametlidirler; insanların özel hayatlarına karışmazlar. Kanlı kurban istemezler. Türk dünyasında “ayıı” diye de adlandırılan bu ruhlar Tanrı kutu taşımaktadır. “Ayıı”, kelimesinin “hakikat, yaratma, yaratıcı kudret” anlamına gelmesi de bu kutsallığı ifade eder niteliktedir. Umay, Ayısıt, vs. iyi ruhlardandır.

[40] Tanyu, *İslâmlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, s.33.
[41] Günay-Güngör, s.51.

b) Kötü Ruhlar: Türk dünyasında "kara neme, yek, abaası, üör" diye adlandırılan kötü ruhlar, inanışa göre insanlara ve hayvanlara her türlü kötülüğü yaparlar; her türlü hastalığı gönderirler ve kurban isterler. Öldürdükleri canlıların ruhlarını, ana mekânları olan yeraltı dünyasına götürürler ve kendilerine köle yapmaya çalışırlar. Fena kurbanlardan ve fena vasıflandırmalardan hoşlanırlar. Kötü ruhların sahibi "Erlik-Şeytan-Arsan Dolay" Tanrı'nın gazabına uğradıktan sonra karakteristik işini yapmaya başlar. İnsanları kötü yola sevk etmeye, "arı imandan ayrıldıkları-boş bulundukları anlarda" onlara bir musibet vermeye çalışır.[42]

Geleneksel Türk inanç yapısı içerisinde güneş, ay, yıldız, gök gürültüsü, şimşek, yer-sular, dağ, taş, ateş gibi unsurlar kutsal olarak kabul edilmiş ve bunlara bağlı bazı kültler oluşmuştur.

2.2.1. Güneş, Ay ve Yıldızlar Kültü

Kült, lügatlerde kelime mânâsıyla, "ibâdet, tapınma, din", "tapma, dinî tören", "âyin, kutsî varlıklara gösterilen saygı şeklinde tarif edilmektedir. Kavram olarak, "Tanrı, veya tanrı olarak kabul edilen şeylere [tabiat üstü güçlere] saygı göstermek ve tapınmak, onlara bağlılığı ifade eden söz ve hareketlerde bulunmak" veya "yüce ve kutsal olarak bilinen varlıklara nesnelere karşı gösterilen saygı onlara tapınış şeklinde tanımlanan kült, antropolojik mânâ itibariyle Tanrı veya Tanrılarla ilişki içindeki belirli bir gruba ait inançları ve âyin [ritüel] gibi dinî eylemleri ifade eder. Bu nitelik ve nicelikleriyle kült kavramı, ilkel inançlardan ilahî ve beşerî dinlere kadar bütün inanç sistemleri içinde görülmektedir. [43]

[42] Pervin Ergun, "Türk Kültüründe Ruhlar ve Orman Kültü", *Millî Folklor*, 2010, Yıl 22 S.87, s.114.
[43] Metin Özarslan, "Türk Kültüründe Ağaç ve Orman Kültü", *Türkbilig,* Sayı:2003/5, s.94.

Kült, çeşitli hareketlerle ifade edilir. Bu hareketlerde çeşitli şekiller gösterir. Bunlar, musiki, şarkı, bağırma, feryat gibi halis sesler veya dua, fal büyü, kurban merasimi, sessiz dua veya ilâh huzurunda alelâde bir tâzim şeklinde de olabilir.[44]

Türk inanç sisteminde güneş (koruyucu vasfı itibariyle), gök, ay ve yıldızlar da birer iye mevkiindedir. Çin kaynakları Hun Tan-hu'sunun her sabah çadırından çıkarak güneşi ve geceleri de ayı ta'zim ettiklerini bildirmektedir.[45]

To-palar, ilkbahar mevsimindeki gün-tün (gece-gündüz) eşitliğinin sabahında güneşi, sonbahar mevsimin gün-tün eşitliğinin akşamında ise ayı selamlamışlardır.[46]

Güneş, Türk hayatında kötülüklerle mücadele eden, bereket sağlayan, huzuru temin eden bir unsurdur. Ay ve yıldızlar da güneşin çekildiği anda yeryüzüne Tanrı'nın gönderdiği ışık olarak görülmüştür. Bu nedenle eskiden çadırın ortasında, tepe noktasında delik bırakılmış ve karanlıkların içinde iyiliği taşıyan ışık olarak içeriye dolmaları sağlanmıştır.[47] Hunların bir işe girişmeden önce Yıldızların ve Ayın durumuna baktıkları da bildirilmektedir.[48]

2.2.2. Yer –Su Kültü

Türklerde natürist inançlar, Orhun Kitabeleri'nde "Yer-Sub" tabiri ile ifadesini bulmuş, aynı inanışa Uygurlarda "Yir-Suv" şeklinde rastlanmıştır. Yer-Su'lar "Iduk" yani kutsal olarak görülmüş bu Orhun Kitabelerinde ıduk Yer-Sub (mukaddes Yer-Su) şeklinde ifade edilmiştir. Orhun Kitabeleri'nde ıduk Yer-Su'lardan ikisi belirtilmiş olup,

[44] Mehmet Eröz, *Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevîlik-Bektaşilik,* İstanbul-1992, s.97.
[45] Günay-Güngör, s.51.
[46] Jean-Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Çev.: Aykut Kazancıgil, İstanbul-1994, s.197.
[47] Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, s.127-133.
[48] Günay-Güngör, s.52.

bunlar Kağanlığın merkezi "Iduk Ötüken[49]" ve Tamir Suyunun kaynağı "Tamag ıduk baş"tır.[50]

Kült konusu olan Ötüken ve Bodin inli, dağlar ve ormanları temsil etmektedir. Bu kutsal Yer-Su ruhları, Göktürklerin mukadderatını yönetmektedir. Tonyukuk yazıtında Göktürk ülkesine saldıran düşmanların, Umay ve Yer-Su'ların yardımıyla gafil avlanarak bastırıldıkları ifade edilir. Göktürkler ve Uygurlarda Yer-Su'lar şeklinde ifadesini bulan tabiat kuvvetlerine inanç, öteki Türk topluluklarında da dağ, su ırmak, göl, pınar, ağaç, orman ve kaya kültleri şeklinde kendini göstermiştir.[51]

2.2.2.1. Dağ Kültü

Türk din tarihinde Yer-Su'ların en önemli temsilcileri dağlardır. Gerçekte Türklerde "dağ kültü", Gök Tanrı inancıyla ilgilidir.[52] Türklerin dualarında dağlar canlı birer ruh ve her şeyi duyan bir varlık olarak tanınırlar.[53]

Hunların eski vatanları olan Yeni-si-şan yahut Şan-din-şan sıra dağlarındaki Han-yoan dağı, Hunların her yıl Gök-Tanrı'ya kurban kestikleri dağdır. Hun hakanları Çinle yaptıkları sözleşmeleri Hundağı denilen bir dağın tepesinde kurban keserek içtikleri andla teyit etmişlerdir. Orta Asya'nın başka kavimlerinde de Gök-Tanrıya kurbanların yüksek dağ tepelerinde sunulduğu Çin kaynakları da haber vermektedir .[54]

Esasen Eski Türkler dağları, belki de göğe yakınlığı sebebiyle kutsal ve Tanrı makamı bilmişler ve Gök Tanrı'ya kurbanlarını hep orada sunmuşlardır. Bu nedenledir ki Orta Asya da dağların adları mübarek, mukaddes, büyük ata, büyük hakan gibi

[49] Ergin , *Orhun Abideleri*, s.73.
[50] Ergin , *Orhun Abideleri*, s.57.
[51] Günay-Güngör, s.53.
[52] Günay-Güngör, s.54.
[53] İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s.51.
[54] İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm,* s.48-49.

anlamları ifade eden Han Tanrı, Buztağata Iduk Art, Kuttağ… gibi isimler taşıya gelmiştir.[55]

VII. yüzyılda bütün Türk boyları ve Gök Türk İmparatorluğuna giren yabancı boylar için Ötüken Dağının ve ormanlarının kült olduğu gerek Gök Türk ve gerek Uygur yazıtlarında da anlaşılmaktadır.[56]

Öte yandan Türkler, kutsal dağ inanışını göç ettikleri diğer ülkelere ve bu arada Anadolu'ya da taşımışlar ve hattâ bu inanışların Müslüman Türklerin arasında da yaşamaya devam ettiğinin bir örneği Anadolu'da Alevi Türklerin Kazdağı'na atfettikleri kutsiyet oluşturmaktadır.[57] Ayrıca Anadolu'da ziyaret yerlerinin dağ yamaçlarında/çevresinde olması da bu inanışın devamı niteliğindedir.

2.2.2.2. Su Kültü

Türklerin kutsiyet atfettikleri en önemli iyelerden birisi de su iyesidir. Türkler suyu kuvvet ve bereket kaynağı olarak kabul ettikleri gibi kahredici ve koruyucu da saymışlardır. Su onlara göre eski ve kutsal bir varlıktır.[58]

Iduk/mukaddes olan su kavramının içine "çağnam çağnam akan" ve "akıntılı" olan bütün sular, ırmaklar, dereler ve pınarlar dâhildir.[59]

Suyun ruhu olduğu inancından hareketle su iyelerini de memnun etmek veya onlardan medet ummak sosyal hayatta yaygındır. Yakutlarda bu su ruhuna Garan adı verilir. Ayrıca Yakutlara göre yerin altında büyük bir tatlı su denizi vardır. Bunun adı Al-sudur.[60]

---

[55] Günay-Güngör, s.51.
[56] İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s.49.
[57] Günay-Güngör, s.55.
[58] Eyüp Akman, "Türk ve Dünya Kültüründeki Su Kültü Üzerine Düşünceler", *Kastamonu Eğitim Dergisi,* Mart 2002, C.10, No:1, s.4.
[59] Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, s.165.
[60] Akman, s.5.

Su iyesini memnun etmek için kurban verilmesi gerektiği düşüncesi vardır. Bu konuya ait en eski kayıtlar M.Ö. 1050 yıllarında kuzey Çin'i ele geçiren Choular döneminde çıkar. Chou hükümdarının savaşa giderken geçtiği mıntıkaların yer-sularına kurban verdiği, ayrıca Hunların da sulara ve ağaçlara kurban sundukları bilinir.[61]

Bunun dışında suyun; temizlik sağlama, bereket kazandırma, hastalıkları tedavi etme, şifa, nazardan koruma (kurşun dökme) gibi rolleri bulunmaktadır. Suya atfedilen kutsiyet nedeniyle, Orta Asya Türklerinde, Oğuzlarda, Sibirya ve Altayların Türk topluluklarında suyu, ona tükürerek veya abdest bozarak kirletmek ve hattâ bazen temizlik aracı olarak kullanmak yasaktır.[62]

Eski Türklerde çocuksuz kadınlar, kurumuş ırmaklara süci/şarap çalmak suretiyle o ırmakların iyelerini memnun etmeye çalışır, onun yardımıyla çocuk sahibi olacaklarına inanırlarmış. Manas Destanı'nda da çocuğu olmayan Cakıp Han, çocuğu olması için hanımının adak adamamasından ve şifalı sularda gecelememesinden şikayet eder.[63]

Anadolu Türkleri arasında suyun temiz tutulması inancı hâlâ mevcuttur. Hava karardıktan sonra evin dışına su dökülmemesi, suyun akıp geçtiği yerlere tükürülmemesi, bu ve benzeri davranışlar gerçekleştirildiğinde çarpılacağı inancı ve cezalandırılma korkusu, Türk inanışlarının yaşayan son biçimleridir.[64]Ayrıca Türk dünyasında birçok yerde ziyaret yerlerinde bulunan suların hastalıklara iyi geleceği düşüncesiyle kullanılması ve bu suyun saklanması uygulaması da bulunmaktadır.

2.2.2.3. Orman ve Ağaç Kültü

Ağaç ve orman kültü eski Türk inancını meydana getiren mukaddes "Yir-Sub" telakkisi içinde yer almaktadır. Üstünde insanların yaşadığı yer, toplu olarak "Yer-Su"

[61] Akman, s.5.
[62] Günay-Güngör, s.59.
[63] Abdulkadir İnan, *Manas Destanı*, İstanbul-1992, s. 6.
[64] Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, s.169.

denilen ve insanlara yardım eden ruhlar camiası olarak tasavvur edilir. Orhun Abidelerinde zikredilen ve kutsal bir varlık olarak geçen bu Yer-su (Yir-sub) adı altında 17 ulu hanın toplandığı kabul edilir. Mitolojik anlayışa göre bu 17 hanın en büyüğü olan Yo Kân'dır ve mekânı yerin ortasıdır. Burada yeryüzünde yetişen ağaçların en büyüğü olan ve Bay Ülgen'in oturduğu kata yükselen bir çam bulunur. Bu, Yo Kân'ın kudretinin en ulu gök tanrısının kudretine ulaştığına işarettir.[65]

En eski devirlerden itibaren, hemen her Türk boyunun inanç sistemi içinde bazen aynı bazen de farklı ağaçların kutsal kabul edildiği görülmüştür. Başlangıçta, Tanrı'nın ve hükümdarın sıfatı olan bu kutsal ağaç inancı, zamanla hükümdarlığı, ataları temsil etmiş ve en nihayet sülalenin ve boyun temsilcisi olmuştur. Böylece bu ağaç, kutsal ağaç, ölümsüzlük ağacı ya da hayat ağacı olarak da nitelendirilmiştir. Bu anlamda, İslam öncesi Türklerde gökleri delip-geçen kutsal bir ağacın var olduğu inancı yaygındır. Bu ağacın bazen kayın bazen de çam ağacı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, kadim Choular kayın ağacının kutsallığına inanmalarından dolayı, dini ayinlerini bu ağacın çevresinde ifa etmişlerdir. Çünkü onlar, bu ağacın dünyanın merkezini tayin ettiğine ve hükümdarın bu ağaç vasıtasıyla göğe yükseldiğine inanmaktadırlar. Eski Türk inanışına göre, Tanrıya ancak kutsal ağaç vasıtasıyla ulaşabilmektedir. Altay Türkleri arasında kutsal kabul edilen kayın ağacının her dini törende mutlaka bulunması gerekir. Nitekim, bu dini törenlerde Şamanın kayın ağacını şu şekilde tavsif ettiği nakledilir:

'Altın yapraklı Bay Kayın,

Sekiz gölgeli mukaddes kayın,

Dokuz köklü, altın yapraklı mübarek kayın,

Ey mübarek kayın, sana kara yanaklı,

[65] Özarslan, s.95.

Ak kuzu kurban ediyorum'.[66]

Türklerde kutsal Ötüken Dağı ormanla kaplıdır ve "Ötüken Yış" (Ötüken Ormanı), Göktürkler ve Uygurlarca kutsal bilinmektedir. Eberhard, Tobaların, kuzey yurtlarından güneye göç ederken, taş ev içinde göğe, yere ve Hakan'ın soyuna kurban kestiklerini, daha sonra da kayın ağacı diktiklerini, bunlardan "tanrılık" ve kutlu orman meydana geldiğini bildirmektedir.[67]

Orhun kitabelerinde, "Ötüken Yış" tan ayrılan Türk milletinin yok olacağı, kızların cariye, erkeklerin kul olacağı; fakat Ötüken'de oturulursa, güçlü bir devlete sahip olunacağı ve refah içinde yaşanacağı belirtilmektedir.

Türk kültüründe orman iyi şeyleri çağrıştırmaz. Kutsal ağaç-hayat ağacının Tanrı'nın tekliğini, birliğini, sembolize etmesinin aksine, ormanlar, çokluğun, kargaşanın, kötülüğün sembolü olmuştur ve kötü ruhların yaşadığı, tekin olmayan yerler olarak da görmüştür. Ancak, Türkler onu, ruhların özelliklerine bağlı olarak iki gruba ayırmıştır:

İyi ruhların yaşadığı aydınlık-ışıklı ormanlar: Ata ruhları veya kutlu hayvanların ruhlarının dolaştığı ormanlar olarak bilinir. Bu tür yerler dikkatli olmayı gerektirir. Ruhları kızdırmamak ve hayır dualarını almak için sessiz, saygılı olunmalı, adak ve saçı saçmak gerekir.

Kötü ruhların yaşadığı karanlık ormanlar: Kötü ruhların yaşadığı yerler "lanetli yerler" diye de adlandırılır. Lanet kelimesi "Allah'ın rahmetinden yoksun" anlamına geldiği için halk arasında söylenmesi en fazla yasaklanan kelimedir. [68]

Bu vasıflandırmalar, Kuzey Türklerinde daha iyi yaşamakla birlikte, Türkistan'a (Orta Asya) ve Batı Türklüğüne gelince silikleşmektedir. Bütün Türk

[66] Işık, "Türklerde Ağaçla İlgili İnanışlar ve Bunlara Bağlı Kültler", s.96-97.
[67] Günay-Güngör, s.56.
[68] Ergun, s.114 .

dünyası kültüründe ve mitolojisinde kutsal ağacın yaygınlığına ve canlılığına karşın, ormanların fazla bir önemi yoktur. O ancak, masallarda cinlerin, perilerin, devlerin yaşadığı ya da kutlu kahramanların onlardan kurtulmak için sihirli bir obje (tarak, vs.) ile meydana getirdikleri bir mekân tasvirinde yer almaktadır.[69]

Ağacın gerçekte devamlı yeniden dirilen bir varlık olması sebebiyle, onun bizzat hayatın taşıyıcısı olduğu düşünülmüş ve bu inancın bir sonucu olarak, insan hayatıyla ağaç arasında bir bağ kurulmuştur. Bu inancın kökünün de çok eskilere kadar gittiği görülmektedir. Nitekim, bu inancın bir sonucu olarak Ögeday ve Kubilay Han'ın, kendileri için bir ağaç diktikleri ve bu ağaçlara da asla dokunulmamasını emrettikleri ifade edilmektedir. Bu anlamda, ağacın özelliği sebebiyle olsa gerek, Türk ve Moğol toplumlarında mezarların ağaç altına yapıldığı veya mezarlara ağaç dikildiği etnograflar tarafından tespit edilmiştir. Günümüzde, benzer inanışların Müslüman Türkler arasında da yaygın olarak bulunması dikkat çekicidir. Bu anlamda, Müslüman Türklerin mezarlara gömdükleri ölülerinin baş ve ayakuçlarına çam ya da selvi ağaçları dikme geleneğini devam ettirdikleri bilinen bir gerçektir.[70]

Kayın ve çam ağaçları dışında; çınar, selvi, dut, elma, nar, ardıç ağaçları da Türkler tarafından kutsal kabul edilmektedir.[71]

2.2.2.4. Toprak, Taş ve Kaya Kültü

Yer-su terimi, dağ, ağaç, ateş ve suyun yanı sıra toprak'ın ve aynı kategoriye dahil olmak üzere bir kısım taşlar ve kayaların da geleneksel Türk dini içerisinde kutsal bir anlama ve öneme sahip olduklarını anlatmaktadır.[72] Mukaddes yer-su, bir vatan

[69] Ergun, s.114 -115.
[70] Işık, "Türklerde Ağaçla İlgili İnanışlar ve Bunlara Bağlı Kültler", s.96.
[71] Işık, "Türklerde Ağaçla İlgili İnanışlar ve Bunlara Bağlı Kültler", s.98-100.
[72] Günay-Güngör, s.60.

anlayışı, toprağa bağlılıktır. Mukaddestir, kişiliği vardır.[73] Yani kutsal olan yerin de bir ruhu (izi) olduğu inancı mevcuttur.

Orhun Kitabelerinde; "Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta…" ifadesi[74] ile iki ana kozmik alan oluşturulmakta ve onlar birbirlerini tamamlamaktadırlar.

Türk inanç ve tasavvuruna göre, yeri kontrolleri altında tutan iyeler, daha çok geçilmesi güç olan sarp yollarda ve dağ bellerinde yaşamaktadırlar. Bu nedenle yolun ıssız yerlerin tekin olmadığı inancı, bu yerlerden "tuu, destur" diyerek geçmek bu inançların devamı olarak günümüzde de sürmektedir.[75]

Bu kapsamda ıduk sayılan yerler, Türkler tarafından korunmaya alınmış; oralarda avlanmak, o yerlerin ağacını ve ormanını kesmek, mahsulünü almak ve hatta otunu koparmak yasak addedilmiştir.[76]

Taşlarla ilgili çeşitli inançlar bulunmaktadır: İlâç ve şifa, çocuk doğurmak veya aksi olarak, nesep tayini, tılsım, sihir, uğur, dilek ve adak için, yemin için yağmur, kar yağdırmak vb…[77]

Divanü Lûgat-it-Türk'te Kaşgarlı Mahmut taşlarla yağmur ve rüzgâr getirmek için yapılan bir tür kamlıktan bahseder, bunun için belli başlı taşların kullanıldığını aktarırken bunlardan birinin *yada* taşı olduğunu belirtir.[78] Aynı eserde, *kaş* adında beyaz ve siyah temiz bir taşın bulunduğunu, bunun beyazının yüzük taşı içerisine konularak şimşekten, susuzluktan ve yıldırım düşmesinden koruduğunu da aktarır.[79]

[73] Bahaddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş,* C.6, Ankara-1991, s.474.
[74] Ergin, *Orhun Abideleri*, s.41.
[75] Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri,* s.155-157.
[76] Günay-Güngör, s.60.
[77] Hikmet Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnanışlar*, AÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1968, s.34.
[78] Mahmut Kaşgarlı, *Divanü Lûgat-it-Türk*, Çeviren: Besim ATALAY, Ankara 1985, C.III, s.3.
[79] Bkz. Kaşgarlı, *Divanü Lûgat-it-Türk*, C.III, s.3-152-159.

Abdulkadir İnan, *yada* taşının daima rüzgâr esen dağlarda bulunduğunu Yakutların *yada* taşına *sata* dediklerini ve onlara göre ise bu taşın at, inek, ayı, kurt gibi hayvanların içinde bulunduğunu belirtir.[80]

Kutsallığına inanılan, hakkında efsaneler anlatılan bazı taşlarla ilgili uygulamalar taşı ziyaret; çevresinde dolanma, taşa el sürme, vücuda sürtme, taşı öpme, üstte taşıma, evde saklama, yerinden alıp, belli bir süre sonra alındığı yere bırakma biçiminde de yapılmaktadır.[81]

Taşla ilgili efsane motiflerinin en önemlisi taşa dönüşmedir. Nitekim Anadolu'da bu konuyla ilgili hemen hemen her yörede farklı efsanelerin bulunduğu, ziyaret yerlerinden bir kısmının bu efsanelere dayanılarak ziyaret edildiği de bilinmektedir.

2.2.2.5. Ateş ve Ocak Kültü

Türkler öteden beri "od" adını verdikleri ateş'e saygı göstermiş, onu kutsal ve temizleyici bir güç görmüşlerdir. Altaylılar ve Yakutlar ateşteki bu kutsal ve temizleyici gücü ya da ruha "ot izi" (ateş sahibi) adını vermişlerdir.[82]

Ateş vasıtasıyla kötü ruhlardan temizlenme uygulamasının Müslüman Türklerde farklı uygulamalarla devam ettiği görülmektedir.

Başkurtlar ve Kazaklar hastaları kötü ruhlardan temizlemek amacıyla bir yağlı paçavrayı tutuşturup hastanın çevresinde "alas, alas" diyerek dolaştırırlar. Buna "alaslama" denir. Bu Anadolu Türkçesi'nde "alazlama" şeklinde muhafaza edilmiş olup, ateş ile temizlenme anlamını taşımaktadır.[83]

---

[80] İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s.160-162.
[81] Mehmet Yardımcı, "Geleneksel Kültürümüzde Taş, Zile'de Taşlarla İlgili İnanmalar, Uygulamalar ve Oyunlar", s.5, turkoloji.cu.edu.tr/HAKBILIM-Erişim tarihi:25-05-/2017.
[82] Günay-Güngör, s.57.
[83] İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s.68.

Ateş yoluyla temizlenmenin ve böylece ateşe kutsal ve temizleyici bir anlam ve önem atfetme uygulamasının tipik bir örneği yine Türkler arasında oldukça yaygın olan, hastaları, evleri, ölüleri tütsüleme uygulamasında görmek mümkündür.[84]

Ateşe bakıp kehanet etmenin Türkler'de eski bir görenek olduğu hakkında eski Arap yazarlardan biri şöyle bir malumat vermektedir: "Türkler'in büyük hükümdarlarının muayyen bir günü vardır ki, o gün kendisi için büyük bir ateş yakılır. Bu ateşe kurban sunulur ve dualar okunur. Bu ateşin üzerinde büyük alevler yükselir. Bu alev yeşilimsi renkte olursa bereketli yağmur ve iyi mahsul olacaktır; kırmızı renkte olursa savaş olacaktır; sarı olursa hastalık ve salgın olacaktır; siyah olursa hükümdarın ölümünü yahut uzak yolcuğu göstermektedir."[85]

Türklerde ateş kültü "aile ocağı kültü" ile aile ocağı kültü ise "atalar" kültü" ile ilgilidir.[86]

Ocak'ın mukaddesliği, ocağın tüttürülmesi ve ocağı koruma görevini küçük kardeşe verilmesi Türk hayatında önemli rol oynar. Orhun Abilerinde, tehlike anında *"eb"in (ev, merkez, ordugah)* korunması görevi Kül Tigin'e verilmiştir. Buna göre ocak küçük çocuğa bırakılan en mukaddes ata mirası sayılmaktadır. Onu korumak sürdürmek küçük çocuğa aittir.[87]

Türkler od ve ocak iyesine bir saygı işareti olarak üstüne, pis ve kötü şeyler atmamış, bundan sakınmışlardır. Ateşi söndürmemiş ve üstüne su dökmemişlerdir. Bir bereket ve hayat kaynağı olarak inanılan ateşin ocaktan dışarıya verilmesi uğursuzluk olarak kabul edilmiş, bu nedenle başka boydan kişilere ateş asla verilmemiştir.[88]

[84] Günay-Güngör, s.58.
[85] İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s.6.
[86] Günay-Güngör, s.58.
[87] Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, s.190.
[88] Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, s.186.

2.3. Atalar Kültü

Ölmüş ataları ta'zim ve onlar için kurbanlar sunma inanç ve âdeti, geleneksel Türk dini tarihinin en önemli unsurlarından birini oluşturmaktadır. Aslında atalar kültü, tıpkı tabiat güçlerine inanma yani natürizm gibi, dinler tarihi içerisinde çok çeşitli toplumlarda görülen bir olaydır. Buna göre ölen ataların özellikle babaların ruhlarının geride kalanlara iyilik ya da kötülüklerinin dokunabileceği inancı ve onlara karşı duyulan minnet hissi, atalar kültünün temelini oluşturmaktadır.[89]

Ata ruhlarına Türkler muhtelif adlar vermişlerdir: *Arvak, Arbak, Tös* bunlardan birkaçıdır. Ata ruhlarını bu adlardan birini anarak, tazim göstermişlerdir. [90]Atalar kültü ile ölüler kültü birbirinden farklıdır. Atalar kültünde, ölen her atanın ruhu ve dolayısıyla mezarı kült konusu olmamakta, yalnızca saygıdeğer olanlar buna erişmektedir.[91]

Asya Hunlarının, her yıl mayıs ayının ortalarında atalara kurban sundukları, yine Tabgaçların da atalarının mezarlarını ziyaret ettikleri ve onlara kurbanlar sundukları da bilinmektedir. Göktürkler ve Uygurlarda Hunlar gibi yılın beşinci ayında mukaddes dağ üzerinde toplanarak; Tanrı'ya ve atalarına kurbanlar sunmuşlardır.[92]

2.4. Kurban

İnsanların, yüce varlık ya da varlıkları etkilemek, teskin etmek, onlara şükran duygularını ifade etmek, onlardan bir şeyler dilemek ya da günahlarını affettirmek, onların rızasını kazanmak, kötülüklerden korunmak gibi nedenlerle icra ettikleri çeşitli ibadet ve uygulamaların en önemlilerinden birini kurban törenleri teşkil etmiştir.[93]

Hemen hemen bütün dinlerde olduğu gibi Geleneksel Türk dininde kurbanın önemli bir yeri olmuştur. Türkler genel olarak tanrılarına kanlı ve kansız kurbanlar

[89] Günay-Güngör, s.61.
[90] Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, s.209.
[91] Günay-Güngör, s.61.
[92] Günay-Güngör,s.61-62, İbrahim Kafesoğlu, *Eski Türk Dini*, Ankara 1980, s.27.
[93] Durmuş Arık, "Kırgızlar'da Kurban Fenomeni", *AÜİFD,* C.XLVI, S.I, s.157.

sunmuşlardır. Kurbanın kesilme amaçları çok çeşitlidir: Tanrıya yakarış, ata ruhlarını anma, bereket dilekleri, doğum, evlenme ölüm gibi geçiş dönemlerinin atlatılması, kuraklık döneminde yağmur yağması, hastalık vb. durumlarda farklı hayvanlar/nesneler kurban olarak sunulmuştur.[94]

Kurban /kurbanlıklar genellikle kanlı ve kansız olmak üzere iki türlüdür.

2.4.1. Kanlı Kurbanlar

Çeşitli toplumlarda saçı gibi kansız kurban uygulamalarının, büyük ekonomik değişikliklere paralel olarak gerçekleştiği; hayvan yetiştiricisi göçebe topluluklar olan Türklerde en eski ibadet usûlünün kanlı kurban hayvanından ibaret olduğu söylenmektedir.[95]

Türklerde kanlı kurbanlara *tayılga* ya da *hayılga* denir. Kırgız-Kazaklar *kudayı,* Yakutlarda kurban anlamına gelen *kereh* kelimesini özellikle şamanın iştirakiyle ruhlara sunulan kurban için kullanmaktadırlar. Eski zamanlardan beri Türklerde kurban için en makbul hayvan erkek olmuştur. At, koyun, öküz, deve ve ren geyiği en çok kurban edilen hayvanlardandır.[96]

Dede Korkut Hikayelerinde Oğuzların kurban olarak; " …*attan aygır, deveden erkek deve, koyundan koç*…" kestiklerinden söz edilmektedir.[97] Kırgız-Kazak destanlarında da aynı motife rastlamak mümkündür. Dudar Kız hikâyesinde Tanrıdan çocuk dileyen bir zengin "*attan aygır, sığırdan buğa, koyundan koç, keçiden teke"* kurban etmektedir.[98]

Kurban edilen hayvanlar arasında en büyük yeri, öbür dünyada yolculuk edeceğine inanıldığı için ölünün bindiği at almıştır. Attan sonra koyun gelmektedir.

---

[94]Arık, "Kırgızlar'da Kurban Fenomeni", s.158; Ahmet Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslam'da Kurban*, İstanbul-2003, s.138.
[95] Güç, s.130.
[96] Küçük vd., s.144; Güç, s.129.
[97] Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul-1999, s.21.
[98] İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s.101.

Kurban edilecek hayvanların kemikleri kırılmamakta, köpeklere verilmemekte; ateşe atılmakta ya da yere gömülmektedir. Bazı özel âyinlerden sonra kurban kemikleri toplanıp kayı ağacına asılmaktadır. At kurbanlarının kafatası bir sırık üzerine konmaktadır. Altaylılar ve Yakutlar kurban olarak kestikleri atın derisini bir sırığa geçirip at şekline sokarak asarlar. Buna Altaylılar *baydara,* Yakutlar *tabık* derler.[99]

Geleneksel Türk Dininde kurban farklı amaçlarla uygulanmıştır. Tapınma, dua, şükür, ölüm gibi olaylar vesilesiyle düzenlenen kurban merasimleri olmuştur. Kurban Türklerde öncelikle Gök-Tanrı'ya sunulmuştur. Ancak diğer kutsiyetlere de kurban sunulduğu görülmüştür. Atalar kültü aracılığıyla her yıl ecdat mağarasında ırmak kenarında Gök-Tanrıya kurban sunulduğu bilinmektedir. Uygurlarda ilkbahar ve güz dönemlerinde kurban sunulduğu anlaşılmaktadır. [100]

Kanlı kurban usulü birçok Türk boyunda devam etmiş/ devam etmektedir. Geleneksel Türk Dininde ve günümüzde halk inanışları içerisinde ibadetin en önemli yansıma şekillerinden birinin kanlı kurban uygulaması olduğu söylenebilir.

2.4.2. Kansız Kurban: Takdimeler

Türklerde kansız kurban olarak icra edilen uygulamalardan biri kötü ruhlara karşı, kötü ruhları kovmak ve yağmur yağdırmak amacıyla adak hayvanını başıboş bırakmaktır. Başıboş bırakılan bu hayvana "Iduk" denir. Iduk önceleri "Tanrı için salıverilen" anlamında iken, dini düşüncenin gelişimi ile birlikte "mübarek" ve mukaddes anlamlarında kullanılır olmuştur. Türkler ıduğu ruhlardan birine binek hayvanı olması gayesiyle salıveriyor, bu hayvan kutsal sayıldığı için de kimse ona dokunmuyor.[101]

[99] Günay-Güngör, s.98-101.
[100] Günay-Güngör, s.79-81.
[101] Ali İsra Güngör, "Kurbanla İlgili İnanış ve Uygulamalar", *Halk İnanışları El Kitabı*, Ed.:Durmuş Arık-Ahmet Hikmet Eroğlu, Ankara-2017, s.399.

Divanü Lûgat-it-Türk'te Kaşgarlı Mahmut kurban karşılığı olarak "yağış" kelimesini kullanmıştır. Yağışı, İslam'dan evvel Türkler'in adak için, yahut Tanrılarına yakınlık elde etmek için putlara kestiklerini "kurban" olarak tanımlamıştır. Yine aynı eserde ıduk/ıdhuk kelimesi geçmektedir. "Idhuk: Kutlu ve mübarek olan her nesne. Bırakılan her hayvana bu ad verilir. Bu hayvana yük vurulmaz, sütü sağılmaz, yünü kırkılmaz; sahibinin yaptığı bir adak için saklanır." şeklinde tanımlanmıştır.[102]

Kurban uygulaması olmayan Hıristiyanlığı benimsemiş Gagavuzlar ile Çuvaşlarda da ıduk benzeri kurban uygulaması farklı isimlerle devam etmektedir. Gagavuzlarda "Allahlık" adı verilen kurban uygulamasında; mal mülk sahibi bir çiftçi en güzel boğa yavrusunu kurbanlık olarak seçer ve kırlara salıverir. Bu hayvana kimse karışmaz ve kimse bu hayvanı çalmaz.[103] Çuvaşlarda bazı durumlarda kurbanlık hayvan ölen kimsenin ruhunun yerleştiği yeri belirten, kutsal olarak kabul edilen *kiremet (bir ağaç, ağaçlık ya da koruluk kastedildiği gibi Türklerde yer-su inanışı kapsamında değerlendirilen bütün kutsal mekanlar kastedilir.)* yerinde canlı olarak bırakılır.[104]

Bunun dışında Türkler de kansız kurbanın diğer şekli olarak "saçı" uygulaması yer alır. Saçı insan, hayvan ve balıklar gibi canlı varlıkların dışında Tanrılara sunulan diğer hediyeleri kapsar. Bu hediyeler insanların sahip oldukları ve üretebildikleri her türlü gıda maddesi türünden şeylerdir. Nitekim yiyecek toplayanlar, topladıkları yiyeceklerin sembolik bir kısmını sunarlar. Çiftçilerde meyveler, yumru kökler, hububat, fırında pişirilmiş yiyecekler, tanrıların onuruna yere dökülen bira ve diğer alkollü içecekler… Çobanlar için süt ve süt ürünleri bunlara örnektir.[105]

Mahiyet itibariyle saçı, olağanüstü güçlere sahip olduğuna inanılan iye ve ruhlara sunulan ve onlar adına onların rızasını ve yardımını kazanmak için dağıtılan

[102] Kaşgarlı, *Divanü Lûgat-it-Türk*, C.III, s.10, C.I, s.65.
[103] Bkz. Harun Güngör- Mustafa Argunşah, *Gagavuzlar,* İstanbul-1998, s. 114.
[104] Durmuş Arık, "Çuvaşların Dinî İnanışları Üzerine", *International Journal of Central Asian Studies,* Tashkent-2007, Volume 11-1, s.26.
[105] Güç, s.50-51.

cansız nesnelere verilen bir isim, öz itibariyle bir cins kurbandır. Saçı, değişik söylenişleriyle "*saçılga"* veyahut "*çaçılga*", günümüzde de kendini muhafaza etmiştir.[106] Düğünlerde, çocuk dünyaya gelince, ilk dişi çıkınca, ilk defa saç tıraşı olunca… Kurban amacıyla sunulan kansız objelere elbiseler, mücevherler, silahlar, kıymetli taşlar, kıymetli metaller, metalden yapılmış kurban kapları ve daha gelişmiş medeniyetlerde sunulan madeni paralar da dahildir.[107]

Çinliler, Hsiyung-nu'ların ölen Şânyü'ye şarap ve pirinç sunduklarını söylemişlerdir. Göktürkler döneminde de turfan da ürünlerin saçı yapıldığı bildirilmektedir. Göçebe kavimlerde süt, kımız ve yağ saçı olarak sunulmaktadır. Seyyahlar ve etnologlor, Avarlar, Çuvaşlar, Kırgızlar ve Yakutlarda suya, ateşe, toprağa, yıldızlara ve ağaçlara saçı uygulamasının bulunduğuna, özellikle evlenme törenlerinde ateşe üç parça kuyruk yağı atma uygulamasının yer aldığını belirtmişlerdir.[108]

İnanışların tarihi aşan bir yönü ve özelliği vardır. Bu bağlamda Geleneksel Türk İnanç sisteminde yer alan bazı inanış ve uygulamaların geçmişten günümüze Türk Kültüründe etkisi ve izi vardır.

[106] Eröz, s.40-42.
[107] Güç, s.129.
[108] Güç, s.134, Roux, s.198 -199.

II. BÖLÜM

PÜLÜMÜR VE ÇEVRESİNDE HAYATIN ÇEŞİTLİ DÖNEMLERİNDE HALK İNANIŞLARI VE UYGULAMALARI

1. Geçiş Dönemleri İle İlgili İnanış ve Uygulamalar

İnsan hangi toplumda yaşarsa yaşasın hayatının bazı dönemlerinde hem kişisel hem de toplum içindeki yerinin değiştiği bazı dönemlerden geçer, bu dönemler de toplumdan topluma değişmekle birlikte amacın ve özün aynı kaldığı bazı tören ve uygulamalar yapılır. Birey için bir toplumdan diğerine geçişin sembolü ya da sınavı olan geçiş dönemi törenleri içlerinde birçok kültürel inanışı ve töreni barındırır.[109]

İnsan yaşamının üç önemli 'geçiş dönemi' vardır: Doğum, evlenme ve ölüm. Her birinin kendi bünyesi içerisinde birtakım alt bölümlere ve basamaklara ayrıldığı bu üç önemli aşamanın çevresinde birçok inanç, âdet, töre, tören, ayin, dinsel ve büyüsel özlü işlem kümelenerek söz konusu 'geçiş'leri bağlı bulundukları kültürün beklentilerine ve kalıplarına uygun bir biçimde yönetmektedirler. Bunların hepsinin amacı da kişinin bu 'geçiş' dönemindeki yeni durumunu belirlemek, kutsamak, kutlamak, aynı zamanda da kişiyi bu sırada yoğunlaştığına inanılan tehlikelerden ve zararlı etkilerden korumaktır. Çünkü yaygın olan inanışa göre, insan bu tür dönemler sırasında güçsüz ve zararlı etkilere açıktır.[110]

Anadolu'nun birçok yerinde geçiş dönemi uygulamaları Geleneksel Türk İnançlarının izlerini taşımakla beraber yöreden yöreye farklı uygulamaların bulunduğu da görülür.

[109] Yılmaz Yeşil, "Tük Dünyasında Geçiş Dönemi Ritüelleri Üzerine Tespitler", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, C.3, S.9, Ankara-2014, s.117.
[110] Örnek, *Halkbilim*, s. 183.

1.1. Doğum İle İlgili İnanış ve Uygulamalar

İnsan yaşamının üç önemli 'geçiş döneminden" ilki olan doğum, hemen her zaman mutlu bir olay olarak kabul edilmiştir. Dünyaya gelen her çocuk sadece anne ve babasını değil, aynı zamanda akrabalarını, komşularını, soyunu ve sopunu da sevindirmektedir. Çünkü her doğum ailenin, akrabaların, soyun ve sopun sayısını artırmaktadır; sayı artışıysa gücün, dayanışmanın artması demektir. Özellikle küçük topluluklarda ve etnik gruplardaki aileler, nüfuslarının çokluğu oranında kendilerini güçlü ve dayanıklı hissetmektedir. Yaygın olan, "çocuk, ailede ocağı tüttürür" sözü de toplumun bu konudaki değer yargısını açığa vurmaktadır.[111]

Öte yandan doğum kadına duyulan saygıyı artırdığı gibi, onun aile, akraba ve grup içindeki yerini de sağlamlaştırır. Baba ise "evlât" sahibi olmakla hem geleceğe güvenle bakar, hem de dostları ve yakınları arasında saygınlık kazanmış olur. Çünkü kısır kadın, doğuramadığı için yakınlarınca ne kadar küçümsenirse erkek de aynı biçimde çevreden gelen baskının ve "erkek yerine konmamanın" toplumsal ve ruhsal ezikliğini duyar.[112]

Dede Korkut Hikayelerinde Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanında, Dirse Hanın evladı olmadığı için, Tanrı tarafından beddualı olduğu düşünülerek, toplum tarafından da aynı şekilde görüldüğü Bayındır Hanın verdiği ziyafette kara otağa oturtulması şöyle aktarılır:

"Bir gün Kam Gan oğlu Han Bayındır yerinden kalkmıştı. Şâmî otağını yer yüzüne diktirmişti. Alaca gölgeliği gökyüzüne yükselmişti. Bin yerde ipek halıcığı döşenmişti. Hanlar hanı Bayındır yılda bir kere ziyafet verip, Oğuz Beylerini misafir ederdi.

[111] Örnek, *Halkbilim,* s. 184; Artun, *Halkbilim,* s.153
[112] Örnek, *Halkbilim,* s. 184

Gene ziyafet tertip edip attan aygır, deveden erkek deve, koyundan koç kestirmişti. Bir yere ak otağ, bir yere kızıl otağ, bir yere kara otağ kurdurmuştu. Kimin ki oğlu kızı yok, kara otağa kondurun, kara keçe altına döşeyin, kara koyun yahnisinden önüne getirin, yerse yesin, yemezse kalksın gitsin demişti. Oğlu olanı ak otağa, kızı olanı kızıl otağa, oğlu kızı olmayana Allah Taâla beddua etmiştir, biz de beddua ederiz belli bilsin demiş idi."[113]

Dirse Han kırk yiğidini alarak ziyafete gelir. Kendisinin kara otağa oturtulması ve nedeni de aktarılır:

"Bayındır Han'ın yiğitleri Dirse Han'ı karşıladılar. Getirip kara otağa kondurdular. Kara keçe altına döşediler. Kara koyun yahnisinden önüne getirdiler. Bayındır Han'dan buyruk böyledir hanım dediler. Dirse Han der: Bayındır Han benim ne eksikliğimi gördü, kılıcımdan mı gördü, soframdan mı gördü, benden aşağı kimseleri ak otağa, kızıl otağa kondurdu, benim suçum ne oldu ki kara otağa kondurdu beni. Dediler: Hanım, bugün Bayındır Han'dan buyruk şöyledir ki oğlu kızı olmayana Tanrı Taâla beddua etmiştir, biz de beddua ederiz demiştir. Dirse Han yerinden kalktı, der: Kalkarak yiğitlerim yerinizden doğrulun bu garâip bana ya bendendir ya hatundadır dedi."[114]

Anneye benlik ve bütünlük babaya güven, akrabaya, soya, sopa güç kazandıran ve yaşamın başlangıcı olan doğum olayı, gerek söz konusu çiftin gerekse yakınlarının gözünde büyük önem kazanır, doğuma ve onun kendi bünyesi içindeki evrelerine de birtakım geçiş töreleri ve törenleri eşlik eder.[115]

[113] Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, s.21
[114] Ergin, *Dede Korkut Kitabı, s*.22
[115] Örnek, *Halkbilim*, s. 184; Artun, *Halkbilim*, s.153

1.1.1. Doğum Öncesi

Doğum öncesi dönem, çocuk sahibi olmaya karar verilmesi ile başlayıp doğumun gerçekleştiği ana kadar devam eden zamandır.

Türkiye'de ve Türk Kültüründe çocuğa özellikle de erkek çocuğa sahip olmak birçok aile tarafından önemsenmektedir. Öyle ki nişanlı bir genç kız bile ilerdeki zürriyetini düşünerek bu yolda birçok çarelere başvurmaktadır. Bazı kadınlar ise uzun bir zaman veya hiç doğurmamaktadır. Kadın, çocuk sahibi olarak değerini kazanamazsa toplumda; *kısır kadın, tutuk, kısır, zürriyetsiz, kör ocak, sonsuz, meyvesiz ağaç, eremlik,* muamelesi görür.[116]

Pülümür'de ise çocuğa olmayan kadına "*kuru kadın*", çocuğa olmayan erkeğe ise "*uzağo kor"* denir. Çocuğa olmayan kadın için bir işlem yapılmaz, ziyaretlere gidilir sadece. Allah nasibini bırakmalı denir.[117]

"Manas" destanında Yakup Han hatununun kısırlığından şikâyet ederek der ki: "Bu Çırıçı"yı alalı on dört yıl oldu, bir çocuk koklayamadım, öpemedim. Bu hatun mezarlı yerleri ziyaret etmiyor, elmalı yerlerde yuvarlanmıyor, kutlu pınarlar yanında gecelemiyor." [118] Yakup Han'ın söyleminden de Geleneksel Türk İnançlarında da çocuk sahibi olmak için kutlu yerlerin ziyaret edildiği anlaşılmaktadır.

Çocuğu olmayan Yakut kadınları mukaddes bir ağacın dibinde, ak boz at derisi üzerinde, "yer sahibine" yalvarırlar; ağlaya sızlaya dua ederler. Bu duadan sonra çocuk sahibi olanlar bunun tanrıdan, yer ağaç ruhları tarafından verildiğine inanırlar.[119]

Dede Korkut Hikayelerinde Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanında, Dirse Han çocuğu olmaması nedeniyle hatununa çıkışınca hatunu tarafından kendisine;

---

[116] Orhan Acıpayamlı, *Türkiye'de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü*, Erzurum-1961, s.13, Artun, *Halkbilim*, s.155.
[117] K.K.2.
118 İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s.168
119 İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s.167

"Hey Dirse Han, bana gazap etme, incinip acı sözler söyleme, yerinden kalk, alaca çadırını yeryüzüne diktir, attan aygır, deveden erkek deve, koyundan koç kes, İç Oğuz'un Dış Oğuz'un beylerini başına topla, aç görsen doyur, çıplak görsen donat, borçluyu borcundan kurtar, tepe gibi et yığ göl gibi kımız sağdır, büyük ziyafet ver, dilek dile, olur ki bir ağzı dualının hayır duası ile Tanrı bize topaç gibi çocuk verir."

Dirse Han bunun üzerine hatunun dediklerini yaparak, verdiği ziyafet sonrası İç Oğuz, Dış Oğuz Beylerinin el kaldırarak dua etmeleri sonrası bir ağzı dualının hayır duası ile Allah Taâla'nın çocuk verdiğinden bahsedilir.[120]

Prof. Dr. Hikmet Tanyu "Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri" çalışmasında incelenen hemen her ilde özellikle çocuk sahibi olmak isteyenlerin gittikleri türbeler olduğu görülür. Kalender Sultan Türbesi, Balım Gazi Türbesi (Ankara), Sultan Dîvanî Türbesi (Afyon), Çırpıl Dede, Bardakkıran (Balıkesir) vd.[121]

Türk Kültürlü coğrafyada çocuğu yaşamayan çocuklar için farklı uygulamalar bulunmaktadır. Çeşitli varlıkların zararından korunmak amacıyla, bazı durumlarda gerçeği örtmek, gizlemek ve zarar vermesinden endişe duyulan varlığı ya da varlıkları kandırmak için bazı uygulamalara başvurulur. Bu uygulamalar dilimizde *gizleme, kandırma, saptırma* sözleriyle ifade edilir.[122] Bu uygulamaları geçiş dönemlerinin farklı aşamalarında görmek mümkündür.

Abdulkadir İnan "Tarihte ve Bugün Şamanizm" adlı eserinde, çocuğu yaşamayanların çocukların yaşaması için aldıkları tedbirlerin gerek Şamanistlerde gerek birçok Müslüman Türklerde hemen hemen aynı olduğundan bahseder. Yakutlar, aileye musallat olan ölüm ruhunu aldatmak için çocuğu komşulardan birine satarlar. Benzer bir uygulama Başkurtlar'da da görülür. Çocuk doğduğu gibi ebe eline alıp dışarı çıkar,

120 Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, s.22
121 Bkz. Hikmet Tanyu, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, AÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara-1967
122 Bkz. Durmuş Arık, "Türk Halk İnanışlarında Örtmece ve Gerçeği Gizleme ile İlgili Uygulamalar: Doğum-Ölüm Örneği", *Dini Araştırmalar*, Ankara 2010, Cilt 13, Sayı 36, s.1-20.

birkaç ev dolaştıktan sonra çocuğun babasının evinin önünde seslenir: "Yabancı ülkeden bir çocuk getirdim Satın alan var mı?" der. Pazarlık başlar. Çocuk için kendi ağırlığında demir verip satın alırlar. Çocuğa Demir yahut Satıpaldı, Satılmış gibi bir ad verirler.[123]

Urenha (Tuba) lar çocuğu doğduğu gibi kazanın altına saklarlar, kazanın içine "ak eren" denilen ongon'u koyup bunun yanına arpa unundan yapılmış bir bebek bırakırlar. Kam bu bebek üzerinde âyin yapar. Kamın duasıyla bu hamur "canlanır" aşladığı (yani şaman canlanma ve ağlamayı kendisi temsil eder); hamur bebeğin karnını yarar, parçalar, sonra bu bebeği uzak bir yere götürüp gömer. Ölüm ruhu bunun görüp çocuğun öldüğüne inanır ve aileyi rahat bırakır. Moğollar ise çocuğu kazan altında üç gün saklar, anası hep bir bebekle meşgul olur. Sonra bebek ölür. Ana baba da "çocuğumuz öldü!" diyerek ağlaşır. Bebeği bir çukura gömerler. Kötü ruh böylece aldanır ve çocuğu rahat bırakıp yoluna gider.[124]

Pülümür ve çevresinde, çocukları yaşamayan ya da çocuğu olmayan kadınlar genellikle ziyaretlere gider. İmkanı olanlar kurban keser, imkanı olamayanlar ise lokmalarını (saçı-kansız kurban) hazırlayarak özellikle "Düzgün Baba" ziyaretine gider. Bunun yanında farklı ziyaret yerlerine de giden olur. Kurbanlarını ve lokmalarını dağıtır, mumlarını yakarak dua ederler.

Eğer kadının çocuğu/çocukları doğumdan hemen sonra ölüyorsa bunu engellemek için *Zülfikar* ziyaretine gidilir. *(Zülfikar Ziyareti; Pülümür-Nazimiye yolu üzerinde yer alan, sivri ancak çok yüksek olmayan bir kayalıktır. Halk tarafından özellikle çocuğu ölenler tarafından ziyaret edilmektedir.)*[125] Ziyaret için çocuğun anne karnında henüz hareketlenmeye başlamamış olmasına dikkat edilir. Ziyarete gidilirken horoz, tarak ve siyah ip götürülür. Horoz kesilerek ziyarette bırakılır, tarak da ziyaret

[123] İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s.174
[124] İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s.174
[125] K.K.1

yerinde bırakılır siyah ip bağlanır. Siyah ip bağlamada amaç kadının doğacak çocuklarının ölümünün, bağlanan ip gibi kalması, tekrarlanmamasıdır. Günümüzde bu tür sorunlar için artık doktorlara gidilmektedir.[126]

Kadın hamile kalırsa sonrasında duasının kabul olması nedeniyle (şükür amacıyla) tekrar aynı ziyarete giderek kurban keser.[127] Ziyaret sonrası çocuk doğmuşsa bu ziyaretlerin isimlerini de çocuklarına veren olur. (Düzgün, Zülfikar vb.) Ayrıca çocuğu yaşamayanların çocuk doğduktan sonra yaptıkları başka bir uygulama bulunmaktadır. Çocuk doğduktan sonra bir kuzu kesilir ve eti pişirilerek komşular çağrılarak ziyafet verilir. Sonrasında kuzunun kemikleri derisi ile birlikte kefen bezi içine konulur, mezara gömülmek üzere götürülür. Yolda biri görüp, bezin içinde ne olduğunu sorunca içinde yeni doğan çocuğun olduğu belirtilerek çocuk öldüğü sanısı yaratılmak istenir. Böylece ailenin yeni doğan çocuğunun yaşayacağına inanılır.[128]

Çocuğu olmayan ailelerin türbe ve ziyaretlerden yardım istemesi Anadolu'nun birçok yerinde görülen bir uygulama olmakla birlikte bu uygulama ile beraber yapılan farklı uygulamalar da vardır.

Bu tür uygulamalar üç başlık altında toplanabilir:

1. Dinsel-büyüsel nitelikte olanlar: Yatırlara, türbelere ve ziyaretlere gidilir. Buralarda dua edilir, kurban kesilir, adak adanır. Özellikle kısır kadınlara yardımcı olduğuna inanılan yatır, ziyaret ve tekkeler yeğlenir. Hocalara ve büyücülere başvurulur. Onlardan muska alınır; onların okuduğu, afsunladığı yemişler yenir (üzüm, fındık vb.), sular içilir.[129]

2. Halk Hekimliği Kapsamına Girenler: Çeşitli buğulara oturtma: Yedi cins kır çiçeği ile kaynatıldıktan sonra içine ayna, makas, eski ayakkabı konmuş veya üzerine

126 K.K.1
127 K.K.20, K.K.1
128 K.K.3
129 Örnek, *Halkbilim,* s. 185

maydanoz serpilmiş olan süt buğusuna (Karaisalı- Adana, Hal-Elazığ), bir tencere içinde haşlanan ısırgan, kekik otu, sarımsak, (Ordu), bandak otu ve Arpa buğusuna (Eskişehir) oturtulur.

Bel çektirilir, bele yakı vurulur, kasıklar sarılır. Yarı beline kadar toprağa gömülür (Denizli). Yumurtayla kireç karıştırılır; ortaya çıkan hamur kıvamındaki karışım bele sürülür. Kadın bu biçimde bir saat kadar yüz koyun yatıp bekler (Suluova/Amasya).

Rahime çeşitli ilâçlar uygulanır. Örnek: Zencefil, beyaz soğan, kimyon karışımı, temiz bir tülbente konur, çıkın yapılır. Bu çıkın zeytinyağına batırılarak, rahime konur. (Korkuteli/Antalya), yedi türlü baharatın tarçın, karanfil, hindistan cevizi kabuğu, karabiber, anason kuyruk yağı ile (Eskişehir), döğülmüş medeğiş ve ıtriye çiçeğinin kuyruk yağı ile karıştırılmasından oluşan merhemler rahime konur. Kaplıcalara, içmelere gidilir.[130]

3. Tıbbi Sağaltma Alanına Girenler: Doktora, ebeye, hastanelere başvurulmasıdır.

Anne adayının hamile kalması ile başlayan ve çocuk doğana kadar devam eden ve "hamilelik süreci" olarak adlandırılan dönem başlamış olur.

1.1.2. Hamilelik Süreci

Türkiye'de karnına çocuk düşen kadına *gebe, hamile, yüklü, gövdeli, ağırayak, ikicanlı, çocuğuvar* gibi isimler verilmektedir.[131] Pülümür ve çevresinde de daha çok *hamile ve ikicanlı* isimleri kullanılmaktadır.

130 Örnek, *Halkbilim*, s. 186; Acıpayamlı, s.13-22.
131 Acıpayamlı, *Türkiye'de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü*, s.24.

Hamilelik süreci başladıktan sonra hamile kadının kaçınması gereken bazı uygulamalar devreye girer ve hamile kadının bunlara uyması konusunda ayrı bir çaba sarf edilir.

Pülümür ve çevresinde hamilelik süreciyle ilgili inanış ve uygulamalarla ilgili şu bilgilere ulaşmak mümkündür:

Hamile kadının geceleri dışarı tek başına çıkmaması gerekir.[132]

Bebeğin doğarken böğürme sesi çıkaracağına inanıldığından hamile kadının kurban kesileceği zaman kurban kesilen alanda bulunmaması gerektiğine inanılır.[133]

Doğacak çocuğun açgözlü olmasına neden olacağına inanıldığından hamile kadının ölü defnedildikten sonra üçüncü günü verilen yemekten yememesi gerektiğine inanılır. [134]

Hamile kadının canı yiyecek bir şey istediği zaman mutlaka yemesi gerektiği, yemediği takdirde bebeğinin vücudunda leke oluşacağına inanılır.

Hamile kadının huyu kötü olduğu düşünülen insanların karşısında fazla durmaması gerektiğine inanılır. Çünkü bebek ilk kimin karşısında oynarsa huyunun da ona benzeyeceği inancı vardır.

Benzer uygulamaların Anadolu'nun farklı yerlerinde de olduğu görülmektedir: Gebe çocuğunun kime benzemesini istiyorsa o şahsa bakar (Sinop, Bursa ve Balıkesir). Güzel kimselere (Balıkesir), güzel çocuklara (Sinop) bakmışsa çocuğu güzel olur. Aynaya bakan yüklünün çocuğu kendine benzer (Balıkesir) vb.[135]

Kötü huylu insanlar ya da sıkıntılı kişiler kınanırsa, doğacak çocuğunda kınanan kişiye benzeyeceğine inanılır.

---

[132] K.K.2.
[133] K.K.7.
[134] K.K.1.
[135] Acıpayamlı, *Türkiye'de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü*, s.24.

Cinsiyet tayini konusunda özellikle uygulanan bir yöntem olmamakla birlikte, bazı belirtilerin bunun göstergesi olduğuna inanılır.

Kadının göbeği sivri ise çocuğun erkek, kadının göbeği yuvarlak olursa kız çocuğu doğuracağına inanılır. (Zile, Kastamonu, İstanbul, Ordu, Antep'te de benzer şekilde bir inanç mevcuttur.)

Kadın hamilelik sürecinde çirkinleşirse kız, güzelleşirse oğlan doğuracağına inanılır. Benzer şekilde gebenin karnındaki çocuk oğlan ise güzelleştiği; İstanbul, Eskişehir, Sivas, Balıkesir, Van, Güney Anadolu Yörüklerin de, kız ise çirkinleşeceği Balıkesir, Eskişehir, İstanbul, Ordu ve Muğla'da da görülmektedir. [136]

Bunun dışında gebeliği tayin yöntemlerinin *gebenin yedikleri üzerine* (tatlıya aşererse oğlan, ekşiye aşererse kız çocuk doğuracağı), *vücut yapısına göre* (kalçaları geniş olursa kız çocuğu doğuracağı, beli kalınlaşırsa kız çocuğu doğuracağı), *görülen rüyaya göre* çeşitlendiği ancak Anadolu'nun farklı bölgelerinde yöntemlerin bunlarla sınırlı olmadığı da tespit edilmiştir.[137]

1.1.3. Doğum Zamanı

Kadının sancılarının sıklaşması ile doğum zamanının yaklaştığı anlaşılır. Doğum ister hastanede yaptırılsın isterse evde yaptırılsın, öncelikle ziyaretlerin isimleri sayılarak doğumun rahat olması için dua edilir.

Türk dünyasında ise çocukların ve hamile kadınların koruyucusu olarak Umay görülmektedir. Orhun Kitabelerin'de Umay iyesinden bahsedilmektedir:

"*Umay gibi annem* hatunun devletine küçük kardeşim Kül Tigin er adını aldı."[138]

---

[136] Acıpayamlı, *Türkiye'de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü*, s.24
[137] Bkz. Acıpayamlı, *Türkiye'de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü*, s.30-37; Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzle*ri, s.252-254
[138] Ergin, *Orhun Abideleri*, s.53

"…Tanrı, Umay, mukaddes yer, su üzerine çökü verdi her hâlde."[139]

Umay, koruyuculuk görevini, doğum sırasında, doğumdan sonra, çocuklar erginlik çağına ulaşıncaya, er adını kazanıncaya kadar sürdürür. Nitekim bu görevini çocuk adını alıncaya kadar sürdürdüğü *"...Kül Tigin er adını aldı."* ifadesinde de görülmektedir.[140]

Kaşgarlı Mahmut Divanü Lûgat-it-Türk'te Umay için şu açıklamalarda bulunur:

"Umay: Son; kadın doğurduktan sonra karnından çıkan hokka gibi nesne. Buna çocuğun ana karnında eşi de denir. Umayka tapınsa ogul bolur = birisi buna hizmet ederse çocuk doğar. Kadınlar sonu uğur sayarlar."[141]

Günümüz Orta Asya ve Sibirya Türk kavimleri arasında çocukların ve lohusa kadınların koruyucu iyesi olarak fonksiyonunu sürdüren Umay, bu yörelerde de aynı adla anılmaktadır. Yakut Türkleri onu, Ayısıt diye çağırmaktadır.[142]

Kadın doğum yapacağı sırada yaşlı/bilen biri getirilir. Göbeği o keser, çocuğu o yıkar/giydirir, annenin kucağına verir sonra ayrılır. Çocuk ilk önce tuzlanır, tuz içinde beş-altı dakika bekletilir, sonra yıkanır.[143] Doğumun sorunsuz geçmesi için dualar edilir. Ev iyesinin (*wayire na çeyi*) önünde mum yakılır.

Günümüzde doğumların hastanelerde yaptırılmasıyla çocukların tuzda bekletildikten sonra yıkanması uygulaması devam etmemektedir. Önceden bebeğin göbeği düştüğü zaman hayvanları sevmesi için düşen parça ahırlara atılırmış. Ancak günümüzde bebeğin göbeği düştükten sonra düşen parça özellikle ilerde okuması düşüncesi ve inanışı ile okul bahçesine atılmaktadır.

---

[139] Ergin, *Orhun Abideleri*, s.109.
[140] Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri,* s.98.
[141] Kaşgarlı, *Divanü Lûgat-it-Türk*, C.I, s.122.
[142] Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, s.98-99.
[143] K.K.2, K.K.18.

Çocuk doğduktan sonra gelen son (çocuk ile gelen kordon) ise toprağa gömülür.[144]

Adana ve çevresinde göbek kordonu kesildikten sonraki işlem çocuğu yıkama ve tuzlamadır. Çocukta pişiğin olmaması, ileride terinin kokmaması amacıyla yapılan tuzlama işlemi kimi zaman çocuk doğar doğmaz yapılırken kimi zaman yıkamadan sonra yapılmaktadır. Her durumda, çocuğun bedeni doğduktan sonra tuza maruz kalmaktadır; ancak tuzlu kalınmamakta, çocuğun tatlı dilli olması, hayatının tatlı geçmesi amacıyla da vücuduna bal sürülmekte ya da tuzlama suyuna şeker ve bal katılmaktadır.[145]

Pülümür ve çevresinde doğum olduktan sonra yapılan uygulamalar; doğumdan sonra anneye tereyağı eritilip verilir.[146] Doğum yapan anneye doğum sonrası ağrılara iyi geldiği için kardan (pazıya benzeyen ve kurutularak kullanılan bir bitki) sıcak suya atılarak verilir.[147]

Yeni doğum yapmış kadına kötü huylu melekelerin (ruhlar) musallat olacağı düşüncesi ile lohusalı kadın kırk gün yalnız bırakılmamaya çalışılır.

Kırk gün yeni doğum yapmış annenin yanında beklenilir. Komşular lokma yapıp getirirler. Yeni doğum yapmış kadın bir hafta, yeni doğmuş çocuk 40 gün evde yalnız bırakılmaz. Önceden yeni doğum yapmış kadının yanında hiç yatılmadan üç gün nöbet tutulurmuş.[148]

[144] K.K.13.
[145] Artun, *Halkbilim*, s.172.
[146] K.K.2.
[147] K.K.1.
[148] K.K.37, K.K.18.

Doğu Anadolu'da Erzurum, Kars, Ağrı ve Muş illeri çevresinde, doğum sırasında anayı kötü ruh olan Al, Alkarısı, Albasmasına karşı korumak, onu böyle bir durum ile karşı karşıya bırakmamak için geceleri yanında bulunmaya çalışılır.[149]

Pülümür ve çevresinde yeni doğum yapmış kadın ve yeni doğmuş bebek için tespit edilebilen diğer inanışlar; yeni doğum yapmış kadın evde yalnız değilse kap kacağın içine yani mutfağa girmesine izin verilmezken, bu günümüzde uygulamadan kalkmıştır.[150]

Kırklı çocuk kimseye gösterilmez. Başka eve götürülen bebeğin yaramaz olacağına inanıldığından yeni doğum yapmış kadın ve yeni doğmuş bebek 40 gün başka eve gitmez.

Yeni doğum yapmış kadına '*dıhaskan'* denir. Düşük yapmış kadına iş yaptırılmaz, karnı sarılır. Süt annesi bazı yerlerde olur, bazı yerlerde olmaz. Annenin sütü olmazsa, yeni doğum yapmış bir anneden bu konuda yardım istenir. Süt anneliğine karşı olunmasının nedeni; ilerleyen zamanlarda evlenme çağına gelen çocukların evlenmek istemeleri durumunda süt kardeşliğin buna engel olmasının önüne geçmektir.

Kırkına kadar çocuğun yüzü/gözleri tülbentle örtülür, açılmazdı. Çocuğun kendini henüz anne karnındaki ortamda olduğunu düşünmesi nedeniyle gözlerinin açılmasının çetin bir insan olmasına neden olacağına inanılırdı. Günümüzde ise bu uygulama devam etmemektedir.[151]

Yeni doğmuş bebeğin baş tarafına sarımsağa batırılmış yorgan iğnesi ile süpürge ve bir maşrapa su konur. Kırk gün boyunca bu malzemeler bebeğin beşiğinin başucunda bırakılır. Sarımsak kokusuna kötü melekelerin (ruhların) gelmeyeceğine inanılır. Bebeğin yastığının altına da bir parça ekmek konulur. Bu malzemelerin

[149] Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, s.259.
[150] K.K.4.
[151] K.K.2.

bebeği kötülüklerden koruduğuna inanılır. Bunu farklı şekilde uygulayanlar da vardır. Yorgan iğnesinin bebeğin yastığına batırılması, sarımsağın beşiğin başucuna konması, su ve süpürgenin konmaması gibi.

Bebeğin sağ omuz üstüne nazar boncuğu mutlaka takılır.

Alkarası ve Albastı inancı Türk Dünyası'nda doğum ile ilgili ortak bir fenomendir. Alkarısı bölgelere göre al, alanası, alkızı gibi kelimeler ile ifade edilmektedir. Hangi kelime ile ifade edilirse edilsin bunların ortak noktaları cin, şeytan ve dev şeklinde düşünülen kötü varlıklar/kötü ruhlar olmasıdır. Bunların sebep olduğu "Albastı/Lohusa Humması" olarak adlandırılmaktadır. Gerekli tedbirler alınmadığı takdirde bu varlıkların, lohusa kadına ve çocuğuna zarar vereceği hatta öldürülebileceği inanışı yaygındır. [152]

Adana'da lohusa ve çocuğun odasında bulundurulan süpürge temizliği, ayna aydınlığı ve parlaklığı, makas/satır/bıçak/demir/ iğne – gibi aletler gücü, nazar boncuğu kötü bakışlardan gelecek tehlikeleri önlemeyi amaçlamaktadır. Odadaki kırmızı renklerle, dikkat rengin parlaklığı üzerine çekilmekte, anne ve çocuk kötü gözlerden korunmaktadır. Süpürgenin temizliği ve koruyuculuğu ile alkarısının girmesi önlenecek, aynanın aydınlığı ile kötü ruhlar uzaklaştırılacak, demir ve çelikten yapılmış aletlerle anne ve çocuk kötü güçlere karşı güçlü olacaktır.[153]

Türkler, demire genel olarak *Kök-Temür,* yani *gök demir* demişlerdir. Türklerde demir kutsal kabul edilmiş ve kılıçla ant içilmiştir. Demirin dokunduğu her şeyi yaralaması, "Gök demir boş durmaz. (Kök temür kerü durmas)" atasözünden de anlaşılmaktadır. Yakutlar demire hem din hem de zanaat olarak değer vermişler; demircinin aletleri olan kerpeten, çekiç, örs, körük gibi alet ve edavatlar kutsal sayılmış ve bunların her birini koruyan *koruyucu ruhların ve meleklerin* olduğuna

[152] Abdurrahman Küçük-Mehmet Alparslan Küçük, *Türkistan'dan Türkiye'ye Alevîlik-Bektaşîlik*, Ankara-2009, s.177.
[153] Artun, *Halkbilim*, s.174.

inanılmıştır. Demircinin aynı zamanda insanlara kötülük getiren Albastı ruhunun da bir düşmanı olarak görülmesi nedeniyle Kazaklarda, loğusa kadınları kötü ruhlardan korumak için, bir demir parçası veya çekiç ellerine alarak: "Demirci geldi! Demirci geldi!" şeklinde bağırarak *Albastının* loğusanın yanına yanaşamayacağına inanılır.[154]

Yeni doğan çocuğun beşiğinin yakınında, yastığın altında demir vb. malzemelerin bulundurulması bu inanışların devamı niteliğindendir.

Pülümür ve çevresinde, bebek doğduğu güne denk gelen gün hariç kırkına kadar her gün yıkanır. Yıkandıktan sonra, son su üstüne dökülürken (sağ omuz, sol omuz ve son olarak kafa) hep iyi huylu olması, kötülüklerin kendisinden uzak olması, şanslı olması konularında hayır dua edilir. Bebek yıkandıktan sonra eğer evde başka biri varsa suyu bekletilmeden dökülür.

Çocuğun kırk gün müddetle her gün (Sinop, Mersin, Güney Anadolu), her hafta (Beyşehir) yıkandığı durumlar da mevcuttur.[155]

Bebeğe kırkına kadar giydirilen giysiler kırkından sonra giydirilmez.

Evinde yeni doğmuş bebeği bulunan haneden dışarıya tuz ve ateş verilmez.

Birer gün arayla bebekleri olmuş erkekler bastonlarını ya da düğmelerini bebeklerinin kırkının karışmaması için değiştirirler. (Pülümür Bölgesi dağlık bir bölge olduğu için insanlar kurt/ayı karışır düşüncesiyle yanlarında sürekli çubuk/baston taşırlar.)[156]

Benzer uygulama Anadolu'nun farklı yerlerinde de görülmektedir. Kırklı çocukların bir araya getirilmemesine çalışılmakta ancak böyle bir durumla karşılaşıldığı

[154] Bahaddin Ögel, *Türk Mitolojisi I,* Ankara -2010, s.68-69.
155 Acıpayamlı, *Türkiye'de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü*, s.57.
156 K.K.12, K.K.1.

zaman çocukların annelerinin birbirlerine iğne ya da farklı malzemeleri vererek kırk basması olayını önlemek amaçlanmaktadır.[157]

Gerede'de (Bolu), aynı anda doğum yapan kadınlar kırk gün birbirlerini görmezler. Aksi taktirde çocukları kırk basacağına inanılır. Çocuğu kırk basarsa, çocuğun yıkandığı suya kırk tane anahtar atılar, çocuğun bu suyla yıkanmasından sonra hastalıktan kurtulacağına inanılır.[158]

Pülümür ve çevresinde, bebek kırkına kadar iyi olmazsa; çocuğun annesi yanına birini alarak kırk evden un toplar. Un toplama sırasında annenin konuşmaması gerekir. Toplanan bu unla bir bişik (bir tür çörek) yapılır, bişik piştikten sonra ortası delinir ve bebeğin iyi olması için bebek bu delikten geçirilir.[159]

Önceden yeni doğmuş bebeğin ağzına şimşir (bir çeşit kılıç) atılırmış. Şimşir kılıcı gibi güçlü/babayiğit olması için. Bebeğin ağzına ilk doğduğunda nedeni bilinmemekle birlikte altın koyanlar da olurmuş.[160]

Bazı köylerde bebeğin kırkı çıkarılınca yakın bir komşu evine götürülür bebeğe para verenler de olur, bazı köylerde bir yere götürülmez.

Bebeğin elbiseleri kırkı çıkana kadar dışarı asılmazmış. Dışarı asılan elbiseye rüzgar değer, bu elbiselerin giydirildiği bebekte rüzgar gibi çetin olur düşüncesiyle bebek elbiseleri dışarı asılmazmış.[161]

1.1.4. Bebeğe İsminin Vurulması (Bebeğe İsminin Verilmesi)

Pülümür ve çevresinde, bebeğe isminin verilmesi yerine bebeğe isminin vurulması ifadesi kullanılır. Şam yöresi Türkmenlerinde de bebeğe geçmiş büyüklerinin ismi seçilerek "*ad vurulur*". **Ad vurmak** bu yörede ad vermek anlamında kullanılır. [162]

157 Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, s.267.
158 Durmuş Arık, "Gerede'de Halk İnanışları ve Ziyaret Yerleri", *Geçmişten Günümüze Gerede Sempozyumu*, Gerede-2000, s. 223.
159 K.K.1.
160 K.K.37.
161 K.K.2.

Bebek üçüncü gününü doldurmadan ismi vurulmaz (doğduğu gün sayılarak üçüncü gün). Üçüncü gün *lokma/naz* pişirilir. (*Lokma/naz: Un, su, tuz, tereyağından oluşan malzemelerin yoğrularak, elde edilen hamurun fırında pişirilmesiyle yapılan bir tür çörektir. Elle ya da bıçakla dilimlere ayrılarak dağıtılır.)* Yine aynı hamurdan yapılan ve ekmek pişirilen saçlarda yapılan yağlı ekmek de lokma olarak dağıtılır. Bebek ister kız olsun, ister erkek, imkânı olanlar kurban da keser. Ancak bazen erkek evlâdı olanlar birden fazla kurban da keser.

Anadolu'da benzer uygulamalar yaygın olarak bulunmaktadır: Erkek evlâdı dünyaya gelen kimse kurban keser ve oğlan helvası yaparak akraba ve tanıdıklarına gönderir (Tokat), incir ağacı diker (Trabzon). Kurban çocuğun doğduğu ve tuzlandığı gün kesilir. Akika adı verilen bu kurbanın eti parçalanmadan yenir. Kemikleri yere gömülür.[163]

Pülümür ve çevresinde, bebeğe ismini anne/babası hayatta olan ve huyunun iyi olduğu düşünülen kişi vurur. Bebek beşikten alınır ve 3 defa (her defasında beşiğe tekrar bırakılıp alınmak suretiyle) ismi söylenerek "senin hayırlı adın …. olsun" şeklinde ismi vurulur. Ayrıca önceden imkânı olanlar, üçüncü gün köyün kadınlarına yemek verirmiş. Doğumu yapanın kadın olması nedeniyle yemek sadece kadınlara verilirmiş. Yemeğe giden kadınlarda bebeğin hediyesini *–şeker-kumaş-yağ-* gibi götürürlermiş.

Günümüzde köy genelinde verilen yemekler kalkmış, verilen hediye türleri değişmiştir. Hediyeler kişilerin yakınlık derecelerine göre değişmekle birlikte gelenler imkanları dahilinde altın ve bebek kıyafeti getirir ya da bebeğin yastığının altına para

[162] Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk inançlarının İzleri*, s.289.
163 Acıpayamlı, *Türkiye'de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü,* s.60.

bırakırlar. Ayrıca üst üste iki kız çocuğu doğmuşsa sonrasında yine kız çocuğu olmaması için çocuğa ismi *elek (taş göze)* ters çevrilerek bunun üstünde verilir.[164]

1.1.5. Kırkın Çıkarılması

Pülümür ve çevresinde, bebeğin kırkının çıkarılması; bebeğin doğumdan sonra kırkıncı gün, özel bir uygulamayla yıkanması işlemiyle başlar. Yıkama işlemi için öncelikle 40 kaşık su hazırlanır ve bu su elekten (taş göze) dökülerek 'kırk üstünde kalmasın' sözüyle bebeğin üstüne dökülür. Yıkama işlemi tamamlanınca elek (taş göze) ters çevrilir. Bebeğin kırkı çıkarılmış olur.[165] Ayrıca suya kırk taş (çakıl) konulur, bu uygulama çocuğun taş gibi sağlam olması, hasta olmaması için gerçekleştirilir.[166]

Pülümür ve çevresinde, nazar değdiğine inanılan bebek için balmumu eritilerek gümüş yüzüğün ortasından dökülür ve bu balmumunun bir yere toplanması sağlanır. Bu balmumu bebeğin kırkının çıkarılması için hazırlanan suya eklenerek kullanılır. Yaz döneminde balmumu yeşillik yere, kış döneminde ise yeşerecek yere gömülür. Balmumunun kutsal olduğuna inanılır. Balmumunun suya atılmasındaki amaç, nazar değen bebeğin ağlamasının azalmasını sağlamaktır.[167]

1.1.6. Diş Hediği

Pülümür ve çevresinde, çocuğun ilk dişi/dişleri çıktıktan sonra bunu kutlamak, aslında bir nevi şükretmek amacıyla yapılan bir uygulamadır. Bunun için buğday, nohut ve mısır haşlanır ve süzülür. Diş hediği, genellikle aile arasında yapılan, komşulara da hedik malzemelerinin dağıtıldığı bir uygulamadır. Çocuk yere serili temiz bir örtü üstüne oturtulur ve başından aşağıya haşlanıp, süzülmüş hedik malzemeleri dökülür.

[164] K.K.1.
[165] K.K.2, K.K.1.
[166] K.K.33.
[167] K.K.1

Çocuğun başından dökülen bu malzemelerden yenilmesi de uygulamanın bir parçasıdır.[168]

Uygulamalarda farklılık olmakla birlikte Anadolu'da birçok yerde çocuğun ilk dişleri çıkınca hedik uygulaması yapılır:

Muş'ta komşular ve akrabalar davet edilir. Gelenler çocuk için hediye de getirirler. Çocuk tepsi içine oturtularak, başından hedik dökülür. Çocuğun karşısına iğne, ayna, makas, bıçak, kalem konur. Çocuk elini hangisine atarsa mesleğinin o olacağına inanılır. Örneğin kalemi seçerse okuryazar, aynayı seçerse berber, ipliği seçerse terzi olur.[169]

Çubuk'ta (Ankara) çocuğun ilk süt dişinin çıktığını gören ona para ya da hediyeler verir. Buna bağlı olarak hedik denilen yarma kaynatılır, "diş bulguru" adıyla komşu ve akrabalara dağıtılır. Diş bulguru ikram edilen akraba ve komşular bu tabaklara hediyeler koyarak çocuğu görmeye gelir. Çocuğa sağlık ve uzun ömür dilenir. Bu işlemle çocuğun dişlerinin ve kendisinin sağlıklı olacağına inanılır.[170]

1.1.7. Sünnet İşlemi ve Kirvelik

Sünnet işlemi cinsel organın uç kısmındaki derinin çepeçevre kesilmesinden ibarettir. Çocuk varsa kirvesinin yoksa bir yakının kucağına oturtularak çocuğun bacaklarının iki yana açılması sağlanır, kucağına oturduğu kişi çocuğun kollarını sıkı sıkı tutar ve bu sırada çocuğu yüreklendirmek amacıyla erkekliği vurgulayıcı sözler söylenir.[171]

Kirvelik sünnet ile başlayan sonrasında da kişilerin hayatları boyunca devam eden bir uygulamadır.

---

[168] K.K.3
[169] Örnek, *Halkbilim*,s.225-226
[170] Durmuş Arık, "Çubuk ve Çevresinde Halk İnanışları", *Bütün Yönleriyle Çubuk ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu*, Ankara-2015, s.195.
[171] Artun, *Halkbilim*, s.305.

Türk halk kültüründe kirvelik, bir erkek çocuğun sünnet töreninin külfet ve masraflarını, başka bir aile büyüğünün üzerine almasıyla iki aile arasında kurulan ‘’hısımlığa’ verilen isimdir. Kirvelik geleneği bu geleneği takip eden kişiye pek çok sosyal ve kültürel görevler yükler. Türkiye’de pek çok yörede kan akrabalığına benzer bir şekilde kabul edilen ve kirvenin kendi öz çocuklarıyla kirvelik ettiği çocuk arasında evlenmenin yasak olduğu görülmektedir.[172]

Pülümür ve çevresinde, çocukların sünnet edilmesinde kesin bir yaş sınırı olmamakla birlikte genellikle çocuklar 2,5-3 yaşlarında bazı yörelerde çocuk ergenlik döneminden önceki herhangi bir yaşta sünnet edilir. Bazen hasta olan çocukların daha erken yaşta 1-1,5 yaşında da sünnet edildiği olur.[173]

Önceden köye sünnetçi gelir, çocuğunu sünnet ettirecek aileler bir araya gelerek sünnet işlemi gerçekleştirilirmiş. Günümüzde ise aileler genellikle çocuklarını bir düğünle sünnet ettirir. Düğün bir davetiye ile köydeki kişilere ve akrabalara duyurulur. Hayvan kesilir, yemekler hazırlanır. Davul ve zurna eşliğinde, davetliler eğlenir. Gelen davetliler hediye olarak altın ya da para takarlar.

Çocuklarını sünnet ettirecek aile düğün öncesi bir kirve belirler. Bunun için genellikle aileler sevdikleri bir kişiyi seçer ve bunu o kişiye önceden haber verirler. Karşı tarafında kirveliği kabul etmesi durumunda elek (taş göze) indirilir, kirve olacak kişi Muhammed’e ikrar verir.[174]

Kirvelik ile musahiplik birbirine eşittir. [175]

Sünnet çocuğu kirvenin kucağında sünnet edilir, kanı kirvenin üstüne de gelir. Kirveye mal (hayvan) veya para verilir. Aynı şekilde kirve de mal getirir. Kirve sünnet düğününün masraflarına da ortak olur.[176]

[172] Artun, *Halkbilim*, s.306.
[173] K.K.2.
[174] K.K.19.
[175] K.K.18.

1.2. Evlilik İle İlgili İnanış ve Uygulamalar

Yaşamın ikinci geçiş dönemi olan evlenme, gerek kızın ve erkeğin sosyalleşme sürecinin önemli bir aşaması oluşturması gerekse aileler arasında kurulan dayanışmayı, toplumsal ve ekonomik ilişkiyi belirlemesi ve düzenlemesi bakımından her zaman ve her yerde önemli bir olay gözüyle görülmüştür. Ailenin, toplumsal yapının temeli olması, bu birliği sağlayan evlenme olayına evrensel bir karakter kazandırmıştır.[177]

Türklerde ailenin sembolü "ev", evin sembolü de "ocak"tır. Nitekim Yakutlarda evlilik, "sönmez bir ateş yakma" şeklinde ifade edilmiştir. Gelin alma törenleri Türklerde çok eski zamanlardan beri "saçı" ve "kurban" uygulamalarına vesile olmuştur. Aileye verilen önem, Türklerde evin, eşiğin ve ocağın kutsallık kazanması ile sonuçlanmıştır.[178]

Kız kaçırma yoluyla evlenmenin Yakutlarda bir takım koruyucu işlemlerle başlaması ocağın kutsallığına verilen önem açısından kayda değerdir. Kızı kaçırmaya gidecek atlıların atlarına kımızın saçı olarak serpilmesi, bunun kötü ruhlardan gelecek tehlikelere karşı kullanılması örnek olarak gösterilebilir. Altaylarda kız kaçırma yolu ile evlenenlere dışardan ateş verilmemesi, güvey-gelin adayının ateşlerini kendilerinin yakmalarının beklenmesi de ateş kültü ve korunma ile ilgili önemli bir uygulamadır.[179]

Kırgız-Kazaklarda gelinin ocaktaki ateşe yağ atıp secde etmesi, Başkurtlarda gelinin kayın babasının içtiği pınar, ırmak ve göl sularına gümüş paralarla saçı yaparak selam vermeleri de su ve ateş kültünün koruyucu uygulamalarındandır.[180]

Pülümür ve çevresinde de yeni evlenen kıza, baba evinden maya verilmemesi ocak kültünün koruyuculuğu açısından dikkat çekici ve önemlidir.

---

[176] K.K.2, K.K.1.

[177] Örnek, *Halkbilim*, s.255.
[178] Günay-Güngör, s.86.
[179] Günay-Güngör, s.86, İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm,* s.166.
[180] İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s.166-167.

Evlenme törenlerinin ilk basamağı gelin adayı ile damat adayının tanışması, evlenme kararını almaları ve bunun için ailelerden onay alınması gibi uygulamaları kapsayan dönem ile başlar.

1.2.1. Evlilik Öncesi

Toplumların tarihsel boyutları, ekonomik yapıları yerleşim düzenleri, üretim ilişkileri, gelenekleri, kısaca kültürleri evlenme biçimlerini de belirlemektedir. Her toplum ya da grup, kendi yapısına uygun evlenme biçimlerini tercih ederken, yapısına aykırı düşecek olanları da önlemeye çalışmaktadır. Ülkemizde, kültürel değişmelerin etkin olarak görüldüğü büyük kentlerde, doğrudan tanışıp anlaşarak evlenmeler giderek yaygınlığını arttırırken, gelenekselliğin ağır bastığı yerlerde "görücülük" başta olmak üzere, "beşik kertmesi", "kız kaçırma", "başörtüsü (destmal) kaçırma", "oturakalma (erkek kaçırma) ve berdel (karşılıklı kız değişimi) gibi geleneksel evlenme biçimleri sürdürülmektedir.[181]

Beşik kertme usulü ile evlilik Dede Korkut Hikayelerinde Kam Pürenin Oğlu Bamsı Beyrek Destanında aktarılmaktadır:

Bayındır Hanın sohbetine katılan ve evlat sahibi olmayan Pay Püre Bey ile Pay Piçen Bey'in evlat istekleri karşısında Oğuz beyleri el kaldırarak dua ederler. Pay Püre Bey oğlan evlat istediğini, Pay Piçen Bey de kız evlat istediğini belirtir. Pay Piçen Bey Oğuz Beylerini şahit göstererek Allah Taâla'nın kendisine bir kız evlat vermesi durumunda Pay Püre Bey'in oğluna beşik kertme yavuklu olsun der.[182]

Pülümür ve çevresinde daha çok tanışıp anlaşarak evlenmeler yaygın olmakla birlikte, görücü usulü ile evlenmeler de devam etmektedir. Kız kaçırma yoluyla evlilik genellikle birbirlerini seven gençlere aileleri tarafından onay verilmemesi durumunda görülmektedir.

---

[181] Artun, *Halkbilim*, s.194.
[182] Ergin, *Dede Korkut Kitabı,* s.58-59.

Genellikle evlilik öncesi erkek beğendiği bir kız var ise bunu öncelikle annesine söyler, anne de eşi ile konuyu paylaşır. Baba tarafından da onay verildikten sonra, kız evine bir haberci gönderilerek hayırlı bir iş için gelineceği ve günü belirtilir. Kız tarafından da davet için onay geldikten sonra; evlenmeyi düşünen erkek, ailesi ve yakınları ile birlikte -genellikle aile büyüklerinden varsa amca, dayı, hala ve teyze- kızı ailesinden istemek için kız evine giderler. Kız evi gelen ailenin istemine olumsuz cevap verecek olsa bile gelen misafirleri en iyi şekilde ağırlamaya çalışır.

Evlenme çağına gelmiş oğlu bulunan anne, eğer oğlunun evlenmek için kendisine söylediği kimse olmazsa yakın çevresine oğlunu evlendirmek istediğini belirterek oğlu için kız aradığını iletir. Anneye yakın çevresinden gelen öneriler üzerine, beğendiği kızı görmek için kız evine haberci gönderir. Bu ziyarette genellikle anneye komşu kadınlar ya da akrabaları eşlik eder. Bu kız görmeye gitmedir. Anne ve birlikte gittiği kişiler tarafından kızın beğenilmesi durumunda, bir sonraki aşamada kız ile oğlan, kızın evinde tanıştırılarak, konuşmaları sağlanır. Eğer bu görüşmede kız ile oğlan anlaşırsa kız ailesinden istenir.

Kız ile oğlan birbirlerini sevdikleri halde, iki taraftan birinin ailesinin karşı gelmesi durumunda kız kaçırılır ya da kız kaçar. Bu gibi durumlarda genellikle kızın ailesi kızlarını, torunları olduktan sonra affeder. Oğlanın ailesinin onay vermediği durumlarda ise küslükler bazen daha uzun sürebilir, aracıların ya da Dedenin araya girmesi ile taraflar barıştırılmaya çalışılır.

1.2.2. Söz Kesme ve Nişan

Pülümür ve çevresinde, kız isteme merasiminden sonra eğer iki tarafta olumlu görüş beyan etmiş iseler söz kesme aşamasına geçilir. Kız tarafı şerbet isterse bir hafta veya on gün sonra şerbeti içilir. Şerbet, üzüm, leblebi ve renkli şeker ile yapılır. Şerbete gelirken kız için bir bohça içerisinde elbiselikler getirilir. Şerbeti erkeğin en samimi olduğu bir arkadaşı getirir. Şerbet getirildiği zaman kız tarafı tepsinin içine hediye koyar. Şerbet içileceği zaman kız ve erkek ayrı odalarda otururlar. Davul çalınır, halaylar çekilir ve eğlence yapılır. Şerbet dağıtılmadan önce "*Allah"ın emri alınır. Daha sonra erkeğin babası "evvel Allah'ın emri üzerine, Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.) Efendimizin kavli üzerine, İmam Hasan ve İmam Hüseyin Efendilerimizin meşrebi üzerine, Cafer-i Sadık Hazretlerinin mezhebi üzerine, içinde bulunduğumuz cemaatin şahadeti üzerine kızını oğlumuza istemeye geldik. Verdin mi?" diye üç defa sorar. Kızın babası da üç defa "Verdim" der. Daha sonra kızın babası "Bu ikrardan dönmeyeceğine yer gök şahit olsun mu, oturan cemaat şahit olsun mu?" der. Sonra erkek tarafına üç defa "Kızı alıp helalliğine kabul ettin mi?"* diye sorulur.[183]

Söz kesme sırasında kız ailesi annenin süt hakkı için genellikle altın ister.

Genel olarak nişan düğünden bir hafta önce yapılır. Erkek tarafından kız evine "okuntu" olarak adlandırılan bir takım eşyalar gönderilir (bardak, sabun vb.). Yine erkek tarafı kız tarafına koyun, bulgur, pilav gibi gıda maddeleri gönderir. Kız tarafı da yöreye özgü ateşte yağlı ekmekler, yemekler pişirip, gelen misafirlere ikramda bulunurlar ve şeker dağıtılır. Yemekten sonra şerbet, üzüm ve leblebi ikram edilir. Kıza kına yakılır. Daha sonra akrabalar ve gelen misafirler "takıntı" adı verilen takılar takarlar.[184]

[183] K.K.28.
[184] K.K.21.

1.2.3. Evlenme Zamanı

Pülümür ve çevresinde, düğünden önce "Dede nikâhı" kıyılır. Bunun için nikâhı kıyacak bir Alevi Dedesi çağrılır. Evlenecek olan kız ve oğlan dedenin karşısına geçerler, önlerinde ise bir sehpa ya da honça üzerinde şerbetli su bulunur. Bu nikâh öncesi ayrıca lokma yapılır, nikâh sonrası komşulara da dağıtılır. Evlenecek çift Dede önünde de birbirlerine saygılı, sevgili davranacakları, birbirlerinin kalbini kırmayacakları ve sözlerinin bir olacağı yönünde söz verirler. Bu sözlerden sonra Dede çift için hayır duasında bulunur, dualar sonrası şerbetli sudan hem gelin olacak kızın hem de damat olacak erkeğin içmesi sağlanır. Şerbetli su evlenecek çiftin ilk andan itibaren ağızlarının tadının bozulmaması amacıyla hazırlanarak, evlenecek çifte içtirilir. Bu nikahta hem gelin adayının hem de damat adayının anne-babası hazır bulunurlar. [185]

Düğün merasimlerinde musahiplik dikkat çeken önemli bir değerdir. Musahiplik bir nevi kardeşliktir. Erkek çocuk küçükken ailesi tarafından sevdiği bir ailenin erkek çocuğu ile musahip ilan edilir. Bunun için kurban kesilir, aileler Dedenin huzurunda dualarını alırlar. Musahiplik bir nevi kardeşlik olduğu için kuralları biraz ağırdır. Musahipler birbirlerine isimleri ile hitap etmezler, musahip olarak seslenirler. Aynı zamanda iki tarafın ailelerinin diğer fertlerine de musahip olarak hitap edilir. Musahipler birbirlerinin anne-babasına, analık-babalık olarak hitap ederler. Musahipler ve evlenen çiftin çocukları, yakın akrabaları arasında evlilik yasaktır. Eğer erkek çocuğun küçükken musahibi belirlenmemişse, kendisinin kardeşi gibi sevdiği ve ailesi tarafından da onay verilen kişi ile Musahiplik tutmasına da izin verilmektedir. Kız çocuklarının musahipleri olmaz ancak evlendikleri takdirde eşlerinin musahipleri kendilerinin de musahibi olur. Musahiplerin, hayatın hem iyi günde hem kötü günde birbirlerine destek olmaları esastır.

[185] K.K.18.

Düğün hazırlıklarının başından itibaren damadın sağdıcı olarak musahibi bulunur. Musahip evli ise ona eşi eşlik eder, evli değilse yanında akrabalarından bir kız ile evlilik sürecinde damada maddi-manevi her açıdan destek olur.

Önceden düğüne davet edileceklere balmumuna batırılmış yün ip gönderilerek davet işlemi gerçekleştirilirmiş. Düğüne gelenler destek amacıyla hediye olarak un, yağ getirirlermiş. Üç gün süren köy düğünleri yapılırmış. Gelin adayı gelinlik yerine kırmızı ya da beyaz hereme denilen giysiyi giyer, imkanı olmayanlar ise siyah herem denilen giysiyi giyermiş. Bazı köylerde ise gelin elbise giyer, *sayvan* yapılırmış. (Gelinin davul-zurna eşliğinde atla dolaştırılması.). Nermi (bir çeşit başörtü) atılırmış omzuna. İlk gün kına gecesi yapılır, ikinci gün sabah ve akşam yemek verilirmiş. Düğünlere 200-300 civarında kişi geldiği için 6-7 hayvan kesilir, 200-300 yufka ekmeği pişirilirmiş.[186] 2-3 gün boyunca saz-davul çalınır, üçüncü gün sabah yemek verilip gelin atla gezdirildikten sonra eve girmeden önce kafasına elma atılması için evin çatısının altına getirilirmiş. Sağdıç/musahip dam üstünden gelip gelinin kafasında tacın üstüne elmayı atacakmış gibi yapıp, bu işlemi üç defa tekrarlar ancak elmayı atmazmış. Damat elmayı gelinin kafasına atar, atılan elmanın parçaları/parçasını damada götürene damat para verirmiş. Bu elmanın parçalarının gelin ve damat tarafından yenilmesi gerektiği düşüncesi vardır. Elma atma uygulamasından sonra gelin yeni evine götürülürmüş.[187] Elma atılmasının, ağaç kültünün ve saçı uygulaması ile bağlantılı olduğu düşünülebilir.

Önceden gelin bir ay evden çıkmaz, kaynanası/ kayınpederi/kayınbiraderleri ile konuşmaz ancak çocuğu olduktan sonra gelin olarak davranmayı bir tarafa bırakarak, konuşmaya başlarmış. Damat geline gerdekte bir şey takmazmış. Gelin baba evine el

[186] K.K.1.
[187] K.K.4.

öpmeye ancak 1-1,5 sene sonra gidermiş. Baba evine gidince kendisine para ya da hayvan hediye olarak verilirmiş. [188]

Günümüzde düğüne davet, gelin ve damat tarafından beğenilerek bastırılan davetiyelerin düğüne çağrılmak istenen akrabalara, yakın dostlara ve köylülere dağıtılması ile gerçekleşir. Dağıtma işlemini belirli bir ücret karşılığında köyden biri yapar. Kına gecesi için davet çoğunlukla düğün davetiyesinin dağıtımı sırasında her haneye birer şeker verilmek suretiyle yapılır, bazen de davetiyelerde belirtilir.

Kına gecesinden birkaç gün önce gelinin çeyizi için hazırladığı, satın aldığı malzemeler (küçük ev aletleri, mutfak malzemeleri gibi) baba evinde bir odada sergilenir. Buna "çeyiz serme" denir. Çeyizi görmeye gelenler bir hediye getirerek gelinin çeyizine katkıda bulunmaya çalışırlar.

Kına gecesi damadın ve gelinin kalacakları yer aynı ise düğünden bir gün önce yapılır. Ancak gelin uzak yere gidecekse kına gecesi, düğünden birkaç gün önce yapılır. Kına gecesi kız tarafında yapılır ve masrafları kız evi tarafından karşılanır. Kına gecesi sabahı hem kız evinde hem de oğlan evinde hayvan kesilerek yemekler hazırlanır. Gelen konuklara mutlaka yemek ikram edilir. Kına gecesi kız evinin avlusu geniş ise bu avluda/alanda, değilse genellikle köylerde bu gün için kullanılan yerde, ilgili resmi birimlerden izin alınarak yapılır.

Köy halkının toplanması için yuvarlak bir alan etrafına sıralar ve sandalyeler dizilir, ortada oyunların oynanması için alan bırakılır. Kına geceleri çoğunlukla akşam saatlerinde yapılır. Davul zurna eşliğinde damat-gelin gelene kadar köy halkı oyunlar oynar, halaylar çeker. Misafirlere şeker, şerbet ikram edilir. Köy halkının toplanması sonrası gelin-damadı evden almak üzere davul-zurna eşliğinde bir grup yola çıkar.

[188] K.K.2.

Kına gecesinin yapıldığı alana gelindiği zaman gelin-damat halayda yer alır, halay çekerler. Daha sonra bir süre dinlenmek için kendileri için hazırlanmış köşede dinlenirler. Takı merasimi bir sonraki gün düğün yapılacaksa genellikle yapılmaz. Takı merasimi sırasında öncelikle gelin- ve damadın ailesinin takıları takılır ardından diğer davetlilerin hediyeleri (altın ya da para) takılır, hediyeler yüksek sesle söylenmek suretiyle toplanır.

Sonrasında içine kuruyemiş dökülmüş tepsilerde hazırlanmış kına tepsileri gelir. (2 adet) Davul zurna eşliğinde oyun alanında sandalyelerde oturtulan gelin ve damat etrafında bir süre tepsilerde dolandırılır. Gelinin omuzlarına kırmızı, damadın omuzlarına ise yeşil işlemeli oya örtülür. Kına yakılmadan önce gelin için şarkı söylenip gelinin ağlaması sağlanır. Kınayı anne-babası hayatta olan iyi niyetli olduğu düşünülen bir kadın yakar. Kızın el ayalarının içine, damadın da serçe parmağına kına yakılır. Gelen davetlilerden özellikle genç kızlar -kısmetlerinin açılması amacıyla-hazırlanmış kınadan sonradan yakmak üzere alırlar. Kına merasiminden sonra davetlilere küçük paketlerde hazırlanmış kuruyemiş dağıtılır. Bir süre daha halaylar çekilir, sonrasında davetliler yavaş yavaş ayrılırlar. Ancak kına gecesi burada bitmez. Bu gece gelinin baba evinde geçirdiği son gecesi olacağından türküler eşliğinde eğlence bir müddet daha sürdürülür. Bir sonraki gün yapılacak düğüne hazırlanmak amacıyla kına gecesi sonlandırılır. Bu nedenle gelin ve damadın yakın akrabaları da destek için eğlence sonlandırılıncaya kadar evde kalmaya çalışırlar.

1.2.4. Evlilik Sonrası

Damat ve gelin düğün sonrası, yeni yaşam alanlarına götürülürler. Maddi durumlarına göre bu ayrı bir ev, damadın ailesinin evinde hazırlanmış ayrı bir oda da olabilir. Bunun için damat ve geline, düğün sürecinin başlangıcından itibaren yanlarında yer alan sağdıç eşlik eder. Bazen düğün arabasına her iki tarafın akrabalarının oluşturduğu uzun bir araç konvoyu da eşlik edebilir.

Genellikle davul zurna eşliğinde oyunlar oynanarak gelin-damat yeni evlerinden içeriye, sağ ayak ile *besmele* çektirilerek sokulurlar/gönderilirler.

Önceden gelinin bir ay evinden çıkmaması, kayınbabası, kayınbiraderleri ile konuşmaması gerekirmiş. Günümüzde ise bu uygulamaların devam etmediği görülmektedir. Gelinin en az bir, en çok üç gün evden çıkmamasına dikkat edilir. Süresi değişmekle birlikte gelinin ailesinin evine el öpmeye gidilmesi de devam eden bir uygulamadır. Gelin evlilik sonrası yakın bir köye gitmişse, baba evinde ve eski komşuları tarafından tepsilerde hamur işleri hazırlanır. Bu tepsiler gelin evine varsa gelinin kız kardeşleri ve eski komşuları ile birlikte götürülür. Gelin ise gelen tepsileri boşalttıktan sonra her birine birer hediye (gömlek, patik, kumaş, oya vb.) koyarak hazırlık yapar, damat ile birlikte baba evine el öpmesi için gidilir. [189]

Evlendikten sonra uzak bir yere giden gelinler ise yeni yaşam şartlarında buldukları ilk fırsatta baba evine el öpmeye gelmeye çalışırlar.

Önceleri ise gelin ancak bir sene sonra babasının evine el öpmeye gider, baba evinden de kendisine inek-koyun gibi hediyeler verilirmiş. Baba evine gidilirken kumaş, gömlek gibi hediyeler götürülürmüş.[190]

Genellikle gelinin baba evine el öpmeye gitmesinin ardından anne- babası yeni evinde kendisini ziyarete gidebilir.

Abdulkadir İnan da Şamanist ve Müslüman Türkler'de gelinler için birçok şeyin tabu olduğundan bahseder: Kocasının ve onun soyuna mensup erkeklerin adını söylemek, büyük baba çadırının otağından yukarıya (tör'e) geçmek, muayyen bir zaman içinde kayınbaba ve kayın biraderleriyle, hattâ ihtiyar kadınlarla bile, konuşmak yasak

[189] K.K.10.
[190] K.K.1.

sayılmaktadır.[191] Kısmen bu uygulamalar hem Anadolu'da hem de diğer Türk topluluklarında günümüzde de varlığını sürdürmektedir.

[191] İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s.167.

1.3. Ölüm İle İlgili İnanış ve Uygulamalar

Hayatın son durağı olan ölüm, insanı korkutan, çaresiz kılan ve sırrına erişilemeyen bir geçiş dönemidir. Bu nedenle ölüm çevresinde de birçok inanma, adet, töre, tören, ayin kalıp, davranış, işlev kümelenmektedir.[192] Kaçınılmaz olan ölüm gerçeği karşısında Türk boyları da "ölüm" olayının nasıl gerçekleştiğine dair, birtakım inanışlara sahip olmuşlardır. Değişik din ve kültür çevresine girmiş olan Türkler değişik ölüm anlayışlarından da etkilenmiş, ancak bunların temelini Geleneksel Türk Dini şekillendirmiştir.[193]

Yakut ve Altay Türkleri ruh-can kavramlarını, *tin, kut ve sür/süne* kelimeleriyle ifade ederler. *Tin* kelimesi aynı zamanda *esinti, rüzgâr, nefes* anlamlarına da gelir. *Tin* bütün canlı yaratıklarda vardır, *sür/süne* ise sadece insanda, *kut* ise her şeyde bulunur, cansız şeylere kutsiyet verir; ağıllarda, ahırlarda bulunursa sürülerin bereketli ve sahibinin de zengin olacağına inanılır.[194]

"Türklerde ölüm; "uçmak, yükselmek, göğe çıkmak, bedeni terk edip gitmek" fiilleri ile eşdeğer olarak ruhun bedenden ayrılması veya yükselerek gitmesi şeklinde tasavvur edilmektedir. Kırgız Türklerinde, ölmek yerine "göz yumdu, göçtü gitti, sahibine verdik, dünyadan göçtü, uçtu gitti" ve Batı Türklerinde "çonkar buldu (şunggar boldu)/şahin uçtu" şeklinde kullanılması da ölümün uçmak şeklinde algılamasının göstergeleridir. Ancak uçmak kelimesi, Türklerde, hem "ölüm"ü hem de "cennet"i ifade için kullanılabilmektedir. Türkler için nefesin kesilmesi, kabul edilmesi zor ve olağanüstü bir durum olarak kabul edilmekle birlikte "Tanrı'nın emri", düzenin bir parçası ve kaçınılmaz son olarak değerlendirilmektedir."[195]

---

[192] Artun, *Halkbilim*, 227-228.
[193] Yeşil, s.126.
[194] İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s.176.
[195] Mehmet Alparslan Küçük, "Geleneksel Türk Dini İnanışlarından Mitolojiye: Ölüm/Obur Ruhlar", *Gazi Türkiyat,* Ankara -Bahar: 2017, Sayı:20, s.26.

Ancak ruhun sadece ölüm anında değil, uykuda ve hastalıklar zamanında geçici olarak bedeni terk ettiği düşünülmektedir. Altaylılar buna "üzüt", Yakutlar "üöz", Kazan Türkleri ise "ürek" demektedir. Ölüm halinde ruhun bir kuş şeklinde uçarak bedeni terk ettiği tasavvuru Türklerde çok eski bir mevcudiyete sahiptir.[196]

Orhun Kitabeleri'nde, Kül Tigin Âbidesi ve Bilge Kağan Âbidelerinde ölüm yerine *uçmak* ifadesi yer almaktadır.

"Bunca töreyi kazanıp küçük kardeşim Kül Tigin kendisi öylece vefat etti, Babam kağan *uçtuğunda* küçük kardeşim Kül Tigin yedi yaşında kaldı…"[197]

"…kağan *uçtuğunda* kendim sekiz yaşımda idim…"[198]

Kaşgarlı Mahmut ise uçmak'ı cennet olarak tanımlamaktadır.

Hayatın geçiş dönemlerinden sonuncusu olan ölüm, bir son gibi görünse de gerek eski Türk dinlerinde, gerekse Türklerin mensubu bulundukları İslam dininde bir yok oluş olarak algılanmamış, ölümle her şeyin bitmediğine sadece bu dünyadan öbür dünyaya geçildiğine inanılmıştır.[199]

1.3.1. Ölüm Öncesi

Ölüm korkusunun bilinç altındaki baskısıyla tedirgin olan halk düşüncesi, geleceği bilmek isteğinin de etkisiyle, alışılagelmişin dışındaki birtakım davranışları; araç-gereçlerin şu ya da bu biçimdeki kullanışlarını; meteorolojik olayları; hayvanların hareket ve seslerini; düşlerdeki görüntülerle hastadaki psikolojik ve fizyolojik değişiklikleri çoğu zaman ölümün bir işareti, bir ön belirtisi saymaktadır.[200]

[196] Günay-Güngör, s.87.
[197] Ergin, *Orhun Abideleri*, s.51.
[198] Ergin, *Orhun Abideleri,* s.71.
[199] Bkz. Artun, *Halkbilim,* s.229; Durmuş Arık, "Türk Halk İnanışlarında Örtmece ve Gerçeği Gizleme ile İlgili Uygulamalar: Doğum-Ölüm Örneği", *Dini Araştırmalar*, Ankara 2010, Cilt 13, Sayı 36, s.1-20.
[200] Sedat Veyis Örnek, *Anadolu Folkloründe Ölüm*, Ankara-1971, s.15.

Halk inanmalarında ölümü önceden haber veren belirtiler arasında, hayvanlarla ilgili olanlar büyük bir yer kapsamaktadır. Evcil ve yabanıl hayvanların ötüşleri, ulumaları, kişnemeleri, böğürmeleri, belli hareketleri, uçuş yönleri, alışılmışın dışındaki davranışları yaklaşan bir ölümün önbelirtisi ve işareti olarak yorumlanmaktadır.[201]

Bu gibi hayvanlar Anadolu'da bölgelere göre farklılıklar göstermektedir. Pülümür ve çevresinde özellikle iki hayvanın; baykuş ve guguk (*pepbuk: yöre ağzıyla söylenişi "pepuk" şeklindedir.*) kuşunun ötüşleri ile öttükleri yerlerin ölümün habercisi olduğuna inanılmaktadır.

Yabanıl kuşlar içerisinde uğursuzluğuna ve ölüm getireceğine en çok inanılan hayvanlardan birisi baykuştur. Sesinin ve yüzünün sevimsizliği yıkıntılarda ve terkedilmiş yerlerde yuva yapması bu inanmanın temelinde yatan nedenlerdendir.[202] Baykuşun evin çatısında ya da yakınında ötmesinin o evden birinin öleceğinin habercisi olduğuna inanılır.[203]

Pülümür ve çevresinde özellikle evin çatısında ya da yakınında guguk (pepuk) kuşunun ötmesi sonrası o evden ölü çıkacağına inanılır.[204] Kötü haberin gelmesini engellemek amacıyla bu kuş öttüğü zaman kovalanır. Bu kuşun hikayesi ise şu şekilde anlatılır:

"Zamanın birinde öksüz kalan bir kız ve erkek kardeş varmış. Bir süre sonra babaları evlenmiş ve eve bir kadın getirmiş. Tabi bu kadın (üvey anne), bu çocukları sevmemiş. Üvey annenin de iki tane çocuğu olmuş. Sacı kurup ekmek pişirirmiş, kendi çocuklarına normal ekmek verirmiş, ancak üvey çocuklarına külden ekmek pişirip verirmiş. Ama kadın bir süre sonra fark etmiş ki, kendi çocukları çürürken, üvey çocukları büyüyüp serpiliyor. Bu iki kardeş ormana gitmiş ve orada Tanrıya ağlayıp

[201] Örnek, *Anadolu Folkloründe Ölüm*, s.15.
[202] Örnek, *Anadolu Folkloründe Ölüm*, s.18.
[203] K.K.2.
[204] K.K.1.

yalvarmış yakarmışlar. Evin de bir ineği varmış –duadan sonra- evin ineğinin memelerinden çeşit çeşit yemekler çıkmaya başlamış. Öksüz çocuklar da, ormanda bu ineğin verdiği yemeği yedikten sonra eve giderlermiş. Üvey anne ise çocukların kül ekmekten doyduklarını düşünüyormuş. Aradan çok uzun bir zaman geçtikten sonra çocuklara sormuş: 'Siz ne yiyorsunuz? Ben size külden ekmek veriyorum. Kendi çocuklarıma ise ekmek yediriyorum. Ama onlar çürürken, siz serpiliyorsunuz.'

Çocuklar; 'Hayır biz sadece verdiğin kül ekmeği yiyoruz' demişler.

Bunun üzerine üvey anne çocukların peşlerine adam takmış. 'Nerede ne yiyorlar, ne yapıyorlar?' öğrenmesi için. Takip edip bakıyorlar ki; inekle ormana gidiyorlar. Onlar otururken inek otlayıp geri geliyor, ineğin memelerinden türlü türlü yemek çıkıyor, yemeklerini yiyip, öğlen hayvanları alıp eve dönüyorlar. Sabah, öğlen, akşam hep bu şekilde imiş. Adamları meseleyi üvey anneye anlatınca, kadın kocasına; 'Gel biz bu ineği keselim' diyor. Adam; 'Kadın ineği nasıl keselim? Bize yiyecek lazım' diyor. Kadın ise, 'Hayır ineği keseceksin' yanıtını verir. Bu sırada kesileceğini anlayan inek dile gelir ve öksüz çocuklara der ki: 'Beni kesip derimi yüzdüklerinde başımın kafatasını sakın ola atmayın. Kafatasımı atmazsanız sizlere ondan tekrar çeşit çeşit yemekler çıkar'. Çocuklar da tabi ki atmazlar ve kafatasını götürüp saklarlar. Tekrar aynı şekilde sabah, öğlen, akşam o kafatasını kaldırdıklarında çeşit çeşit yemekler gelir önlerine. Yine aç kalmazlar. Kadın ise 'Allah Allah ineği de kestik. Bu çocuklar yine eskisi gibi gelişmeye devam ediyorlar diye' düşünür. Tabi yine üvey anne adam tutup üvey çocuklarını takip ettirmeye başlar. 'Nasıl yapıyorlar, ne ediyorlar' diye. Tuttuğu adamlar çocukları takip ettikten sonra, gelip diyorlar ki; 'bu seferde ineğin kafatasını götürüp saklamışlar, önlerine çeşit çeşit yemekler geliyor. Kül ekmek yemiyorlar'. Kadın bu seferde kafatasını yakıyor mu, ne yapıyorsa yok ediyor.

Ne kadar zaman geçiyorsa artık aradan, çocuklar acıkıp zayıflamaya başlıyorlar. Durumları çok kötü oluyor ama ilkbahara kavuşuyorlar. İki kardeş

torbalarını, kazmalarını alıp bir yandan hayvan otlatırken bir yandan da kenger[205] topluyorlar. Bir gün üvey anneleri torba verip, torbaları kengerle doldurup getirmelerini istiyor. Ama çocukların şanslarına torbaların altı yırtık oluyor. Yolda mı yırtılmış yoksa üvey anneleri mi yırtmış bilinmiyor.

Kengerleri çıkartıp torbaya atıyorlar ama… Bakıyorlar ki torba hiç dolmuyor. Artık öğlen mi yoksa akşam mı olmuş bilinmez, erkek kardeş kız kardeşine der ki; 'Peki biz bu kadar zamandır kenger çıkartıyoruz ama nerede bu kengerler, demek ki sen yemişsin.' Kızda 'Hayır ben kenger yemedim' diyor. Birbirlerini çok uğraştırıyorlar ve kız kardeş sonunda dayanamıyor ve erkek kardeşine; 'Ben bir tek kırıldığı için birlikte yediğimiz kenger haricinde bir şey yemedim. Madem inanmıyorsun, midemi aç ve içine bak' der. Erkek kardeş kız kardeşinin midesini açar ve bakar ki kırıldığı için kırıp birlikte yedikleri kengerden başka bir şey yok. Tabii ki karnı açıldığı için kız ölüyor. Erkek kardeş ne yapacak ki? Diyor ki şimdi Tanrı'ya sözüm iyi gelse Pepuk kuşu olsam da dağ dağ dolaşsam, kendi derdime, senin derdine oturup ağlasam. Demek ki Tanrı duasını, yakarışını kabul ediyor ve Pepuk kuşu olup ağaçtan ağaca, dağdan dağa oturup 'phepo, kheko kim öldürdü, ben öldürdüm.' İşte bizim yaşlılarımızın anlatımına göre Pepuk kuşunun oluşması –hikayesi- bu şekildedir.[206]

Bölgede Pepuk kuşunun hikayesi ile ilgili farklı bir versiyon daha bulunmaktadır:

"Rivayet edilir ki, Tunceli'nin küçük bir dağ köyünde, biri erkek, diğeri kız, iki çocuklu bir aile yaşarmış. Ailenin her dileği gerçekleşir; her şey gönüllerince olurmuş. O kadar mutlularmış ki herkes onlara imrenirmiş. Aile mutlu; çocuklar sevinç içinde büyümüşler. Her mutluluğun bir sonu vardır, derler. Bir gün çocukların anneleri, aniden rahatsızlanıp ölmüş. Ölüm, mutluluk da bırakmaz; huzur da! O mutlu, mesut aileyi ağır

[205] Kenger: Türkiye'nin çeşitli yörelerinde ilkbaharda doğal olarak yetişen, dikeni, tohumu ve kökleri farklı şekillerde tüketilebilen bir bitkidir.
[206] youtube.com/watch?V=NVNQL-nwNR4-Erişim tarihi:20.11.2016-K.K.14.

bir yas havası sarmış. Çocuklarına bakacak birine ihtiyaç duyan baba, bir müddet sonra evlenmek zorunda kalmış. Evlendiği kadının çocuğu olmazmış; O da, kocasının çocuklarını kıskanırmış. Baba evden gidince ya da fırsat buldukça kötülük eder, elinden gelen her zulmü yapmaktan geri durmazmış. Gece gündüz eziyet gören çocuklar, babalarının kendilerine inanmayacağını düşünerek, olup biteni anlatmazlarmış. Gene babalarının evde olmadığı bir bahar günü, üvey anneleri iki kardeşi, kenger toplamaları için dağa göndermiş. Kız kardeş, topladığı kengerleri kardeşinin sırtındaki torbaya koyarmış. Öyle ki hava kararmaya başlayıncaya kadar kenger toplamışlar. Tam köye dönmeye karar verdikleri anda kız kardeş, erkek kardeşin taşıdığı torbaya bakmış ki, içinde bir tek kenger bile yok. Ne olduğunu anlamamışlar. Kız kardeş, erkek kardeşe, "Topladığımız bütün kengerleri yedin mi, şimdi eve nasıl döneriz? Üvey annemiz bizi öldürür" diye çıkışmış. Erkek kardeşi ise "Yemin ederim ki ben yemedim" diyerek karşılık vermiş. Erkek olan kız kardeşini inandırmak için "İstersen karnımı aç da bak!" demiş. Bunun üzerine kız, erkek kardeşinin karnını bıçakla yarmış. Ne yazık ki, kardeşi haklıymış; kardeşinin karnında kenger yokmuş! Hemen kardeşinin karnını dikmek istemişse de çocuk, oracıkta ölmüş. Sonradan torbanın delik olduğunu anlamış. Meğer, üvey anneleri onlara dibi delik torba vermiş. Kardeşinin ölümüne neden olan abla, ne yapacağını bilmez halde, orada bulunan pınarın suyuyla kardeşini yıkayıp ağlaya ağlaya gömmüş. Yeri belli olsun diye de başucuna bir fidan dikmiş. Eve geldiğinde babası, kardeşini sorunca, "Oduncularla gelecek." demiş. Oduncularla gelmeyince, "Hayvan çobanıyla gelecek"; hayvan çobanıyla gelmeyince "Sürüyle gelecek" diye babasını oyalamış. Hem babasının korkusu hem de kardeşini öldürmenin vicdan azabı içinde olan kız, Allah'tan kendisini Pepuk Kuşu'na çevirmesini dilemiş. "Allahım beni Pepuk kuşu yap, bu dağlara sal ki dünya döndükçe dağlardan dağlara kardeşim diye seslenip durayım" diye yalvarmış. Rivayet edilir ki, kız, oracıkta Pepuk Kuşu'na dönüşüvermiş.

Tunceli yöresinde, her bahar kenger yetişince Pepuk Kuşunun kendisini ihbar etmesi anlamına gelen acıklı ötüşünün başlaması da bundandır."[207]

Siirt ili Eruh ve Pervari ilçesinde de acı veren bir olay karşısında yakınma, pişmanlık ifade etmek için "pepuk" bir deyim olarak kullanılır. Bu yöredeki söylentiye göre; bir zamanlar bir kız ile erkek kardeş kenger toplamaya giderler. Kızın topladığı kengerleri, erkek kardeş kaçırarak yer. Bunu gören kız kardeş, kızarak eline bir taş alır. Kardeşinin başına vurarak onu öldürür. Kızgınlığı geçen kardeşi pişmanlık duyarak şunları söyler:

Pepuk pepuk

Ki kuşt (kim öldürdü)

Min Kuşt (Ben öldürdüm)

Sebçi (ne için)

Sem zikaluki kereng (taze kenger için)

Kız ailesinin korkusundan Allah'a dua ederek, kendisini kuş yapmasını istemiş Allah da kızın duasını kabul ederek kızı kuşa çevirmiş. Kız, kuş olduktan sonra, yukarıda söylenen sözleri söylenip dururmuş.[208]

Pülümür ve çevresinde bu kuşun her sene mezarların *beyazlatılmaya* başlandığı mayıs ayından haziran ayı sonuna kadar öttüğü söylenir. (Ölü defnedildikten sonra mezar tümsek yapılarak bırakılır ve mermerle kaplanma işlemi bu toprağın üzerine kar yağması sonrası yapılır. Pülümür ve çevresinde, bu işlem "mezar beyazlatma" işlemi olarak adlandırılır).

[207] Işık, *Bir Tutam Tunceli*, s.112.

[208] Bayram Erdemci, "Eruh ve Pervari Yöresinde Kutsal Mekân Anlayışı ve Yaygın Halk İnançları" , *Yüzüncü yıl Üniversitesi S.B.E. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi),* 2010,s.69.

Pepuk kuşunun ölümün habercisi olması ile ilgili hikayelerin versiyonları farklı olsa da hepsinde de acının/ölümün habercisi olduğu görülür. Bunun dışında; kişinin rüyasında daha önce ölmüş yakınlarından birini ya da bir kaçını görmesi ve kendisi çağırdığını ifade etmesi de ölümün habercisi olarak değerlendirilir.

Pepuk kuşu hikâyesinde yer alan üvey anne ve kız kardeş-erkek kardeş motifinin işlendiği bir efsanede Ankara iline aittir. Üvey annelerinin kendilerine yapacakları kötülüklerden korkan kardeşler Allah'tan kendilerini kumru kuşu yapmasını isterler ve dilekleri kabul olup kuş olduktan sonra da her gün evlerinin karşısındaki ceviz ağacına gelerek; "Guguk guguk, yağı kim döktü; Guguk guguk yağı kız döktü." şeklinde öttükleri rivayet edilmiştir.[209]

Pülümür ve çevresinde, kişi ölmeden önce ağır hasta değilse ve konuşabilecek durumdaysa çevresindeki yakınlarından helallik ister, vedalaşır. Defin edilmek istediği yeri vasiyet eder.

1.3.2. Ölüm Zamanı

Pülümür ve çevresinde, kişi ölünce makasla/bıçakla elbiseleri yırtılır, yatağa konur. Gözü açıksa mutlaka kapatılır. Ölen kişinin çenesi bağlanır, üzeri beyaz çarşaf ile örtülür. Karnının üstüne tuz ve tuzun içinde mum (önceden balmumu) konulur. Karnının üstüne cesedin şişmesini önlemek için bıçak da konulur.[210]

Anadolu'nun farklı bölgelerinde ölünün karnının üstüne demir, makas, maşa, bakır, kayış vb. malzemeler konulması oldukça yaygındır.[211]

Pülümür ve çevresinde**,** Can çekişen birinin ölmesi için ayağına bal sürülür.[212] Ölü gömülene kadar ruhunun bulunduğu yeri terk etmediğine inanıldığından ışık açık bırakılır.[213]

---

[209] Bkz. Saim Sakaoğlu, *101 Anadolu Efsanes*i, Ankara-2011, s.179-180.
[210] K.K.4.
[211] Örnek, *Anadolu Folkloründe Ölüm*, s.46.

Dede Korkut Hikayelerinde İç Oğuz Dış Oğuz Âsi Olup Beyreğin Öldürüldüğü Destan'da Beyreğin ölüm haberinin verilişi ve sonrası şöyle aktarılmaktadır;

"Beyreğin babasına anasına haber oldu. Ak evinin eşiğinde feryat koptu. Kaza benzer kızı gelini ak çıkardı kara giydi. Ak boz atının kuyruğunu kestiler. Kırk elli yiğit kara giyip mavi sarındılar. Kazan Bey'e geldiler. Sarıklarını yere vurdular. Beyrek diye çok ağladılar. Kazan'ın elini öptüler, sen sağ ol Beyrek öldü dediler.

Kazan bu haberi işitti, mendilini eline alıp hüngür hüngür ağladı, divanda feryat figan kıldı. Hep orada olan beyler ağlaştılar. Kazan vardı odasına girdi, yedi gün divana çıkmadı, ağladı, oturdu."[214]

Bu hikayede de görülen ölüm haberi ile birlikte kadınların ak giysilerini çıkarıp kara giyinmeleri, erkeklerin de kara giyip, mavi sarınmaları ve Kazan'ın kendisini çevresinden soyutlamasıdır.

Ölüm olayının duyurulmasının en doğal biçimi ölenin yakınlarının ağlamalarıyla olur. Ağıtlar yakılır, kadınlar başlarına siyah yazma takarlar. Olayı duyan komşular ölü evine toplanarak, ölünün yakınlarının acılarına ortak olmaya, onları avutmaya, ilk hazırlıkları yapmaya yardımcı olurlar. Bu arada ölü sahipleri ya da komşular gerekli yerlere olayı haber verirler.[215] Benzer şekilde Pülümür ve çevresinde de ölüm olayı bu şekilde duyulur.

Pülümür ve çevresinde ölen kişinin cenazesi kaldırılmadan önce emeğinin geçtiği evde kazanlarda sıcak su hazırlanır ve ölü yıkanır. Kadını kadın, erkeği erkek yıkar. Yıkama işlemi sonrası kefenlenmeden ölen kişinin üzerine emeği geçmiş yakınları su dökerler. Yıkandıktan sonra kefenlenir, tabuta konulur. Kefen dokuz kat

---

[212] K.K.2.
[213] K.K.17.
[214] Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, s.210.
[215] Örnek, *Anadolu Folkloründe Ölüm*, s.41.

olarak hazırlanır. Ancak tabutla defnedilmez, tabuta koyarak defnedilmenin o kişiyi cezalandırmak olduğuna inanılır.[216]

Günümüzde genellikle ya cem evlerinde yıkama işlemi yapılmakta ya da kişi hastanede vefat etmiş ise orada yıkama işlemi yapıldıktan sonra cenaze ailesine teslim edilmektedir. Bu konuyla ilgili olarak kaynak kişilerden biri yakın zamanda torununu kaybettiğini ve tabutla defnedilmesi sonrası onun hakkında görülen şu rüyayı aktarmıştır:

"Benim torunum Melek yurtdışından tabutla getirildi, öyle gömüldü. Gömüldükten sonra bir akrabamız rüyasında Melek'i görmüş. Melek kendisine beni bu evin altından çıkarın diyormuş. Bu ev dediği tabut ama onu tabuttan çıkarmadılar." Bu nedenle torununun işkencede olduğunu belirtmiştir.[217]

Pülümür ve çevresinde, ölünün yıkanması için hazırlanan sudan kazanda kalırsa yakınları bu su ile elini yüzünü yıkayarak derler ki: "Biz senden artık elimizi yıkadık." Sonra kazan ters çevrilerek altında mum yakılır.[218]

Ölü yıkanıp kefenlendikten sonra tabutun üstüne bir havlu serilirdi. Çoğunlukla tabutun üstüne para atılır ancak yastık, basma ya da cazim (elle dokunan bir çeşit örtü) atanlar da olurdu. Toplanan para çoğunlukla Kur'an okumaya gelen kişiye (*Mıle*) verilirdi. Fakirlere bu paranın/eşyaların verildiği de olurdu. Ancak bu artık günümüzde uygulanmamaktadır. [219]

Bazıları tabut ile birlikte, bazıları ise tabutsuz olarak ölülerini defnederler. Tabutla defnedenler de ölünün yüzünün yanına mutlaka bir parça toprak koyarlar.[220]

Evden yeni bir cenaze çıkmaması için cenazenin arkasından bakılmaz.

---

[216] K.K.1, K.K.2, K.K.4.
[217] K.K.4.
[218] K.K.1.
[219] K.K.14.
[220] K.K.3.

Kadınlar da erkeklerle birlikte mezara giderler. Hamile kadınlar mezara gitmez, cenaze giderken arkasını dönerler. Çok kötü durumda olanlar (ölenin yakını olması nedeniyle üzüntüden kötü olanlar) varsa onlar mezara götürülmezler. Mezarı genellikle köyden birkaç kişi kazar ve ölü defnedileceği gün de ölü evinde hayvan kesilerek yemek yapıldığından mezar kazıcılar da defin işlemi sonrası gelerek yemek yer ve haklarını helal ederler.

Kazma ve kürek sadece mezar kazımında yan yana geldiğinden, bunun dışında bu şekilde bırakılmaları günah olarak görülür, evden ölü çıkacağı düşüncesiyle yan yana bırakılmaktan kaçınılır. Genellikle defin işlemi sonrası mezar üstündeki toprak hafif tümsek olacak şekilde yapılır her iki tarafa "beyazlatma" işlemi yapılana kadar tahta konulur, ancak bu tahtalardan baş tarafa konulan uzun, ayak tarafında olan ise kısadır. [221]Bazı yerlerde ise mezarın başına taş, ayak tarafına tahta konulur. [222]

Köyde cenaze olduğu zaman ekmek pişirilmez, çamaşır yıkanmaz. Ancak hamur yoğrulmuş ve ölüm haberi sonrasında alınmışsa, ekmekler pişirildikten sonra biri düz, biri ters indirilerek dizilir.[223]

1.3.3. Ölüm Sonrası

Ölü defnedildikten sonra üç gün boyunca mezarda mum ya da ateş yakılır. Üç gün sonra mezar toprağının üstüne saman karıştırılır, bu su ile sağlamlaştırılarak mezar beyazlatma işlemine kadar bu şekilde bırakılır.[224]

İlk üç gün komşular destek olmak için yağ, un gibi gıda maddeleri getirirler.

Mezara üçüncü gün tekrar gidilir. Üçüncü gün ölü için verilen yemeğe 'medağ (son yemek)' denilir. Ölenin ruhunun üç gün sonra yaşadığı evi terk ettiğine inanıldığından, üçüncü gün yemeğine 'son yemek' denilir. Bu gidişte ölü yakınları

[221] K.K.4
[222] K.K.2.
[223] K.K.37
[224] K.K.3

hayvan keserler ve bu hayvanın etini haşlayarak ya evlerinde pişirdikleri yufka ekmek ya da hazır alınan ekmekle birlikte mezara giderler. Komşularda imkanları ölçüsünde farklı yiyeceklerle helva, meyve, kuruyemiş, meyve suyu, yağlı bişik *(bizeka tawo)* bu mezar ziyaretine katılırlar. Mezarda mum yakılır, Kur'an okutulur ardından getirilen yiyecekler 'ölü hayrı' adına dağıtılır. [225]

Divanü Lûgat-it-Türk'te Kaşgarlı Mahmut ölüm sonrası verilen yemek için "*yoğ"* ifadesini kullanmakta ve onu şu şekilde tarif etmektedir: "Yoğ: Ölü gömüldükten sonra üç yahut yedi güne kadar verilen yemek." [226]

Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Pülümür ve çevresinde de kırk uygulaması oldukça yaygındır. Ölünün kırkı çıkına kadar her gün bir komşuya ölen kişinin sevdiği yemeklerden oluşan bir tepsi hazırlanarak bırakılır. Komşuya tepsi götürülünce tepsi yere indirilir, komşu tarafından "Ölmüşlerin ruhuna değsin." denilerek alınır. Günümüzde bunu yapmak zorlaştığı için; ya perşembe günleri kırk çıkana kadar farklı bir komşuya ölünün sevdiği yemeklerden oluşacak şekilde bir tepsi hazırlanır ya da ölü defnedilip üçüncü gün mezara gidildikten sonra, kırk tane yufka ekmek pişirilir ve un helvası yapılarak bir bardak su ile birlikte kırk kişiye dağıtılır. Bazıları ise helva yerine et pişirip, ekmek ve ayran ile birlikte kırk eve dağıtırlar. Kırk gün sonra ölenin ruhunun bu dünyayı tamamen terk ettiğine inanılır.[227]

Pülümür ve çevresinde, önceden mezara altıncı ya da yedinci günü gidilir, ölü evi hayvan keser bunu kapırma veya kebap şeklinde hazırlardı. (kapırma/haşlama-kebap/hayvanın şişe takılarak ateş üstünde pişirilmesi.) Kur'an okuyan kişiye (*mıle*) ya da hocaya kendi evinde ölü hayrı için Kur'an okuması amacıyla para verilirdi. Kur'an okutulurken anne adı söylenerek okutulurdu.[228] Şimdi ise imkânı olanlar 7. gün yemek

[225] K.K.1.
[226] Kaşgarlı, *Divanü Lûgat-it-Türk,* C. III, s.143.
[227] K.K.4, K.K.1.
[228] K.K.37.

verir. 52. gecede yemek verenler de olur. Ölü hayrı için yemek verilirken kişinin anne adı söylenerek hayır verilir.

Ölünün kırkı çıkarılacağı zaman kalabalığın durumuna göre hayvan kesilir. Ölen eğer çocuksa (bu dünyada yiyip içtiği çok olmadığı için) kırkı 20-25 günde çıkarılır. Bu dünyada ölmeden önce çok sıkıntı çekmiş kişilerin kırkı erken çıkarılır. Küçük çocukların mezarı beyazlatılmaz. Küçük çocukların defnedildiği yer genelde büyüklerin mezarının yanı olur ya da mezarların arasında olur.[229] Kırkıncı gün kırkı çıkarılır bu günden sonra ailedeki yas sonlandırılır.

Yaslı olan erkek tıraş olmaz, yaslı olan kadın siyah başörtü bağlar. Radyo dinlenmez, televizyon izlenmez. Bir hafta, on beş gün ya da kırk gün dolunca komşular gelir yaslı erkeğin tıraş olması için su getirirler. Günah olduğunu belirterek sakalın kesilmesini sağlarlar. Yasını devam ettiren kadınlar tüm yaşamları boyunca hep siyah başörtü takarlar. [230]

Orhun Kitabelerinde yas töreni yapıldığından bahsedilir: " Bu kadar kazanıp babam kağan köpek yılı, onuncu ay, yirmi altı da uçup gitti. Domuz yılı beşinci ay, yirmi yedide *yas töreni* yaptırdım…"[231]

Pülümür ve çevresinde, üç gün dolmadan cenaze evine başsağlığı dilenmez. Ancak uzaktan gelip aynı gün gitmek zorunda olan kişi cenaze defin işleminin ardından başsağlığı dileyerek ayrılabilir.

Mezarın üstüne kar yağmadan mezar beyazlatılmaz ve beyazlatma işlemi genellikle Mayıs ayında yapılır. O sene kar yağmamışsa bir sene daha beklenilir. Beyazlatmak demek mezarın üstüne mermer yapının yapılarak, ölen kişinin bilgilerinin

[229] K.K.35.
[230] K.K.2.
[231] Ergin, *Orhun Abideleri,* s.87.

(adı-soyadı, doğum-ölüm yılları, sevdikleri tarafından yazdırılan sözler) mermer üzerine yazdırılmasıdır.

Sonbahar ve ilkbaharda (Mart ayındaki *Hotamal* zamanı) "ölü hayrı" için yemek verilir. Bunun için hayvan kesilir, yemekler hazırlanır, komşular davet edilir. Kur'an okuyacak bir hoca da çağrılır.

Tabgaçlarda, Hunlar gibi, ilkbahar ve sonbaharda atalara kurban keserlerdi ve tapınak yeri olan taş ev içinde sundukları kurbandan sonra, civara kayın ağacı dikerlerdi, bunlardan kutlu orman meydana gelirdi.[232]

Dede Korkut Hikayelerinden Salur Kazan Esir Olup Oğlu Uruzun Çıkardığı Destanında da ölü için aş verildiğinden bahsedilmektedir: "…Kerem eyle o Tatarı kuyudan çıkar, kızcağızın belini koparıyor yer altında kızcağızımıza biniyormuş, diğer ölülerimizi topluyormuş, hem ölülerimiz için verdiğimiz yemeği ellerinden çekip alıp yiyormuş, onun elinden ne ölümüz ne dirimiz kurtulurmuş…"[233]

Mezar beyazlatma işlemi sonrası mezarın başucuna genellikle ağaç dikilir. Mezar başına ağaç dikme geleneği, ağaç kültünün devamı niteliğinde bir uygulamadır. Nitekim daha önce de aktarıldığı üzere, Türk ve Moğol toplumlarında mezarların ağaç altına yapıldığı veya mezarlara ağaç dikildiği etnograflar tarafından tespit edilmiştir.

Aralık ayında her perşembe akşamı sönmemiş ateşe yağlı un atılır. Bu kokunun öbür dünyada ölünün ruhuna değdiğine inanılır.[234] Anadolu'nun pek çok yerinde yaygın olan bu inanışın kökleri geleneksel Tük inançlarındaki ateş kültüyle ilişkili olsa gerektir.

Mezar ziyaretleri genellikle perşembe günü ve bayramlarda yapılmaya çalışılır.

[232] Kafesoğlu, *Eski Türk Dini*, s.27.
[233] Ergin, *Dede Korkut Kitabı,* s.192.
[234] K.K.1, K.K.18.

2. Dini ve Özel Günler İle İlgili Uygulamalar

2.1. Dini Günler İle İlgili Uygulamalar

2.2. Cem Töreni

Cem; Arapçada toplanmak, bir araya gelmek, bir olmak, güçlü olmak anlamında kullanılmaktadır. Farsça "ibadet şekli, adet ve görenek" anlamlarına gelen ayin ile Arapça "topluluk, toplamak ve toplantı" anlamındaki cem kavramlarının bir araya gelmesiyle oluşan Ayin-i cem, toplantı töreni ve cem töreni anlamına gelmekte olup Alevî/Bektaşilerin dede ve on iki hizmet sahiplerinin bir araya gelerek cemaatle yaptığı en önemli erkânı ifade eder. Cem; *Kırklar Cemi, Erenler Cemi, Cem Ayini, Cem Erkânı, Muhabbet Cemi, Meydan Cemi, Mahşer Cemi, Cem Bezmi, Cem Töreni, Cem ritüeli* şeklinde ifade edilmektedir.[235]

Genel olarak cem ayininin bölümleri şu şekildedir. Geçmişte tekke, zaviye, dergâh, meydan odası vb. mekânlarda; günümüzde ise dernek, vakıf ve cem evlerinde bir araya gelen Alevî ve Bektaşi talipler, bekçinin önceden haber vermesiyle birlikte cem erkânı yapılacak yerde kadınlı-erkekli yüz yüze bakacak biçimde otururlar. "Cemlerde önemli bazı ritüeller on iki hizmet olarak, yine biraz da sembolik biçimde canlandırılıp icra edilmektedir. Cem ayini, on iki imamı sembolize ettiğine inanılan on iki erkân/hizmetin yerine getirilmesiyle gerçekleşir. On iki hizmet, cem ritüelini meydana getirdiğinden her biri kutsal olarak kabul edilir ve bu hizmetler yerine getirilmediği zaman hem yapılan ritüelin gerçekleşmeyeceğine inanılır hem de yenen ve içilen hiçbir şeyin helal olmayacağına inanılır. Dolayısıyla on iki hizmet sahipleri toplandıktan sonra cem başlamadan dede veya baba günün önemine binaen canlarla yarım saat kadar sohbet eder; zakir ya da zakirler sazla deyiş, nefesler çalarlar. Süpürge çalınır, post serilir, ceme başlamadan canların hepsi birbirinden helallik alır; sorunlar

[235] Fevzi Rençber, "Alevi Geleneğinde 'Cem Evinin' Tarihsel Kökeni", *Din Bilimleri Araştırma Dergisi*, 2012, Cilt 12, Sayı 3, s.74-75.

çözülür. Daha sonra on iki hizmet sahiplerine dualar yaptırılır. Çerağ uyandırılır, ibrikçi tarikat abdesti aldırır, kurban ve lokma duaları dede tarafından yaptırılır. Kurbanın etinden gelen lokmalar canlara dağıtılır, cem bitirilir.[236]

Pülümür ve çevresinde, cemler genellikle belirli kerametleri olan ve ziyaret sahibi olan dedeler/babalar tarafından, sadece aile içinde ya da köyün genelinde yapılan bir ibadettir. Cem köyün genelinde yapılacaksa kimin evinde yapılacağının bilgisi cemin yapılacağı hanenin üyelerinden biri tarafından diğer hanelere haber verilir. Dede/Baba cem için gittiği yerde baş köşede oturtulur. Cem başlamadan önce herkes gelip dedenin elini öperek, kendisi hakkında bir rüya görmesini ister. Dede/Baba kendi ziyaretlerinin (evliyalarının) ismini saydıktan sonra *damır (cura*) çalarak ceme başlar ve cem sırasında gördüğü rüyayı ya da rüyaları anlatır. Dede/Baba cem sırasında hane halkı için ya da köy için rüyalar görür. Cem bitince Dedeye/Babaya gördüğü rüyalar sorulur yorumlaması istenir. Kendisine kurban gördüğü kişiler olursa en kısa zamanda imkanları dahilinde bunu yerine getirmeye çalışırlar. Cem sonrası dargın olanlar varsa bunlar barıştırılır.[237]

Pülümür ve çevresinde, cemler genelde perşembe akşamları yapılır. Cemde un, tuz, yağ ve su ile hazırlanan "Lokma/Naz" pişirilir, kuruyemiş, meyve gibi lokmalar da getirilir. Bu sırada evin mutfak kısmında "çile/çıra/çerağ" yakılır. Çile, parmak uzunluğunda 3 veya 4 adet ince tülbent parçasının yağlanması ile hazırlanan bir kandil türüdür. (Evde perşembe akşamları ve türbe ziyaretinde 3 adet parça, mezar ziyaretinde 4 adet parça yakılır.) Dede/Baba cemi bitirince aile reisi süpürge ile cemin yapıldığı odayı temsili olarak üç defa süpürür. Daha sonra sağ ayak sol ayak üstüne, sağ el içi sol el içine konarak aile de yaş sıralamasına göre yan yana dizilir, dedenin dua vermesi

[236] Rençber, s.74-75.
[237] K.K.33, K.K.1, K.K.2.

beklenir. Dedenin/Babanın duasından sonra herkes yere oturarak niyaz eder ve dedenin elini öpüp, duasını alır.

Sonrasında lokmalar Dedenin/Babanın önüne konur ve dede sağ el ile lokmaları dağıtır, verilen lokma geri çevrilmez. Bazen dede lokmaları dağıtmaz cem bitince dağıtılmasına izin verir. Hane sahibi herkesin getirdiği lokmayı ceme katılanlara eşit şekilde dağıtmaya çalışır. Günümüzde kerametli Dedelerin/Babaların olmaması/sayılarının azalması nedeniyle cemler eskisi kadar sık yapılamamaktadır.

2.3. Oruçlar

Pülümür ve çevresinde tutulan oruçlar: Hızır Orucu, On İki İmam Orucu (Roze İmamu), Gağan ve Hotamal dönemlerinde tutulan oruçlardır.

Oruç tutmanın genel kuralı şudur:

Oruç tutulacaksa gece onikiden sonra bir şey yenmez ve ertesi gün güneş dağlardan gittikten sonra oruç açılır. Oruç açılmadan önce yüz yıkanır ve bunun için dışarda olan bir musluk veya dere tercih edilir. Yüz yıkandıktan sonra tek tek aile üyeleriyle görüşülür, büyüklerin ellerinden öpülür.[238]

2.3.1. Hızır Orucu

Halk İnanışlarında Hızır'a atfedilen işlevler arasında en belirgin olanı, hatta Hızır dendiği zaman akla ilk geleni, zor durumlarda yardımcılık ve felaketlerden kurtarıcılıktır.[239] Halk inancının bu tezahürü "Hızır gibi yetişmek" ifadesinde açıkça görülür. Diğer bir fonksiyonu olan bereket ve bolluk ise "Hızır uğramış", "Hızır eli değmiş" deyimleri ile anlatılır. Hızır'ın halk inanışlarında iyileri ödüllendirdiği, kötüleri cezalandırdığı kanaati oldukça yaygındır. Bunun yanında ferdî problemlerden başka toplum problemlerinde de Hızır'ın müessir olduğu bilinmektedir. Savaşlarda, göçlerde

[238] K.K.2.
[239] Ahmet Yaşar Ocak, *İslam Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü*, İstanbul 2012, s.109.

ve bunun gibi toplumsal hareketliliklerde Hızır, iyilere yardımcı olur. Kimi zaman yeşil sarıklı bir savaşçı, kimi zaman bir kılavuz kimliği ile ortaya çıkar.[240]

Hızır'a ilişkin halk arasındaki menkıbe, efsane ve benzeri hikâyelerde Hızır'ın fiziksel bir portresinin çizildiği de görülür. Örneğin Hızır genellikle dilenci, fakir derviş veya ak sakallı, nur yüzlü bir ihtiyar kılığında dolaşır. Kendini tanıtmadığı zaman onu tanımak mümkün değildir. Ancak tanımak için bazı işaretlerin olduğuna inanılır. Örneğin şahadet parmağıyla orta parmağı aynı boydadır; parmaklarından biri kemiksizdir. Genel inanca göre, bir de karşılaştığı kimseye "dile benden ne dilersen" şeklinde hitap ettiği zaman Hızır olduğu anlaşılır. Ancak göründüğü insana bir defa daha görünürse o vakit tamamen farklı bir kılıkta görünür.[241]

Dede Korkut Hikayelerinde Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanında av sırasında yaralanan Boğaç Han, annesi kendisini bulduğu zaman Hızır tarafından kurtarıldığını şöyle ifade eder: "Ana ağlama, bana bu yaradan ölüm yoktur korkma, boz atlı Hızır bana geldi, üç kere yaramı sıvazladı, bu yaradan sana ölüm yoktur, dağ çiçeği, ananın sütü sana merhemdir dedi."[242]

Türk halk inanışlarının genelinde olduğu gibi Pülümür ve çevresinde de Hızır'a yüklenen temel işlevler aynı olmakla birlikte Anadolu'da diğer yörelerde uygulanan Hıdırellez ve Nebi (Hızır Nebi) den farklı olarak, Hızır'a önem atfedilen bir ay bulunmakta ve bu ay içinde oruçlar tutulup, kurbanlar (kanlı-kansız) sunulmaktadır.

Hızır Orucu ayı her yıl Rumi takvime göre (eski hesapla) ocak ayının üçüncü haftası başlayıp şubat ayının ikinci haftasına kadar süren bir aydır. Hızır orucu ayının Hızır Nebi törenlerine[243] yakın bir döneme denk görüldüğü gözlenmektedir.

---

[240]Ayşe Yücel, "Türk Dünyasında Hıdırellez Kutlamaları ve İşlevleri", *Milli Folklor,* 2002, S.54, s.35-38.
[241] Ocak, *İslam-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü,,* s.118.
[241] Ocak, *İslam-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü,* s.119.
[242] Ergin, *Dede Korkut Kitabı,* s.32.
[243] Hızır Nebi Bayramı, şubat ayının ortalarına denk gelen bir bayramdır.

Bu ay içerisinde tutulan orucun; ez fazla 7 gün, tek sayı (1, 3, 5 ya da 7 gün) ile tutulması esastır. Yani bu dört haftanın birinde tek sayı olarak tutulması yeterlidir.[244] Bazı yerlerde ise bu ay içerisinde 3 ya da 4 gün oruç tutan da olur.[245]

Hızır orucunun son haftası çarşamba günü ya da perşembe günü kurbanı olanlar kurban keser, olmayanlar "*Lokma/Naz"* yapıp dağıtırlar. *(Lokma/naz: un, su, tuz, tereyağından oluşan malzemelerin yoğrularak elde dilen hamurun fırında pişirilmesiyle yapılan bir tür çörektir. Elle ya da bıçakla dilimlere ayrılarak dağıtılır.)* Hızır lokması çarşamba kesilmişse perşembe de mezarlara gidilir. [246]

Hızır ayında son perşembe bekarların isterse tuttukları "su orucu" uygulaması vardır. Bekar olan kişi, perşembe günü oruç tutar. Kişi orucunu açınca su içmemeye çalışır, çünkü susamış olması esastır. Hatta "tuzlu çörek (bişik)" (un, tuz, sudan oluşan hamurla hazırlanır) pişirilip, yenir. Bir parçası da yüksek bir yere konur. Kuş gelip bu parçayı alıp hangi yöne giderse kişinin de o civardaki bir yere gelin olarak gideceğine inanılır. Bu uygulamayı genelde bekar kızlar yapar, bekar erkekler sadece oruç tutup rüyaya yatarlar. Bekar kişi oruç tutup susamışsa, rüyasında kendisine su verecek kişiyle ya da rüyasında su içtiği yerdeki biriyle evleneceğine inanılır. Kişi rüyada kendisine su veren kimseyi görmemişse nasibi olmaması sebebiyle görmediğine inanılır.[247] Tezde bilgilerine başvurulan kaynak kişilerden çoğu rüyalarını gördüklerini belirtmişlerdir.

Hızır ayında özellikle o yıl için haneye Hızır'ın bolluk-bereket getirmesi istenir. Hızır ayında zirvet yapılır. *(Zirvet: Un, su ,tuz ile yoğrulan hamur fırında pişirilir. Piştikten sonra yuvarlak tepsi içine kabuğu ve içi birlikte küçük parçalar halinde doğranır. Üzerine ayran ve eritilmiş tereyağı dökülür. Genellikle aile bireylerinin birarada bulunduğu zaman yapılır.*) Tepsiye un ya da kavut konulur. Gece

[244] K.K.1, K.K18, K.K.19
[245] K.K.2
[246] K.K.4
[247] K.K.4

mutfağa indirilir. Eğer Hızır o haneye uğramışsa un ya da kavut üstünde ayak izi olur. Ayak izi varsa Hızırın o haneye uğradığına ve o senenin bereketli geçeceğine inanılır. Bu nedenle ertesi gün kurban da kesilir.[248]

Hızır orucunda musahip olanlar ziyarete gidip, dededen dua alıp aynı kefene girerler. Şimdi musahiplik yükü ağır olduğu için aynı kurallarla devam ettirilememektedir. [249]

2.3.2. On İki İmam Orucu

Muharrem orucu ya da diğer bir adıyla "On İki İmam Orucu" tutmak Anadolu, Rumeli, Irak ve İran'daki Alevilere has bir uygulamadır. Anadolu'daki Aleviler açısından Muharrem ayı denildiğinde akla hemen Kerbelâ ve orada yaşanan facia gelmektedir. Bunun içindir ki Aleviler 10 Muharrem'i bir matem günü olarak değerlendirirler. Çünkü 10 Muharrem 61 (10 Ekim 680)'de Hz. Muhammed'in torunu ve Hz. Ali'nin oğlu İmam Hüseyin, Emevi Hükümdarı Yezîd'in emriyle Kûfe Valisi İbn-i Ziyâd'ın görevlendirdiği ashâbtan Sa'd b. Ebu Vakkas oğlu Ömer'in kumandası altında gönderilen ordu tarafından etrafı sarılıp 72 kişiyle beraber şehit edilir. Bu şehitlerin defnedildiği ve türbelerinin bulunduğu Irak'taki yerin adı "Kerbelâ"dır.[250]

İmam Hüseyin'in Yezîd orduları tarafından Kerbelâ'da aç ve susuz bırakılıp daha sonra da başı kesilmek suretiyle şehit edilmesinden dolayı Muharrem ayının ilk bir günü Alevilerin matem günüdür. On iki gün boyunca oruç ve yas tutan Aleviler, böylece İmam Hüseyin'in Kerbelâ'daki direncini anarken, Yezid'in İmam Hüseyin'e ve ailesine yaptığı vahşeti lanetlerler.[251]

---

[248] K.K.33, K.K.18.
[249] K.K.37.
[250] Hüseyin Dedekargınoğlu, "Muharrem ve Aşure"*, Hünkâr Alevilik Bektaşilik Akademik Araştırmalar Dergisi",* dergipark.gov.tr/download/article-file/88787-Erişim tarihi:30.04.2017.
[251] Dedekargınoğlu, Muharrem ve Aşure*, Hünkâr Alevilik Bektaşilik Akademik Araştırmalar Dergisi*, dergipark.gov.tr/download/article-file/88787-Eişim tarihi:30.04.2017.

İslâm Tarihi'nde ve Dinler Tarihi'nde Muharrem Ayı'nda meydana gelmiş birçok tarihî, dinî ve kültürel rivayet vardır. Ancak Hz. Nuh'un Tufan'dan kurtulup Gemi'de kalan yiyeceklerin karıştırılıp yemek haline getirilmesi Aşure'nin yapılmasının ve "şükür" için oruç tutulması da "Aşure Orucu"nun temeli olmuştur. Bu nedenle Muharrem ayı Türkiye'de Alevîsi ve Sunnîsi ile Türkler arasında ayrı bir öneme sahip olup, bu dönem de birçok evde farklı zamanlarda da olsa Aşure yapılmaktadır.[252]

Pülümür ve çevresinde, "On İki İmam Orucu" her yıl kurban bayramının birinci günü dahil edilerek 20. gün tutulan, 12 günlük bir oruçtur. 12 gün öncesi öncelikle sadece kadınlar "Ana Fatma (Roze Ana Fatma)" dedikleri gün için oruç tutarlar. Bu oruçta çift sayı ile oruç tutmak esastır. 2, 4, 6, 8, 10 ya da 12. Bu oruç döneminde; yumurta, sarımsak, soğan, salça, et, domates, kuru fasulye, tüketilmez. Canlanabilecek içinde can taşıyan (yumurta gibi) diğer gıdaların tüketilmemesine de dikkat edilir. Zengin sofra kurulmamasına, fazla su tüketilmemesine özen gösterilir. Diğer sıvı gıdalar ayran, çay vb. tüketilir.

Önceden bu oruç süresince banyo yapılmaz, sabun kullanılmaz, çamaşır yıkanmazmış. Ayrıca bu dönemde televizyon izlenmez, ayna ters çevrilirmiş. Ancak şimdi değişen hayat şartları nedeniyle bunlar sürdürülemiyor.[253]

Orucun bitiminde sabah erkenden "Aşure" pişirilir. İmkanı olanlar kurban da keser. Bu dönemde oruç tutmuş kişi Aşure pişirilene kadar hiçbir şey yemez. Aşurenin 12 nametle pişirilmesi esastır. Bunlar; su, şeker, tuz, aşurelik buğday (gendirme), fındık, fıstık, ceviz, üzüm, hurma, incir, dut ve kayısıdır. Bu nametler alınınca Aşure yapılana kadar yenilmemesine dikkat edilir.

12 yıl üst üste, 12 gün boyunca oruç tutan 12 yıl sonunda 12 kazan yemek pişirir. Kurban keser. Dedeler /Raybeler gelir, dua okurlar. [254]

[252] Bkz. Abdurrahman Küçük-Mehmet Alparslan Küçük, *Türkistan'dan Türkiye'ye Alevîlik-Bektaşîlik*, Ankara-2009, s.203-207.
[253] K.K.2.

Bazı yerlerde ise bu orucu 15 gün tutanlar da vardır. Masume Paklar (çocuklar Masumlar olarak görüldüklerinden) için 2-3 gün oruç tutulur. Sonra kadınlar Ana Fatma için bir gün oruç tutarlar diğer on iki gün Ali ve on iki imamlar için tutulur. On iki imam orucu bitince 15 yıl üst üste, 15 gün boyunca tutan 15 yıl sonunda, 15 kazan yemek pişirir. Kurban keser. Komşularını davet eder.[255]Ayrıca bazıları 21 Martta on iki imam orucu zamanı hariç Hz. Ali'nin doğum günü olduğu düşünüldüğünden aşure yaparlar. [256]

2.4. Özel Günler İle İlgili Uygulamalar

Hemen hemen birçok toplumda mevsimlerin geçiş dönemleri ve yeni yıl zamanları, halkın bulunduğu coğrafyaya, ekonomik yapıya ve inanç dünyasına göre farklı pratiklerle karşılanmaktadır. Pülümür ve çevresinde de Gağan ile Hotamal mevsimlik törenler; Gale Oynatma yeni yıl akşamlarında düzenlenen bir uygulama olup, kurban bayramı ise dini bir bayram olarak kutlanmaktadır.

2.4.1. Gağan

Gağan, Zazaca aralık ayına verilen isimdir. Eski takvime göre aralığın üçüncü haftasına, Miladi Takvime göre ise ocağın ilk haftasına denk gelir.

Gağan yeni senenin gelişidir. Bu hafta evler temizlenir, oruç tutulur, ekmek yapılan bacanın kurumu temizlenip bu kül sağlı sollu yola serpilir. Kül ateşin koruyucusu, belki de iyesi olarak kabul edilir.[257] Bu hafta Perşembe günü hayvanlara daha çok besin verilir, senenin bolluk içinde geçmesi için. Hayvanlar arasında da *çıra/çerağ* yakılırdı. Gağanda ayrıca mezar ziyaretleri de yapılırdı.[258]

---

[254] K.K.1.
[255] K.K.4.
[256] K.K.18.
[257] Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançların İzleri*, s.186.
[258] K.K.1, K.K.35.

Bu dönem bazıları üç gün, bazıları yedi gün oruç tutar, bazıları da iki hafta Gağan dönemi uygulamalarını yapıp bitirirlerdi. Bazıları ise sadece perşembe günü oruç tutar. Çocuklardan sadece gücü olana oruç tut denilirdi. Ertesi gün sabah herkesten önce evin hanımı kalkıp, dereden su getirip; iyi-sağlıklı olmaları için önce çocuklara serperdi, Ayrıca ambara, hayvanlara da su serpilirdi.[259](Rızkın kazasız belasız olması için.) Bacadan alınan kül, kışın (usarın) hayırlı gelmesi için yolda sağlı sollu serpilirdi. Gağan için *bişik* pişirilirdi. Bu bişiğin içine koymak için bir hengaj bir de nire yapılırdı. *(Hengaj ve nire karasabanın-ineklerin ya da öküzlerin boynuna takılan tahta-parçalarıdır.)* Hengaj kimde çıkarsa onun devletli olacağına, mal/mülk sahibi olacağına inanılırdı.[260]

Geçmişte; Gağan döneminde de kılık değiştirerek gelin olan bir adam ile sakallı bir adam "gal" olarak dolaşırmış. Bunlar evleri gezerek un, yağ gibi malzemeleri toplar, bu malzemeleri yoksul birinin evine götürürler. Orda bu malzemelerle *zirvet y*apılır ve kalan malzemeler gidilen evde bırakılırmış. Gağanda insanların birbirlerine hediye vermesi uygulaması da varken, bu uygulama günümüzde devam etmemektedir.[261]

Gağanda kızlara çeyizlik malzeme, elma armut kurusu da verilirmiş. Gağan *bişiği (bizike gağan)* yapılır, içine farklı amaçlar için dört çubuk saklanır; yabancı için, ahır için hangi çubuk çıkarsa kişinin rızkının ondan olacağına inanılırmış. Üç tane çile yapılıp evde yakılırdı. Hayvanlar için dört tane *çile/çerağ* yapılıp, ahırda yakılırdı. [262]

Günümüzde yeni yıl akşamlarında evde ve varsa ahırlarda yine *çile/çerağ* yakılır.

[259] K.K.12, K.K.33.
[260] K.K.2.
[261] K.K.33.
[262] K.K.18.

2.4.2. Gale Oynatma

Tuvaların takvim anlayışında dokuzluk sistem dört mevsime paylaştırılmış ve bunlar içinde sonbahar 15 Eylül ile başlayıp 22 Aralık ile son bulan dönem olmuştur. Bu dönem sarı yaprakların ve yaşlıların güneşi dönemi olup; mevsim bağlamında zaman doğar ve ölür ki yeniden doğabilsin. (*Kış dönemi 23 Aralık-14 Mart, soğuğun doğumu ve ölümü; İlkbahar dönemi 14 Mart-22 Haziran, yaprakların canlanması ve kuşların okuması; Yaz dönemi 23 Haziran-14 Eylül sıcağın doğuşu ve ölümü olarak adlandırılmıştır.)* Bu bakımdan yılın başlangıcının kutlanması evrenin yeniden yaratılması veya yenilenmesi anlamına gelmektedir. Bu nedenle yeni yıl, yeni bir döneme girme belli ritüellerle kutlanır.[263]

Hızır ayı her yıl eski hesapla ocak ayının üçüncü haftası başlayıp şubat ayının ilk haftasına kadar devam eden aydır. Hızır ayının üçüncü haftası gale oynatılır. Üç erkek kadın kılığında giysilerle ev ev dolaşırlar. Buna "Gale Oynatma" denir. Bu üç kişi Hızırı, kızını ve köçeğini temsil eder. Galde; Gal (yüzünü kapatır), kızının veya köçeğinin ellerinde damır (saz) olur ve oynarlar. Ev ev dolaşırlar, gittikleri evlerde ev sahipleri gelenlere imkan dahilinde yiyecek ya da para verir. Gal gittiği evde ev sahibi için dua eder. Topladıkları yiyeceklerle yapılan yemekler yoksullarla da paylaşılır. Günümüzde bu uygulama yılbaşı akşamı yapılmaya başlanmıştır.[264]

2.4.3. Hotamal

Hotamal, büyük hotamal (*Kara Çarşamba/Hızır günü*) ve K*üçük Hotamal (Hotamalo Peyen*) olarak iki türlüdür. Eski takvime göre Martın ikinci çarşambası "küçük hotamal", üçüncü çarşambası da "büyük hotamal"dır. Bu dönem Miladi

[263] Bkz. Fuzuli Bayat, *Türk Mitolojik Sistemi 1*, İstanbul 2015, s.100-102.
[264] K.K.1, K.K.3.

takvimde martın birinci ve ikinci haftasına denk gelen dönemdir. Kurban kesilir, lokma yapılır. Mezarlar ziyaret edilir. Hotamalda çayırlara da inilir.[265]

Hotamalda *merh ağacı (ardıç ağacı*) dışındaki ağaçların secdeye geldiğine inanılır. Bunun için anlatılan hikaye ise şöyledir: Merh ağacı der ki bende bir fakirin emaneti var. Bohçasını dalıma astı bu nedenle eğilemem/secdeye gelemem.[266]

Ölüler için Kur'an okutulacağından komşular çağrılarak şir yapılır. (*şir: un, su, tuz ile yoğrularak hazırlanan hamurun fırında pişirildikten sonra parçalanarak ayran ile yavaş yavaş dövülmesi ile elde edilen karışımın geniş bir tepsiye alınarak ortasının çukur yapılması ve çukur kısma eritilmiş tereyağının dökülmesi ile hazırlanan geleneksel bir yemektir*.) İmkanı olanlar kurban keserdi.[267]

Ağaçların secdeye geldiği dönemdir. Bunu gören kadının/genç kızın tülbentini ağaca bağlarsa ne dilerse olacağına inanılır. Bazıları üç Çarşamba oruç tutar, bazıları daha az tutar. Acısı olan belki daha fazla tutmak ister. [268]

Dereden su götürülüp eve, hayvanlara, ahıra serpilirdi. Hotamalda da Gağan'da olduğu gibi mezar ziyaretlerinde bulunulur.[269] Su kültü kapsamında, suyun temizleyici ve bereket verici özelliğinden yararlanmak amacıyla su serpme işlemi yapılır.

2.5. Kurban Bayramı

Pülümür ve çevresinde kutlanan tek bayram, kurban bayramıdır. Geçmiş dönemlerde kurban bayramlarında sadece kurban kesilip, lokma yapılır, akrabalara/komşulara dağıtılırmış. Ancak bayram ziyaretleri gerçekleştirilmezmiş. [270]

Şimdi imkanı olanlar kurban keser (kurban olarak genellikle küçükbaş hayvan tercih edilir), arife günü lokma yapılır. Kurban kesilirken tüm aile bireyleri kurbanın

[265] K.K.37.
[266] K.K.19.
[267] K.K.2.
[268] K.K.4.
[269] K.K.12.
[270] K.K.1, K.K.37.

kesileceği yere çağrılır. Kurbanın mümkünse sabah saatlerinde ve güneşin doğduğu yönde (doğu) kesilmesine dikkat edilir. Kurbanın da lokmanın da en az üç eve gönderilmesi önemlidir. Çocuklar ev ev dolaşıp şeker, fıstık toplar. Sonra komşulara bayramlaşmaya gidilir. Ayrıca hem mezar ziyaretleri yapılır, hem de ziyaret yerlerine gitmeye çalışılır.

3. Günlük Hayat İle İlgili İnanış ve Uygulamalar

Halk inanış ve uygulamalarında özellikle günlük hayatta bütün davranışlar, zamanlar, yönler, kişinin çevresindeki nesneler/kişiler, hayvanlar uğurlu ve uğursuz olarak kümelenmiştir. Uğur bir nesnenin, kişinin, bir hayvanın, bir işin bir zamanın, bir yerin özündeki iyiliği, mutluluğu bereketi kolaylığı kısacası olumlu niteliği ve gücüdür.[271]

Pülümür ve çevresinde de bu anlamda yapılmasından kaçınılan inanışlar ve uygulamalar olduğu gibi, olumlu özelliklerle karşılaşmak adına yapılmasına özen gösterilen inanış ve uygulamalar da bulunmaktadır. Bunlara örnek olarak tespit edilebilenler şu şekilde sıralanabilir:

Sabah güneş doğmadan önce evin kapısı açılır. İçeriye (iyilik gelsin) hayır gelsin, kötülük dışarı çıksın şeklinde dua edilir.

Her Perşembe mutfak temizlendikten sonra akşam çıra ya da mum yakılır.

Akşam tırnak kesilmez, özellikle salı ve pazar akşamları.

Ekmek mayası ile yoğurt ya da ayran maya olarak başkalarına verilmez. Yeni bir hane olması nedeniyle evin kızı evlenip gitmişse ona bile maya verilmez. Bazı yerlerde ise sadece aynı aşiretten olan akrabalara maya verilir.

Lokma/naz pişirilirken içine konulacak tuz ziyaretlerin ismi sayılarak konur ve hamur yoğrulur.

Ekmek pişirilince ilk üç tanesi pişmeden yenmez, kimseye verilmez. İlk ekmeğin sıkıntıya düştüğü zaman ilk o kişinin zarar göreceğine inanıldığından, erkekler tarafından yenmesine izin verilmez. Ekmek pişirilirken biri gelirse sıcak ekmek mutlaka verilir. [272] Bazı yerlerde ise ekmek pişirildiği sırada biri gelmişse isterse ekmek yeni

[271] Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru*, Ankara 2013, s.109.
[272] K.K.18.

çıkmış olsun (birinci ya da ikinci ekmek olsun) mutlaka ekmek verilir. Çünkü gelenin gözü ekmektedir diye düşünülür. Saç Ana Fatmanın (Fadime Ana) sacıdır, yine verir. Bazıları evine (ev halkına) böyle yapmaz. İlk üç ekmeğin pişmesi beklenir ve dördüncü ekmek pişince ev halkından isteyen olursa verilir.[273]

Öbür dünyada kişinin yerinin dar olacağına inanıldığından son ekmek delikli yapılır.[274]

Un çuvalı açılacaksa sabah açılır. Perşembe günü yakınsa o gün açılmasına da dikkat edilir.

Eskiden yeni eve geçince kurban kesilir, keramet sahibi Dede gelirek kesilen kurbanın kanına elini batırıp evin ocağına sürermiş. Ocakta ilk ateşi yakar, eve ilk eşyaları Dede getirirmiş. Ondan sonra evin diğer malzemeleri taşınırmış.[275] Günümüzde evlerin içinde ocak yer almamakla birlikte, eve ilk taşınıldığı zaman kurban kesilmesi o evde yer alan iyeleri memnun etmek açısından devam eden bir uygulamadır.

İnsanın burnu kaşınınca misafir ya da haber geleceğine inanılır.

Melekelerin gece su döküldüğü zaman insanı döveceklerine inanıldığından gece su dökülmez. Suyun yanında iyi- kötü periler olduğuna inanıldığından gece yanına yaklaşılmaz, içine bir şey dökülmez.

Gece külün üstüne basılmaz.

Eşikte melekler olduğuna inanıldığından eşikte oturulmaz.

Sabun el üstünde verilir, elden ele verilmesinin uğursuzluk getireceğine inanılır. Çünkü yıkayıcılar ölüm sırasında sabunu birbirlerine elden ele verirler.

[273] K.K.2.
[274] K.K.1.
[275] K.K.1.

Ateş insanın gözüdür, ateşinizi kendinizden önde tutun denilirdi. Akşam ateşin üstü örtülür ve sabah kalkıldığı zaman külün köşesinde bir parça kıvılcım /ateş parçası durur ve bu odunla yakılırdı.[276]

Şimdi eşyanın hiç hür bereketi olmadığına, bunun nedeninin ise insanların kabın üstüne giderken besmele çekmemeleri olduğuna inanılmaktadır. [277]

Eskiden omuzdan öpülerek görüşülürdü.[278] Yaratanın İnsana can vermek için Ona Üflediğine inanıldığından, öpünce tükürüğün diğer insanın yüzüne sürüleceğine ve yaratanın nurunun kirletildiği düşünüldüğü için omuzdan öpülür.[279]

Kana kana su içilmez, içilen su bardakta bir miktar bırakılır, suyun kutsallığı nedeniyle.[280]

Pülümür'ün Kocatepe köyünden kaynak kişi güneşe karşı duasının yanlış anlaşılması hakkında başından geçen şöyle bir olayı aktarmıştır: 'Evimiz karakola yakındı, bir asker sabah yere eğilerek dua ettiğimi görmüş. Güneşe taptığımı düşünmüş. Eşim astsubaylardan birini tanıyordu. Bende durumu anlattım: Dedim ki Muhammed (Güneşe Mihemmed Mustafa deniyor) olmazsa bu dünya karanlık olurdu, ay çıkmazsa neden yaşıyorsun git ölüler gibi yat. Güneş dünyaya ışık atıp dört tarafı aydınlatıyor. Milletimi karanlıkta bırakma diyerek dua ediyorum, ay ışığına da aynı şekilde dua ediyorum. O da geceyi aydınlatıyor. Astsubay da Komutana derki : Milleti kınamayın o güneş olmazsa neden çalışıyorsun ki?' [281]

[276] K.K.2.
[277] K.K.18.
[278] K.K.1.
[279] K.K.3.
[280] K.K.2.
[281] K.K.2.

Geleneksel Türk İnanışlarında Güneş ve aya saygı gösterilmektedir: Tan–hu (Hun hükümdarı) gündüz güneşe, gece dolunaya tâzim[282] eder.[283] Hun Türkleri, yılın ilk ayı içinde Kağan'ın sarayında ve Haziran ayında mukaddes ırmak yöresinde, Tengri, iyeler ve arvaklara, âyinle at ve koyun kurban ederler. Hunlarda görülen bu ayin, aynı şekilde Gök Türk ve Uygurlar zamanında da, Tamir Irmağı'nın kaynağında sürdürülmüştür. Bu ayinlerde Kağan, saygı ve baş eğme işareti olarak gündüz güneşe, gece dolunaya yüzünü döner.[284]

Benzer uygulamaları Pülümür ve çevresinde de görmek mümkündür:

Sabah dua edilirken güneşe karşı, akşam ise aya karşı dua edilir. Sabah dua edelirken;

Ya Hak, Ya Oli (Ulu)

Ya Mihemmed (Muhammed), Ya Eli (Ali)

Comerde Oli (Ulu cömert) şeklinde güneşe karşı dua edilir.

Şükürler olsun ki Allah'a (sana) güneş bir daha çıkmış. Güneş çıkınca 'Ya Mihemmed' denilir.[285]

Sabah dua edince 'Ya Hızır, Ya Mihemmed' şeklinde dua edilir. Ya Oli, Ya Düzgün Baba, Buyer Baba denilir. Güneşe hayır git, hayır gel denir. Bize hayırlı haberler getir denir. [286]

Sabah duaları farklı şekillerde olmakla birlikte ortak noktaları güneşin varlığına şükürdür.

[282] Tâzim etmek: Saygı göstermek, ululamak, yüceltmek.
[283] Kafesoğlu, *Eski Türk Dini*, s.27.
[284] Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, s. 81.
[285] K.K.14.
[286] K.K.25.

3.1. Ev İyesi

Türkler arasında, içinde yaşadıkları, yatıp kalktıkları "kiyiz üy"ün/ çadırın da bir iyesi olduğuna inanıldığı tespit edilmiştir. Bu iyenin orada yaşayanları, dış tehlikelere karşı koruduğuna inanılır. İdil Türkleri bu iyeye, *Oy öyesi* adını verir. Tesir gücü evin veya çadırın hudutları dahilindedir. Anadolu'nun muhtelif yerlerinde de benzeri inanışlar mevcuttur. Diyarbakır ve Sarıkamış çevresinde, tas içindeki su ile fala bakılır ve bu su evin muhtelif yerlerine saçı olarak serpilir. Amaç ev iyesini memnun etmek ve yardımını sağlamaktır. Rize çevresinde, ev iyesi bir karayılan şeklinde tasavvur edilir. Evin temelinde yaşar. Başka yılanların eve girmesini önlediğine inanılır.[287]

Çuvaş inanışlarına göre de, her evde evi koruyan, gözeten ve aile yaşamına hayır dua eden *hérsurt* isimli bir ruh bulunur. *Hérsur*t, Tatarların "ev iyesiyle" birçok ortak özelliğe sahiptir. Tatarların ev iyesinin toprak altında; Çuvaşların *hérsurtu'nun* ise ocakta yaşadığı kabul edilir. Üstelik onun bazen evden dışarı çıktığına, ahırı-tavlayı ziyaret ettiğine, yazın ise, hasat zamanı ağılda bulunup, hasadı kaldırma işlerinde ev sahibine yardım ettiğine inanılır.[288]

Benzer şekilde Pülümür ve çevresinde de herkesin evinin bir sahibi (wayire na çeyi) olduğuna inanılır. Onun hem içerde hem de dışarda aile üyelerini kötülüklerden koruyacağına inanılır. Teberikler (ziyaret yerlerinden alınan farklı malzemeler) ziyaretlerden getirilip bez torbaya konulur. Evin sahibinin (iyesinin) genç bir kadın mı, erkek mi yaşlı biri mi olduğunu kerametli Dedeler rüyada görüp anlatırlar.[289]

[287] Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, s. 180
[288] Bkz. Durmuş Arık, *Hıristiyanlaştırılan Türkler Çuvaşlar*, Ankara 2012, s.53-56
[289] K.K.1, K.K.18

3.2. Nazar İle İlgili İnanış ve Uygulamalar

Türkçede bakış anlamına gelen Arapça kökenli nazar kelimesi, bakışlarında zararlı güç bulunan bazı insanların bu özellikleriyle bir kişiye, bir hayvana veya bir nesneye bakmakla canlı üzerinde hastalık, sakatlık, hatta ölüm; nesne üzerinde sakatlanma, kırılma gibi olumsuz bir etkinin meydana gelmesi şeklinde açıklanmaktadır.[290]

Nazarın sağlıklı ve gürbüz çocuklara; güzellikleri ve hünerleriyle dikkat çekenlere; akıllı, zeki olup derslerini başarıyla veren öğrencilere; mesleğinde başarılı olanlara, yeni ev, araba alanlara; kısmeti açık olanlara; mutlu çiftlere ve benzeri kişilere ayrıca iyi ürün veren tarla, bağ ya da bahçeye; güzel görünümlü, hoş kokulu çiçeklere; iyi süt veren ineklere; herkes tarafından beğenilen bir ev eşyası gibi varlıklara çok değdiğine inanılır. Bu tür özelliklere sahip canlı ya da cansız varlıklara karşı, herhangi bir kimsenin kıskançlık dolu gözlerle bakması nazarın meydana gelmesine neden olur. Öte yandan nazar kıskançlık gibi kötü duygulardan gelebileceği gibi kişinin yakınlarına duyduğu aşırı sevgiden de kaynaklanabilir. Bu tür nazardan en çok çocukların etkilendiğine inanıldığı için, anne ve babaların çocuklarına karşı aşırı sevgi göstermeleri ya da düşkünlükleri pek hoş karşılanmaz.[291]

Pülümür ve çevresinde de nazarın birçok alanda etkili olduğu düşünülerek nazar değmemesi için gerçekleştirilen uygulamalar ile nazar değdiği düşünüldükten sonra gerçekleştirilen uygulamalar mevcuttur.

---

[290] Boratav, s.119.

[291] Nilgün Çıblak, "Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnancı ve Bunlara Bağlı Uygulamalar", *Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR),* 2004, Sayı 15, s.2.

3.2.1. Nazar Değmeden Önce Yapılan Uygulamalar

Kaşgarlı Mahmut, Divanü Lûgat-it Türk'te çocuğun perilere ve göz dokunmasına karşı afsunlanmasını *ısrık* olarak aktarmıştır.[292]

Pülümür ve çevresinde, çocuğa nazar değmemesi için sağ omuz üstüne doğduktan sonra mavi boncuk takılır. Bebek kırkını doldurmadan kimseye gösterilmemeye çalışılır.

Benzeri uygulamalar Anadolu'nun birçok yöresinde görülür. (Zile, Adana, Tekirdağ). Bebek, bilhassa kırkı içerisinde, dışarı çıkarılmaz ve gözü keskin kimselere gösterilmez.

Evden nazarı uzak tutmak için evin girişine ya da evin içinde görünen yerlere nazar boncuğu takılır.

Nazardan koruduğuna inanıldığı için geyik boynuzu evin dışına asılır.

Yılan derisinin nazara iyi geldiği düşünüldüğü için hem evde bulundurulur hem de süt kaynatılacağı zaman ateşe atılır.[293]

3.2.2. Nazar Değdikten Sonra Yapılan Uygulamalar

Pülümür ve çevresinde nzar değdiğine inanılan kişi için, kerametleri olan dede ya da anaya ip bağlatılır**.** İp kırmızı ve beyaz renklerden oluşur, dede/ana ipe bakarak kişiye ne olduğu hakkında bir şeyler söyler. Sonra dedenin/ananın söylediği şekilde ip ya banyo suyuna konularak bununla banyo yapılır, ya da ucu yakılarak hasta olan kişinin burnunun önünde dumanı gezdirilir.[294]

Pülümür ve çevresinde, nazar değdiğine inanılan bebek için ise balmumu eritilerek gümüş yüzüğün ortasından dökülür ve bu balmumunun bir yere toplanması

[292] Kaşgarlı, *Divanü Lûgat-it Türk*, C.I, s.99.
[293] K.K.20.
[294] K.K.14.

sağlanır. Bu balmumu bebeğin kırkının çıkarılması için hazırlanan suya eklenerek kullanılır. Yaz döneminde balmumu yeşillik yere, kış döneminde ise yeşerecek yere gömülür. Balmumunun kutsal olduğuna inanılır. Balmumunun suya atılmasındaki amaç, nazar değen bebeğin ağlamasının azalmasını sağlamaktır.[295]

Bitlis ve yöresinde, çocukları nazardan koruması için, göz boncuklarının arasına aşık kemiği de konur. Bu cins nazarlık çocuğun omzuna konur veya beşiğe asılır.[296]

Elazığ'da, kiler, ambar ve ahır gibi yerlere asılan geyik boynuzu, koçboynuzu ve nal gibi nesnelerin buraları göz değmesinden koruyacağına inanılır. Ayrıca ocak isi alıp kulak arkasına sürülür, bu işlemin de gelecek kötülükleri önleyeceğine inanılır.[297]

Birine nazar değdiğine inanıldığı zaman kişinin başının üzerinden üç defa tuz çevrilir. "Hızır senden kötülükleri uzak tutsun" *(Hızır hırave tora dür kero*) sözü söylendikten sonra, tuz ateşe atılır. Bu Pülümür ve çevresinde de halen devam eden bir uygulamadır.

Benzer bir uygulama Azerbaycan Türklerinde şu şekilde görülür: Nazar değmesin diye insanın başı üzerinde üç kez dolaştırılan tuz, ateşe ve suya atılır.[298] Buradaki farklılık uygulamanın nazar değmeden önce yapılması ve tuzun aynı zamanda suya da atılmasıdır.

Nazar ettiği düşünülen kişinin ayak izine idrar yapılmasının da nazardan gelecek kötü etkiyi önleyeceğine inanılır.

Bebeğin nazara geldiği düşünülüyorsa 40 tane tuz sayılır (kaya tuzu), eskiden evler toprak olduğu için komşunun evinin damının üstüne çıkılır bacasının etrafında tuz

[295] K.K.1.
[296] Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri,* s.257.
[297] Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri,* s.257.
[298] Durmuş Arık, *Azerbaycan Türklerinin Dini Tarihi ve Halk İnançları*, Ankara -2005, s.157.

dolaştırılıp ateşe atılırdı. Sana gelen kötülük (bebek için) komşunun bacasından gitsin.[299]

Anadolu'nun farklı yerlerinde de tuzla nazara karşı tedbir alma ile ilgili inanış ve uygulamalara rastlanır. Isparta'da çocuklar tüm tedbirlere rağmen nazara gelmişse tuz ile yapılan biraz daha farklı bir uygulama vardır:

"Tecrübeli bir kadın, aynı büyüklükteki 5 veya 7 parça tuz alarak tava içine koyar. Tavayı ateş üzerinde tutmak suretiyle tuzları iyice kızdırır. Bu sırada, kendisine nazar değen çocuk yüksekçe bir yere oturtularak üstüne beyaz bir örtü örtülür; başına, içinde su dolu bir tas bulunan, elek tutulur. Adı geçen kadın, kızgın tuzları tastaki suyun içine atar. Aynı anda, orada bulunan kadınlardan biri:

-'Ne yapıyorsun'? diye sorar. Bu soruya, tuzları suya atan kadın, eliyle beyaz örtünün altında duran çocuğu göstererek:

-'Bu çocuğa göz edenlerin gözlerini patlatıyorum' şeklinde cevap verir. Bu sefer ikinci kadın:

-'Patlasın, gitsin…' der.

Yukarıdaki konuşma üç defa tekrar edilir. Suya atılan tuzlar ne kadar gürültü ile patlarsa, çocuğa o kadar çok nazar değdiğine yorulur."[300]

Birçok halk inanışında olduğu gibi benzetme/ters durumda davranma yoluyla kötü olaylardan korunmaya ya da kurtulmaya çalışmanın olduğu Pülümür ve çevresinde de görülür. Bu uygulamada tuzun nazarı değen kişinin gözüne benzetilmek suretiyle nazardan kurtulmaya çalışılır.

[299] K.K.2.

[300] Orhan Acıpayamlı, "Anadolu'da Nazarla İlgili Bazı Adet ve İnanmala**r"**, *AÜ DTCF Dergisi*, Ankara 1962, Cilt XX, Sayı 1-2, s.5.

4. Tabiat İle ilgili İnanış ve Uygulamalar

Türkler, dinî tarihleri içerisinde, çok eski dönemlerden itibaren, tabiatta birtakım güçlerin bulunduğuna inanmış ve onları kutsallaştırmışlardır. Bu inançlar, tabiatta mevcut dağ, ağaç, su kaya vb. varlıkların birer ruhunun (iyesinin) bulunması, ayrıca güneş, ay, yıldız, gök gürültüsü, şimşek gibi unsurların da kutsal ve birer semavî ruh şeklinde tasavvur edilmesi şeklindedir.[301] Bu şekilde tasavvur edilmesi nedeniyle onlardan zarar görmemek, bazen eksikliklerini yaşamamak (güneşin tutulma sırasında yok olması) ya da olumlu yönlerinin açığa çıkarılmasını sağlamak düşüncesiyle halk arasında bazı inanış ve uygulamalar gelişmiştir.

Bu inanış ve uygulamaların geliştiği en önemli gök cisimlerinin başında güneş ve ay gelmektedir.

4.1. Güneş ve Ay Tutulması

Güneş ve ay tutulması sonrası kötü olayların olacağına inanıldığından, önceden bu dönemlerde kurban kesilir, davul çalınır ve lokma yapılırmış. Pülümür ve çevresinde, dünyayı aydınlatan, ışık veren unsur olması nedeniyle güneşin bir süreliğine bile ortadan kaybolmasının kötü sonuçları doğuracağı düşüncesiyle, bu etkileri ortadan kaldırabilmek adına kurban kesilir ve lokma yapılırmış; Güneşin kötü ruhlar tarafından ele geçirildiğinin düşünüldüğünden davul çalınarak bu önleneceğine inanılırmış.[302]

Güneş tutulması sırasında göğe doğru tüfek, tabanca atılması, davul ve teneke çalınması, gürültü çıkartılması Türk inanç sisteminde görülen kara ve ak iyeler ile ilgili inanışlardan kaynaklanır. Güneşin yüzünü kara iyelerin kapattığına ve ışığın yeryüzüne inmesine engel olduklarına inanılır.[303]

---

[301] Günay- Güngör, s.51.
[302] K.K.37.
[303] Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, s.*130.

Bitlis ve Hakkari çevresinde, ay tutulması sırasında havaya silahla ateş edilir. Teneke çalınıp gürültü çıkarılır. Buna benzer uygulama Darende'de (Malatya)[304] ve Eruh'ta (Siirt) mevcuttur. Eruh'ta ayrıca ay ve güneş tutulması sırasında; demir parçası kapının önüne konulur, Kur'an okunur, salavat getirilir, namaz kılınır. İnsanlar ay ve güneş tutulması sonrası başlarına bir musibet gelmesini bu şekilde önlemeye çalışırlar.[305]

4.2. Yıldırım ve Şimşek

Eski Türkler yılbaşını başlıca iki tabiat olayının görülmesi ile başlatmışlardır. Bunların birincisi; otların yeşermesi, ikincisi ise gök gürlemesi ile yıldırımların başlamasıdır. Gök gürlemesi ile şimşekler yeni mevsimin başlangıcının görülmesini sağlamıştır. Altay dağlarına yakın oturan Kırgızlara göre yeni yıl baharın ilk yıldırımları ile başladığı için, baharda ilk yıldırımlar başladığı zaman ellerine süt kabı alarak, çadırlarının dışına çıkmak suretiyle, süt kabı ile çadırın duvarlarına vurarak; "Eski sene geçti, yeni sene başladı şeklinde" bağırırlar. Altay Türkleri de yılın ilk yıldırımları başladığı zaman; köyce toplanarak, yüksek bir dağın tepesine çıkıp dualar ettikten sonra, göğün dört bir yanına süt saçarlar.[306]

Halk inanışlarında önemli gök olaylarının başında yıldırım, şimşek ve gök gürültüsü gelmektedir**.** Gök gürültüsü, yıldırım ve şimşek korku yaratan doğa olaylarıdır. Pülümür ve çevresinde, bu olaylar olduğunda insanlar kötü sonuçlarının olmaması için dua ederler. Gök gürlediği zaman eller toprağın üstüne konur. Rızkımız senden (topraktan/hayvandan), senden gelen rızkımızın bereketi senden olsun denilerek dua edilir. Benzer uygulama baharın ilk yıldırım düştüğü zamanda yapılır. Ayrıca baharın ilk gök gürlemesiyle birlikte tüm canlıların uyandığına da inanılır.[307]

---

[304] Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri,* s.134; Erdemci, *Eruh ve Pervari Yöresinde Kutsal Mekân Anlayışı ve Yaygın Halk İnançları* ,s.57.
[305] Erdemci, *Eruh ve Pervari Yöresinde Kutsal Mekân Anlayışı ve Yaygın Halk İnançları*, s.5.
[306] Bahaddin Ögel, *Türk Mitolojisi II*, Ankara-1995, s.273.
[307] K.K.1.

Rüzgar hızlı eserse evin en büyük çocuğu (kız ya da erkek olması fark etmiyor) rüzgarın durması için rüzgara karşı un serper.[308]

Gerede (Bolu)'de, ilk yaz gök gürlemesi ilk duyulduğunda, Kelime-i Şahadet'le evlerin kapıları ve pencereleri, ambarların da kapakları açılır. Bununla evin bereket dolacağına inanılır. Gök gürlediğinde "Allahümme salli ala seyyidina Muhammed" denir. Saçı uzun, gür ve nasipleri olsun diye de küçük çocukların saçı kesilir.[309]

Eruh'ta ise şimşeğin meleğin kamçısı olduğuna inanılır. Şimşek çaktığı zaman dua okunur. Ayrıca şimşek çakması ve gök gürlemesinin yağmurun habercisi olarak görüldüklerinden sevinilirken, yıldırımın madeni eşyalara ve ağaçlara isabet edeceğine inanıldığından, halk tedirgin olur.[310]

4.3. Yağmur

Halk inanışlarında yağmur çatlayan topraklara hayat vermesi yönüyle rahmet olarak görülür. Yağmadığı dönemlerde ya da az yağdığı dönemlerde yaşanan sıkıntılar nedeniyle, halk inanışlarında yağmurun yağdırılması-bazen de durdurulması-için gerçekleştirilen uygulamalar vardır. Yağmur yağmadığı zamanlar için yapılan farklı uygulamalar bulunmaktadır.

Divanü Lûgat-it-Türk'te Kaşgarlı Mahmut taşlarla yağmur ve rüzgâr getirmek için yapılan töreni "yat" olarak açıklamakta, bunun için *yada* taşının kullanıldığını aktarmaktadır.[311]Ayrıca İbn Fadlan Seyahatnamesi'nde Türklerin istedikleri zaman yağmur, kar, dolu yağdırdıklarını, bunu yapmak için de bir çeşit taşa sahip olduklarını ve bu taşın Türkler arasında yaygın olduğunu, onlardan başka kimsede olmadığını belirtir.[312]

Pülümür'ün Kocatepe köyünde önceden yapılan uygulama;

---

[308] K.K.3.
[309] Arık, *"Gerede'de Halk İnanışları ve Ziyaret Yerleri*", s.224.
[310] Bayram, *Eruh ve Pervari Yöresinde Kutsal Mekân Anlayışı ve Yaygın Halk İnançları*, s.57.
[311] Kaşgarlı, *Divanü Lûgat-it-Türk,* C.III, S.159.
[312] *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, s.55.

Yağmur yağmadığı zaman kerametli bir ana lokma yaparak, tuz getirir ve bunları dedelerin mezarının üstüne koyardı. Böylece yağmur yağardı. Eğer yağmur durmazsa yine aynı kişiden rica edilirdi. Ana lokma pişirip daha önce yağmur yağması için gittiği mezara giderek lokma ve tuzu koyardı, böylece yağmur dururdu.[313]

Yine Pülümür'ün Çatalyaka köyünde; kurak bir sene geçiyor ve yağmur yağmıyorsa evin büyük oğlu kimsesiz birinin mezarından taş alıp suya koyar bunun yağmur yağmasını sağlayacağına inanılır. Ayrıca yine bu köyde önceden yağmurun yağması için yapılan bir diğer uygulamada; akan bir derenin başında kurban kesilmesi ve kesilen bu kurbanın kanından biraz suya karışmasını sağlama şeklindeki olmuştur.[314]

Bu uygulamalarda dikkati çeken su iyesini memnun etmek amacıyla kurban kesilmesi ve lokma yapılmasıdır.

Kuraklık durumunda Pülümür ve çevresindeki uygulamalar Kırgızlarda tespit edilen uygulama ile benzerlik göstermektedir. Kırgızlar, yağmur duasına çıkarak kurban keserler. Ayrıca sel baskını ve deprem gibi doğal afetlerde de kurban sunan Kırgızlar, sel ve su baskınına neden olan suyun başına giderek, orada bir kurban keserler. Eskiden kurbanın kanı suya karıştırılır, bazen de kurbanın suya atıldığı olurmuş.[315]

Yağmur duasında kurban kesimi uygulaması Anadolu'nun birçok bölgesinde vardır. Yağmur duası için yatırlara gidildiği, hayırlar işlendiği ve kurban kesildiği görülür. Adıyaman'da yağmur duası için kesilen kurbanın etinden yapılan yemekten herkes birbirinin tabağından yer. Ağrı'da yapılan yağmur duasından önce "yağmur gelini" gezdirilir. Yağmur duasına çıkıldıktan sonra kurban da kesilir.[316]

Yağmur yağdırmak için Çanakkale'de okunan taşlar çuvalla beraber çaya gömülür, burada üç gün kaldıktan sonra gelecek yağmur duasında kullanılmak üzere saklanır. Ayrıca taşa dua okunduktan sonra kazanlarda yemekler pişirilerek, orada

[313] K.K.2
[314] K.K.1.
[315] Arık, "Kırgızlarda Kurban Fenomeni", s.170-171.
[316] Güngör, "Kurbanla İlgili İnanış ve Uygulamalar", s.404.

bulunan tüm halkın yemesi de sağlanır.[317] Benzer bir uygulama Kızılcahamam ve çevresindeki yağmur duasında "taş okuma" uygulamasında da görülür: Yağmur duası için 70 bin özel taş toplanır. Temiz suda yıkanır. Her bir taş için Şura Suresi'nin 28. ayeti veya Yasin Suresi okunur ve taş dudağa sürülür. Okuma işi bittikten sonra her evden bulgur, pirinç, tuz ve yağ toplanır. Köyün erkekleri bir araya gelerek helalleşir ve cami etrafını üç kere dua okuyarak dolaşırlar. Köylülerce kutsal sayılan yüksek yerlere dua okuyarak gidilir. Kurbanlar kesilir. Yemekler hazırlanır. Öğle namazından sonra iki rekat istiska namazı kılınır. Hoca kısa bir konuşma yapar. Yemek yenir. Yemekten artanlar, duaya gelemeyen fakir komşulara ve bir kısmı da kurda kuşa verilir. Taşlar bir akarsuya dökülür.[318]

Bununla birlikte taşın yağmurun dindirilmesi için kullanıldığı yerler de bulunmaktadır. Sivas'ın Yıldızeli, Kangal, Divriği, İmranlı köylerinde de dua ile birlikte tepelere çıkarak, gökyüzüne küçük taşlar atarak yağmur dindirilmeye çalışılır.[319]

4.4. Yaylaya Gitme/Ekin Ekme

Pülümür ve çevresinde, baharın tarlaların ekin zamanı gelince önce ziyaret sahibi olanlar/dedeler tohum atarmış. Lokma/naz kesilir, ondan sonra köyün geri kalanı tohum atarmış.[320] Halk arasında baharda yeşermiş tarlalara basmanın günah olduğuna inanılır.

Yaylaya gidilince lokma yapılır. Yayladan inmeden bir hafta önce de lokma yapılır ve yaylaya yakın yerdeki ziyarete gidilir.

Yaylaya gidildiği zaman keçinin kılı kürek üstünde yakılır ve yılanın gitmesi için şu dua okunur:

Ben geldim sen yuvanı al git.

---

[317] Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnanışlar* , s.114.
[318] Durmuş Arık, "Kızılcahamam ve Çevresinde Taşla İlgili İnanışlar", *100.Yılında Yabanaba'dan Kızılcahamam'a Sempozyumu*, 07-08 Kasım 2015, Kızılcahamam/Ankara, s.421
[319] Bkz. Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnanışlar* , s.156 -158
[320] K.K.18

(Ma ameyme na vare ti bareho bije so)

Yaylada özellikle yılanların çok olması nedeniyle yılan için bu dua okunur.[321]

Yaylada yılanın gelmemesi için süt ateşe dökülür, yılanın bu kokuyu alınca gideceğine inanılır. [322]

4.5. Hava Durumu

Halkın hava olaylarını yerel deneyimlere dayanarak değerlendirmesi, yorumlaması, sonuçlar çıkarması, bir takım mutlu ve mutsuz olaylara ön belirti sayılmasıyla ilgili geleneksel inanışları, bunlara dayalı uygulamaları derleyip değerlendirmesi "halk meteorolojisi" olarak değerlendirilir. Yaşlı ve tecrübeli insanlar öteden beri bir yönüyle büyüklerinden duyarak öğrendikleri ve diğer yönüyle de yaşayarak uygulamalarına şahit oldukları insan vücudundaki ağrıların, bulutların, ağaçların, hayvanların, bitkilerin, ayın ve güneşin durumuna bakarak hava tahmini yaparlar.[323]

Pülümür ve çevresinde de özellikle doğadaki nesnelerin durumuna göre mevsimlerin nasıl olacağı ile ilgili çıkarımlarda bulunulur.

Mevsimle ya da hava durumu ile ilgili pek çok inanış *"eski hesaba*" göre değerlendirilir. *(Eski hesap: Eskiden kullanılan Rumi takvim, günümüzde kullanılan Miladi takvimin ondört gün gerisindedir. Pülümür ve çevresinde Miladi takvime göre bir ayın 14. günü o ay için ilk gün olarak kabul edilir.)* Eski hesapla ayın ilk günü hava nasıl olursa o ayın öyle gideceğine inanılır. Kış döneminin başlangıcı Kasım ayı soğuk ve karlı başlamışsa, o ayın soğuk ve karlı geçeceğine inanılır.[324]

Kar yere erken düşerse ve kuşburnu çok olursa, kavak ağacı yapraklarını üstten dökmeye başlarsa o senenin soğuk olacağına inanılır.

---

[321] K.K.1, K.K.18.
[322] K.K.37.
[323] Artun, *Halkbilim*, s. 259.
[324] K.K.1.

Anadolu'nun farklı yerlerinde de mevsimlerle ilgili yöredeki bitkilere ve hayvanlara göre farklı tahminler yapılır:

Ayva çok olursa kış soğuk olur.

Kızılcık, kestane, kocayemiş yıl içinde az olursa kış hafif geçer.

Dutlar çok olursa kış karlı geçer.

Arılar çoğaldığında yağmur yağar.

Karıncalar yuvalarına gizlenirse yağmur yağar, yuvalarını derin açarlarsa kış şiddetli geçer.

Lüfer balığı çok çıkarsa kış şiddetli olur.[325]

[325] Artun, *Halkbilim*, s.261-264

5. Hayvanlar İle İlgili İnanışlar

Hem geçim kaynağının hayvancılığa dayalı olması, hem de doğa ile iç içe bir yaşam sonucu hayvanlarla yakın bir temasın olması, insanların kendileri dışındaki canlılara saygı duymasını ve onlar etrafında da bazı inanışların/uygulamaların/sakınmaların oluşmasını sağlamıştır. Pülümür insanı için birçok hayvan kutsaldır, zararlı olsalar dahi hayvanlar sebepsiz yere vurulmazlar. Bunun en güzel örneğini yaylaya çıkma zamanında görmek mümkündür. Yaylaya gidildiği zaman keçinin kılı kürek üstünde yakılarak yılanın gitmesi için dua okunur. Ayrıca yavrulama döneminde hiçbir hayvan vurulmaz.

Pülümür ve çevresindeki inanışlara göre kutsal olan hayvanların başında geyik gelir; avlanmasının, kendisiyle karşılaşılmasının uğursuzluk getireceğine inanılır.

Bu inanışla ilgili olarak Türk kültüründe "Alageyik" efsanesinde, geyik avına meraklı olan gencin, düğün gecesi gelini ortada bırakarak seslerini duyduğu geyiklerin peşinden gittiği ve içlerine su birikmiş oyuklardan birine düşerek boğularak can verdiği anlatılır.[326]

Türk kültüründe geçmişten itibaren geyiğin kutsal bir hayvan olarak kabul edildiği görülmekle beraber, etinin yendiği Orhun Kitabeleri'nden, avlandığı ise Dede Korkut Hikayeleri'nden öğrenilmektedir.

Orhun Kitabeleri'nde geyik etinin yendiği şöyle belirtilmektedir: "*Çogay'ın kuzey yamaçları ile Kara Kum'da oturuyorduk. Geyik yiyerek, tavşan yiyerek oturuyorduk. Milletin boğazı tok idi.*"[327]

[326] Zekeriya Karadavut, "Ünsal Yılmaz Yeşildal, Anadolu-Türk Folklorunda Geyik", *Milli Folklor*, 2007, Yıl 19, Sayı 76, s. 105.
[327] Ergin, *Orhun Kitabeleri,* S.99.

Dede Korkut Hikayelerinde, Salur Kazan beylerine av için çağrıda bulunurken geyikten de bahseder: "…*yürüyelim beyler, av avlayalım, kuş kuşlayalım, yabani geyik yıkalım*…"[328]

Bunların dışında geyik türeyiş unsuru ve yol gösterici olarak, şekil değiştirme özelliği ve kendisine hükmedilen hayvan olarak Türk kültüründe karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca geyik boynuzunun nazardan koruduğuna dair inancın yansıması olarak, Pülümür ve çevresindeki evlerde geyik boynuzunun asıldığı da görülmektedir.

Yörüklerde ve Tahtacılarda da benzer şekilde geyiğin uğurlu bir hayvan olduğu, dolayısıyla nazardan koruyucu bir vasfı bulunduğuna inanılmaktadır. Geyiğin boynuzları günümüzde, güçlü bir nazarlık olarak kabul edilmekte ve evlerde duvarlara asılmaktadır.[329]

Pülümür ve çevresinde, arılar da kutsal olarak kabul edilir. Bu nedenle arıların yaptıkları mum kutsal olarak görülür ve dini törenlerde kullanılır. Nazar değdiğine inanılan bebek için balmumu eritilerek gümüş yüzüğün ortasından dökülür ve bu balmumunun bir yere toplanması sağlanır. Bu balmumu bebeğin kırkının çıkarılması için hazırlanan suya eklenerek kullanılır. Yaz döneminde balmumu yeşillik yere, kış döneminde ise yeşerecek yere gömülür. Balmumunun suya atılmasındaki amaç, nazar değen bebeğin ağlamasının azalmasını sağlamaktır.

Anadolu'da ve Türk dünyasında varlığını sürdüren *kurt ağzı bağlama* uygulaması Pülümür ve çevresinde de varlığını sürdürmektedir. Ancak bu sadece kurt için değil, ayı veya diğer yabani hayvanların (vaşak, atmaca, şahin gibi) karışmaması amacıyla yapılan bir uygulamadır.

Pülümür ve çevresinde kişinin gece vakti hayvanı dışarda kalmışsa; kurt ya da ayının karışmasını önlemek için üç taş üst üste konulur. Üç taşın üst üste konmasındaki

[328] Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, s.38
[329] Karadavut-Yeşildal, s.110

amaç kurt ya da ayının ağzının bağlanmasını sağlamaktır. Bunun için yapılan diğer bir uygulama ise; kişinin dışarda hayvanı kalmışsa yabani hayvanların karışmasını önlemek için bakraç içindeki suya yorgan iğnesi atılır. Yorgan iğnesinin suda kaybolması gibi hayvanın da tabiatta kaybolacağı ve yabani hayvanlar tarafından görülmeyeceğine inanılır.[330]

Mart ayında kara çarşamba günü (mart ayının son haftası ile nisan ayının ilk haftasına denk gelen dönem) siyah ip bağlanır ve dikenli bir ağacın (kuşburnu, alıç) dibine gömülür. İp bağlanırken atılan her düğümde kötülüğün atılan düğüm gibi bağlanması amacıyla dua edilerek yapılır. Bu hem insanları hem de hayvanları tüm kötülüklerden korumak için her sene aynı dönemde yapılan bir uygulamadır.[331]

Anadolu'da ve Türk dünyasında *kurt ağzı bağlama* uygulamalarına şu örnekler verilebilir:

Eğirdir'de, bir çiftlikten kaybolan koyun, keçi, inek gibi hayvanların bulunması için çiftlik sahibi kurdun ağzını bağlatır. Bunun için bağlayıcı sapından açılır-kapanır türden bıçağı eline alır, bıçağı açarak üç kez dua okur üfler bıçağı sapına doğru kapatırken:

"Kurt ağzın kapa, Yolun olsun sapa

Bıçağımı yağladım, Kurt ağzını kapadım"

diyerek bıçağı kapar. Bu uygulama akşam yatsı ezanından sonra yapılır. Ertesi gün kayıp hayvanın bulunacağına inanılır.[332]

Artvin ve çevresinde gece sahipsiz kalan hayvanları kurttan korumak üzere "Tin" suresi üç kez "Eüzü besmele" çekilerek nefes almadan okunur. Ya bir bıçağın

[330] K.K.1.
[331] K.K.34.
[332] Yaşar Kalafat, "Türk Haklarında Kurt Ağzı Bağlama İnancı", *Erciyes Üniversitesi S.B.E. Dergisi*, Sayı 20, Yıl:2006/1, s.273-280.

ağzı kapatılarak, ya da sal ipliğe düğüm vurularak kurdun ağzı bağlanır. Azerbaycan'da, İran Türklerinde, Bayır-Bucak Türkmenlerinde, Karaçay Türkmenlerinde ve Kuzey Kafkasya'da Tabasaranlarda da *kurt ağzı bağlama* uygulaması vardır. Bu uygulamaların ortak özelliği bıçakla yapılması ve sadece dışarda kalan evcil hayvanlara dokunulmaması amacıyla kurdun ağzının bağlanmak istenmesidir.[333]

Pülümür ve çevresinde, hayvanların geç kuzulaması için koç katımı sonbaharda yapılır. Koç, teke katım zamanı lokma kesilir. Hayvanın bereketli olması, çoğalması için kenarına buğday kesesi bağlanır.[334]

Koç katım tarihi, bölgeden bölgeye değişmekle beraber araştırma bilgilerine göre 1 Ekim ile 20 Kasım arası olarak kabul edilir. Katım tarihinde bir buçuk, iki ay önce koçlar sağmal sürüsünden ayrılır. Koç katımının ilk gününde çobanlar süslenmiş olur ve kınalanmış koçları dişi koyunlara salarlar ve bazı yerlerde düğünlerde olduğu gibi hocalar dualar okur.[335]

Koç katımı, bazı yörelerde kapsadığı birtakım törenler inanışlar ve büyücülük gibi işlemlerle de ayrı bir önem taşır. Koç katımından önce koçların üstüne erkek çocuk bindirilirse döl zamanı erkek kuzu, kız çocuk bindirilirse dişi kuzu doğacağına (Kars, Malatya, Tokat,); Kars çevresinde sürüye katılan koç kara koyun ile ilgilenirse o yılın hafif geçeceğine, ak koyun ile ilgilenirse karın erken yağacağına ve kışın ağır geçeceğine inanılır.[336]

Pülümür ve çevresinde, hayvan yavruladığı veya (inek, koyun) kuzuladığı zaman sütünden bulgur ya da aşurelik buğday ile çorba yapılır. Yapılan çorba komşulara dağıtılır, komşular da çorba getirilen kabı boş getirmezler. Bu hayvanın sütünün bereketli olması için yapılır.

---

[333] Bkz. Kalafat, "Türk Haklarında Kurt Ağzı Bağlama İnancı", s.273-280.
[334] K.K.3.
[335] Artun, *Halkbilim*, s.335-336.
[336] Artun, *Halkbilim*,s.336.

Benzer uygulamaları Anadolu'nun farklı yerlerinde de görmek mümkündür. Malatya, Kars, Erzincan yörelerinde kuzular doğduğu zaman çobanlar ev ev dolaşarak sürü sahiplerinden hediyeler toplarlar. Doğan ilk kuzuları köye getiren çobana bahşiş verilir. Malatya'da döl zamanı yaklaşınca çoban sürüyü köyün yakınında bir yerde otlatır; kuzuların doğduğu haberini sürü sahiplerine bir haberci ile bildirir. Koyun sahipleri çobana yemiş, çerez gibi türlü yiyecekler (dölcek) götürürler. Kuzular çoğalıp da dölcek yığılınca çoban akşam köye iner, çocuklara bunları dağıtır.[337]

Yine Pülümür ve çevresinde hayvanlarla ilgili tespit edilen diğer inanışlar şunlardır:

Cuma günü hayvanların hastalanacaklarına inanıldığından kaşağı yapılmaz (tımar edilmez).

Köstebeklerin ilk yuvalarından çıkan toprak hayvanların memelerinin (inek, koyun gibi) şişinin indirilmesinde, saksağanın yuvasındaki toprak ise diğer bazı şişliklerin indirilmesinde kullanılır.

Özellikle evin çatısında ya da yakınında guguk (pepuk) kuşunun ötmesi ile baykuşun evin çatısında ya da yakınında ötmesinin o evden birinin öleceğinin habercisi olduğuna inanılır.

Köpeğin uzun süre uluması kötü bir olayın habercisi sayılır.

[337] Artun, *Halkbilim*, s.336.

6. Hastalıklar ve Halk Hekimliği İle İlgili İnanış ve Uygulamalar

Halkın hastalıkların nedenleri, belirtileri, süreleri konusundaki görüş ve inanışlarıyla hastalıkları geçirmek ve onları sağaltmak için kullandıkları geleneksel, yöresel ilaçların, büyüsel ve geleneksel işlemlerin, uygulamaların tümü halk hekimliği olarak adlandırılır.[338]

Halk hekimliği ve bu bağlamda yapılan tedavi yöntemleri modern tıbbın gelişmediği dönemlerde her toplumda görülen bir fenomendir. Bununla birlikte, toplumların din-kültür çevresi, buna bağlı olarak geliştirdikleri gelenekleri ve yaşadıkları coğrafyadaki farklılık, halk inanışlarında dolayısıyla da halk hekimliği anlayış ve uygulamalarında da farklılığı beraberinde getirmiştir.[339] Bu bağlamda Pülümür ve çevresinde tespit edilebilen halk hekimliği inanış ve uygulamalarından bazıları şunlardır:

Elinde siğil çıkmış kişinin iyileşmesi için; siğilli ele yoğurt sürülür. Köpek salyasının iyileştirici etkisi olduğuna inanıldığı için yoğurt sürülen elin bir köpek tarafından yalanması sağlanır.

Biri zehirlendiği zaman veya birinin zehirlendiği düşünülüyorsa penzer (yılan boynuzu) sütün içine atılır. Biraz bekletildikten sonra zehirlendiği düşünülen kişiye içirilir, kişi kusarsa kurtulur. Penzer herkesin evinde bulunmaz.[340]

Biri hastalanınca keramet sahibi dede gelir, kuşburnundan bir dal çıkarır. Çıkarılan bu dal ortası yarılarak daire biçimine getirilir. Hasta kişinin kafasından geçirilir ve hastanın sağ ayak ile dairenin içinden çıkması sağlanır. Bu işlem üç kez üst üste yapılır. Sonra bu dal kırılır, siyah ip bağlanır ve ahırda tavana asılır. Buna

[338] Artun, *Halkbilim*, s.245.
[339] Sami Kılıç, "Halk Hekimliği/Sağaltma Ocakları İle İlgili İnanışlar", *Halk İnanışları*, Ed.: Durmuş Arık-Ahmet Hikmet Eroğlu, Ankara-2017, s.311.
[340] K.K 1, K.K.18.

"kuşburnuna çekme" de denir. Kuşburnuna çekme olayı bazı yerlerde üç gün üst üste yapılır.[341]

Gözünde arpacık çıkan kişi; sabah gün doğmadan yedi kapı sürgüsünü ya da zincirini gözün arpacık çıkan kısmına /bölümüne sürer.

Kurdun dışkısının saçkıran için iyi olduğu düşünülür.

Hayvanın bir yeri kesilmişse, arpanın unundan lapası yapılır. Bezin üstüne yağ sürülerek lapa konur ve bu yaranın üstüne konulur. Bu, kanı keser. Bu işlem insanlar içinde yapılır.

Demir insanın bir yerini kesmişse (kişinin eli ya da başka bir yeri) ve bu kesik derinse kanın durması için deri kemer bıçak ile yontulur ve bu yaranın üstüne konulursa kanama durur.

İyileşmeyen yaralar için albent otunun sütü (yemlik gibi beyaz bir yaban otu) ile tereyağında merhem yapılır ve bu yaraya iyileşinceye kadar sürülür.[342]

Meleklerin eşiklerde olduğuna inanıldığı için eşikte oturmanın *alancığa* (kansere) neden olduğuna inanılır.

Çıban üzerine pıropolis (*şinit)* konulur, bu çıbanın patlamasını sağlar.

Egzama gibi yaralarda kahvaltı yapmadan önce yaranın etrafı keramet sahibi dede tarafından arpa ile Çarşamba-Perşembe-Pazartesi olmak üzere 3 defa kesilir. Kesme işlemi yaranın etrafında daire çizilmesidir. Yani yaranın etrafı çizilir, bıçak ile kesme yapılmaz.[343]

Tereyağı ile balmumundan merhem yapılır, bu eller için krem olarak kullanılır.

[341] K.K.2, K.K.1
[342] K.K.1
[343] K.K.20

Kişi grip olmuşsa ve çok öksürüyorsa kuşburnu kökü çıkarılır, suda kaynatılır ve içilir.

Çocukların kışın hasta olmaması için arpa suda ıslatılır ve ipe dizilerek çocuğun boynuna asılır.

Kişinin ağzında sivilce çıkmışsa o anda en yakınında olan kişiye şunu söyler: "Ağzımda bir sivilce çıkmış". Karşısındaki kişi de "bir tane daha çıksın" der, kişi tükürür. Bu işlem 3 defa üst üste yapılır. Sivilce kendiliğinden yok olur.

Ağzında yara çıkan biri keramet sahibi ana ya da dede tarafından okunmuş tuzu ağzında çalkalar, bu işlem üç gün üst üste yapılır. Böylece yara iyileşir.

7. Ziyaret Yerleri İle İlgili İnanış ve Uygulamalar

Müslüman Türk topluluklarında ve daha da genel olarak Türk dünyasında çeşitli unsurları ve yönleri ile türbe, adak ve ziyaret dindarlığı toplum kültürü ve "*yaşanan din*"in çok önemli bir veçhesini oluşturmakta; veli, eren, evliya, ermiş, abit, zahit, alim, sofu, seyit, gazi, mübarek, pir, dede, baba, abdal, şehit gibi adlarla anılan kimselerin yattıkları yerler olarak bilinen yatır, türbe, kümbet, tekke, ziyaret, dede mezarı gibi adlarla anılan kutsal mekanlar sahip oldukları manevi güç ve meziyetler sayesinde çok önemli birer çekim merkezi olarak kalmaya ve türlü dilek ve amaçlar ve belli usullerle ziyaretlere konu olmaya devam etmektedir.[344]

Türk Halk dindarlığının özel bir şekli olarak türbe, adak ve ziyaret dindarlığı ve kültürü, Türk toplulukları içerisinde, geçmişten günümüze, çok yönlü ve fonksiyonlu bir dini-mistik-sihrî sosyo-kültürel olgu ve gerçeklik olarak karşımıza çıkmakta; konu ile ilgili genelde kısmî ve çoğunlukla deskriptif bilimsel çalışmalar fenomenolojik bakımdan onun oldukça zengin ve değişik biçimlerde tezahür ettiğini anlamamıza imkân tanımaktadır. Mesela günümüzde Türkiye'de 1263 türbenin bulunduğu ifade edilmektedir.[345] Bu sayı bile Türkiye'de ziyaret dindarlığının varlığı açısından önemli bir göstergedir.

Eliade'nin de belirttiği gibi kutsal herhangi bir nesnede, bir taşta, bir ağaçta, bir insanda tezahür edebilir. Kutsalın kendisinde tecelli ettiği nesne –bu bir ağaç, taş, kaya, insan olabilir- dış görünüş açısından herhangi bir değişikliğe uğramaz, fakat ona şahit olan kimse için bu nesne doğaüstü bir güçle temas ettiğinden dolayı bir değişim geçirir ve başkalaşır.[346] Dolayısıyla nesneye, mekana ve insana gösterilen saygı da bu çerçeve de değişmeye başlar, bunlara özgü ritüeller de beraberinde oluşur.

---

[344] Ünver Günay, "Türk Halk Dindarlığının Önemli Çekim Merkezleri Olarak Dini Ziyaret Yerleri", *Erciyes Üniversitesi S.B.E. Dergisi,* 2003, S.15, s.7.
[345] Günay, "Türk Halk Dindarlığının Önemli Çekim Merkezleri Olarak Dini Ziyaret Yerleri", s.7.
[346] Bkz. Mircea Eliade, "Kutsal ve Dindışı", *Çev.:* Mehmet Ali Kılıçbay, Kabalcı Yayınları, Ankara 1991.

Adak ve ziyaret dindarlığı sadece türbe ziyaretlerini değil fakat türlü amaçlarla, dileklerle ve belli usullerle kutsal bilinen öteki bir çok yerler yahut objeleri ziyareti ve onlara saygı etrafında oluşmuş zengin bir kültürü de ifade eder.[347] Bu bağlamda Pülümür ve çevresinde de Türkiye'nin ve Türk dünyasının diğer bölgelerinde olduğu gibi zengin bir kutsal mekan anlayışının var olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu mekanların tümünün tespiti zaman-mekan kısıtlılığı nedeniyle yapılamamış olmakla birlikte, bölge insanı tarafından en çok önem verilen mekanlar hakkında toplanan bilgiler aktarılmaya çalışılacaktır.

Başlıca Ziyaret Yerleri:

- Düzgün Baba Dağı
- Buyer Baba Gölü *(Gola Buyere*)
- Büyük Çeşme (*Heniye Pil)*
- Büklü Dede
- Büyük Dam Tekkesi (*Bone Gırs*)
- Sorejiye
- Nisan
- Kerte ğarif-kerte xeriv
- Ağır Baba
- Kohe hel
- Uğa Sıpiye
- Kavaka Sıpiye
- Vank
- Lenga Hızır
- Düldülün Ayağı (*Linga Düldül*)

[347] Günay, "Türk Halk Dindarlığının Önemli Çekim Merkezleri Olarak Dini Ziyaret Yerleri", s.7.

- Gale Sevaj
- Bine Hank
- Jara Dikme
- Şeniya Ağu
- Zülfikar

Bu ziyaret yerlerinin hemen hepsinin kendine ait bir hikayesi bulunmakla birlikte ortak yönleri; kutsalın bu yerlerde tezahür ettiğinin düşünülmesiyle bu yerlere özgü ritüellerin oluşmasıdır. Bu yerlere belirli günlerde –özellikle perşembe günü- gidilmeye çalışılır, kurban kesilir, lokma verilir, bu mekanlardan belirli *objeler* -taş, ağaç parçası vb.- alınarak evlerde saklanır, su kaynaklarından alınan suların hastalıkları iyileştireceği düşüncesiyle içilir, saklanır. Bu ziyaret yerlerinden alınan *objelerin (Bunlar teverik olarak adlandırılır, farklı bölgelerde teberik, teberrük olarak da kullanımları mevcuttur*.) yerine mutlaka para ya da lokma olarak yiyecek bırakılması da bir başka ritüel olarak karşımıza çıkar.

Benzeri uygulama Karir, Bingöl bölgesindeki Alevi Zazalarında da bulunmaktadır. Onlar da kendileri için kutsal olan mekanlardan getirilen taş ve ağaçları *teverik (teberik, teberrük)* olarak kabul ederler. Teverikleri Cuma akşamı evlerine getirerek, sabaha kadar bulundukları yerde sabaha kadar ışığı açık tutarlar. [348]

Pülümür halkı canlıların ve doğanın kutsallığına inandığından her köyün girişinde "kunç" denilen ve köye gelen yabancılar tarafından köyde geçirilecek süre zarfında bölgenin doğasına ve canlılarına zarar verilmeyeceği hakkında verilen söz sonrası bir objenin bırakıldığı bölüm bulunur.[349]

Ziyaret yerleri çalışmasının başında da ifade edildiği gibi, kutsal olarak görülen mekanlar (mezarlar, türbeler, su kaynakları, dağlar vb.) sahip olduğuna inanılan manevi

[348] Yaşar Kalafat, *Türk Etnolojisinde Zazalar*, Ankara 2015,s.15.
[349] K.K.3

güç ve meziyetler sayesinde birer çekim merkezi olmuşlardır. Halk arasında bu manevi gücün kanıtı/meşrulaşmasını sağlayanlar da efsaneler, kerametler ya da menkıbelerin varlığı olmuştur.

Efsanenin en iyi bilinen ve diğer pek çok tarifin dayandırıldığı Grimm Kardeşlerin tarifi şöyledir: Efsane, gerçek veya hayali belli şahıs, hadise veya yer hakkında anlatılan bir hikayedir. Efsane hakkında yapılan farklı tarifler bulunmakla birlikte yapılan tariflerden hareketle efsanelerin özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

- Şahıs, yer ve hadiseler hakkında anlatılırlar.
- Anlatılanların inandırıcılık özelliği vardır.
- Genellikle şahıs ve hadiselerde tabiatüstü olma vasfı görülür.
- Efsanelerin belirli bir şekli yoktur; kısa ve konuşma diline yer veren bir anlatmalardır.[350]

Buna karşılık menkabe yahut menakıb, tasavvuf tarihinde, sufilerin izhar ettikleri harikulade olaylar demek olan kerametleri nakleden küçük hikayelerdir. Buna göre menkabelerin esasını kerametler teşkil etmektedir.[351] Düzgün Baba ile ilgili olarak anlatılan aslında bir efsane değil, kerematleri olan kişi /eren bir veli olarak görülmesi nedeniyle bir menkıbedir.

Arap Kızı Dağı ile ilgili olarak anlatılan ise bir efsane olup, ilgili bölümlerde menkıbe ve efsane aktarılacaktır.

Pülümür ve çevresindeki ziyaret yerlerinden bazıları hakkında tespit edilen inanış ve uygulamalar bölgedeki kutsal mekan anlayışı hakkında bir fikir verecektir.

7.1. Düzgün Baba Dağı Ziyareti

Düzgün Baba Dağı halk tarafından en çok ziyaret edilen yerdir.

[350] Saim Sakaoğlu, *Anadolu Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*, Ankara 1980, s.5-6.
[351] Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler,* Ankara 1952, s.27.

Düzgün Baba Dağı Pülümür'ün güney komşusu Nazımiye ilçesinde yer alan bir dağ olmakla birlikte Pülümürlüler tarafından ziyaretlerin başı olarak kabul edildiğinden en sık ziyaret edilen yerdir.

Düzgün Baba Dağı ziyareti hakkında anlatılan şöyle bir hikaye vardır: "Düzgün Baba keçilerini otlatmak için ocak ayında dağa çıkar, yanında asası bulunur. Asasını vurduğu yerler yeşerir ve bu sayede keçilerini otlatır. Bir gün yine hayvanlarını bu şekilde otlatırken, keçilerinden bir tanesi sanki bir olayı haber vermek istercesine ses çıkarır. Düzgün Baba keçisine hitaben sorar: "Ne oldu kor (kör) Kureyş mi sana göründü?". Bir bakar ki babası ordadır, utanır (babasının ismini söylemesi nedeniyle) ve dağlara doğru koşarak kaçar, taşlaşır."[352]

Anlatılan hikayede Düzgün Baba asasıyla bulunduğu yerleri yeşertmesi yönüyle keramet sahibidir. Ayrıca babasına hitabı nedeniyle utanarak taşlaşması da ikinci bir kerameti olarak görünür.

Hikayenin anlatımında bir başka versiyon şu şekildedir:

"Şah Haydar, Kureyş olarak da tanınan Derviş Mahmud Hayrani'nin oğludur. Tunceli'nin Zeve yakınlarında bulunan hayvanlarına daha rahat bakmak için Zargovit Tepesi'ne bir ev yapar. Öyle ki zemheri ayında bile keçileri gayet besilidir. Babası Derviş Mahmud Hayrani, böyle besili olması için oğlunun hayvanlarına ne yedirdiğini merak eder. Merakını gidermek için Şah Haydar'ın bulunduğu Zargovit tepesine gider. Rivayet edilir ki, Şah Haydar'ın elindeki çubuğu değdirdiği meşe ağaçlarının hemencecik filizlendiğine şahit olur. Keçiler de filizlerden yiyerek beslenirler. Derviş Mahmud Hayrani, Şah Haydar'a görünmeden dönmek isterken, keçilerden biri, birkaç kez hapşırır. Şah Haydar, hapşıran keçisine dönerek, "ne oldu, babam Derviş

[352]K.K.1

Mahmud'u mu gördün; niye hapşırırsın?" diye sorar. Gayri ihtiyari arkasını döndüğünde babasının kendisine görünmeden gitmek istediğini fark eder.

Babasına bizzat adıyla hitap ettiğini duymuş olmasından ve babasına karşı mucize yaratmış olmasından mahcup olan Şah Haydar, Düzgün Baba Dağına kaçar ve burada yaşamaya başlar. Rivayet edilir ki, kaçarken ayağındaki kışın karda giyilen hediklerle birbirine uzaklığı yaklaşık 5 kilometre olan Zargovit'ten Düzgün Baba Tepesi'ne üç adımda gitmiştir. Bastığı yerde hediklerin taşlara bıraktığı izler hala durmaktadır.

Annesi eve gelmeyen Şah Haydar için endişelenir. Babasından oğlunun durumunu öğrenmesini ister. Derviş Mahmud Hayrani de, Şah Haydar'ın durumu hakkında bilgi getirmeleri için taliplerini gönderir. Talipler, Düzgün Baba Dağının tepesinde Şah Haydar'ı görüp, pirlerine iyi haberle dönerler. Şah Haydar'ın durumunun iyi, işinin düzgün olduğunu; selam ve hürmetler gönderdiğini söylerler.

Bu "işi düzgündür" sözü dilden dile dolaşır ve Şah Haydar'a Düzgün Baba denilmeye başlanır. O günden sonra 2.500 metre yükseklikteki bu dağa Düzgün Baba dağı denir. Dağ o günden bu yana kutsal olarak bilinir."[353]

Her iki hikayede ortak yönlerden biri Düzgün Baba'nın (Şah Haydar) babasının ismini kullanması nedeniyle utanması, ikincisi ise asasıyla (çubuğuyla) kış ayında bile ağaçları ve yeri yeşertmesidir.

Her yıl hem bölge insanı hem Türkiye'nin farklı bölgelerinde yaşayan Pülümürlü hem de yurtdışından gelen bir çok Alevi yurttaş farklı dilekleri için kurbanları ile birlikte Düzgün Baba Dağını ziyaret ederler. Ziyaretçiler Düzgün Baba'nın yaşadığına inanılan mağaraya giderek kayaları öper, kurban keser, mum (çile/çerağ) yakar ve lokmalarını dağıtırlar. Dileklerini dileyerek adaklarda bulunurlar.

[353] Işık, *Bir Tutam Tunceli*, s.107.

Bu yüksekliğe çıkamayanlar ise daha aşağıda yer alan cem evinde ibadetlerini gerçekleştirirler. Düzgün Baba ziyaretine gelerek dilekleri kabul olanlar bir sonraki yıl mutlaka yine gelirler. Düzgün Baba, bölge insanının dualarında; "Düzgün Baba yardımcın olsun" şeklinde de sıklıkla kullanılır.

Düzgün Baba'nın yaşadığına inanılan mağaranın yakınlarında bir de su kaynağı yer almaktadır. Ancak bu su kaynağının bulunduğu yüksekliğe herkes çıkamadığı gibi gidenlerin hepsi de su bulamamaktadır. Su kaynağında su bulanlar ise bu suyu yıl içinde hasta oldukları takdirde kullanmak üzere saklarlar.

Geçmişten beri Türkler sulara kutsallık atfetmiş; ırmakların, göllerin ve su kaynaklarının bir "iye/izi"si olduğuna inanmışlardır. Su kaynakları kutsiyetlerini çeşitli şekillerde kazanmış, bazen bu sular bir velinin kerameti ile ilişkilendirilmiştir.[354] Düzgün Baba ziyaretinde yer alan su kaynağı da, Düzgün Babanın kerametleri ile kutsallık kazanmıştır.

Düzgün Baba ziyaretinde efsaneleşmiş kişi olarak görülen Düzgün Baba ziyaretinin bulunduğu taş efsaneye göre yeni bir şekil kazanmıştır ancak Düzgün Babanın utancından taşlaşarak kaybolması bir keramet olarak görülmüştür.

Anadolu efsanelerinde bu tür şekil değiştirme motifine sık sık rastlanır. Bunlar arasında en çok görüleni taş kesilme motifidir. Terim olarak "Taş kesilme" adı verilen bu kavram "taşlaşma", "taşa dönüşme" ve "taş olma" olarak da adlandırılır. Taş kesilme işi iyiler için bir kurtuluş, kötüler için ya da yanlış bir iş yapanlar için bir cezadır.[355]

Prof. Dr. Hikmet Tanyu tarafından taş kesilmenin nedenleri şu şekilde sıralanmıştır:

1—Beddualarla taşlaşanlar. Lanetleneni yılan sokar veya bu beddua ile taşlaşır.

[354] Durmuş Arık, "Kutsal Mekân ve Ziyaret Fenomeni*", Halk İnanışları El İnanışları*, Ed.: Durmuş Arık, Ahmet Hikmet Eroğlu, Ankara 2017, s. 81.
[355] Sakaoğlu, *Anadolu Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu* ,s.32-40.

2— Günah işleyenler, Tanrının gazabına uğrayarak taşlaşırlar.

3— Dilekleri sonunda taşlaşanlar. Sevgililerine kavuşamayan güzeller, iffet sahibi talihsiz güzel kızlar.

4— Kahramanlaşmış, efsaneleşmiş kimselerin izleri, hatıraları dolayısıyla taşın, yeni bir keyfiyet kazanması . Hz. Ali, Battal Gazi, Köroğlu, vb. nin izleri, hatta atlarının taş ve yalak üzerindeki izleri ile taşlar özel bir hüviyet kazanırlar.[356]

Taşlaşma motifine bağlı olarak oluşan efsanelerin benzer örneklerini Anadolu'nun pek çok yerinde görmek mümkündür.

Malatya Bahçekapı kasabasında yer alan *Gelincik Kayaları* efsanesinde annenin bedduası sonrası gelin ve alayı, atı, eşyası ile birlikte taş kesilir; Van'ın Amik köyünde yer alan *Kıztaşı* efsanesinde sevdiğine kavuşamayan genç kız kendi duası sonrası taş kesilir; Erzurum-Bingöl karayolu üzerinde yer alan Çat ilçesindeki efsanede, sürülerini otlatırken ejder görerek korkan, taşlaşması için Allah'a yalvaran ve adak adayan çobanın duasının kabul olmasıyla taşlaşan ejder ile duasının kabul olması için adağını yerine getirmemesi nedeniyle Allah tarafından cezalandırılarak taşlaşan çoban ile sürüsü görülür.[357]

Öyküleri farklı olmakla beraber Anadolu'nun hemen her yerinde taşlaşma motifine dayalı efsaneler bilinir/anlatılır, ancak her efsaneye bağlı bir ziyaret kültürü oluştuğu söylenemez. Pülümür ve çevresinde de özellikle kahramanlaşmış, efsaneleşmiş kimselerin izleri, hatıraları dolayısıyla taşlaşma motifinin yer aldığı mekanların ziyaret edildiği söylenebilir.

Pülümür-Kırmızı Köprü yolu üzerinde yer alan Düldülün Ayağı, Hz. Ali'nin atının izi olarak görüldüğünden halk tarafından kutsal olarak kabul edilmiş, belirli zamanlarda ziyaret edilerek, kurban kesilen, lokma dağıtılan bir yer olarak önem

[356] Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnanışlar*, s.166.
[357] Bkz. Saim Sakaoğlu, *101 Anadolu Efsanesi.*

kazanmıştır. Aynı şekilde keramet sahibi olarak görülmesi nedeniyle Düzgün Baba'nın taşlaştığı düşünülen dağ ve burada bulunan su kaynağı da kutsiyet kazanmıştır.

Benzer şekilde başlı başına kutsiyet kazanan taşların örneklerini Anadolu'nun farklı yerlerinde de görmek mümkündür. Develi'nin kuzeyinde yer alan Delikli Kaya, Yeşilhisar'daki Karataş, Kayseri'nin Battalaltı semtindeki Hz. Ali'nin sırt izlerini taşıdığına inanılan kutsal kaya bunlara örnek olarak verilebilir.[358]

7.2. Buyer Baba Gölü

Buyer Baba Gölü, Pülümür'ün Kocatepe Köyü yakınlarında Pülümür –Ovacık sınırında yer alan Bağır Paşa Dağı zirvesinde yer almaktadır.

Buyer Baba ile ilgili anlatılan hikaye şöyledir:

"Eski zamanlarda Pülümür'den Ovacık ilçesine kestirme bir yoldan gidilir. Bu yolu sürekli kullanan Deli Hıdır adında bir genç Buyer krater gölünün kıyısında bir ağacın altında oturup dinlenmeye karar verir, çıkınından erzakını çıkarır ve sofrasını hazırlar. Yemeğini yerken uzun boylu ve ak sakallı bir dedenin kendisine selam verdiğini görür. Deli Hıdır, Ak Sakallı Dedenin selamını alır ve kendisine "Buyur Baba" diyerek onu sofrasına buyur eder. Bundan sonra Ak Sakallı Dede ortadan kaybolur. Ortalık birden bire toz duman olur. Gölün suları şiddetle dalgalanır.

Deli Hıdır bir ara atının da göl sularında bir kır atla çiftleştiğini görür. Bunun üzerine iyice deliye dönen Deli Hıdır durmadan, "Buyur Baba", "Buyur Baba" deyip durur. Ancak, bir daha ne atını, ne de Ak Sakallı Dede'yi görür. İşte o gün bu gündür halk dilinde bu dağa Buyer Baba Dağı, göle de Buyer Baba Gölü denmektedir." Bu gölün suları yaz ve kış aylarında ne azalır ne de çoğalır. Genç kız ve erkek ziyaretçiler

[358] Arık, "Kutsal Mekân ve Ziyaret Fenomeni", *Halk İnanışları*, s. 79

gölün sularına elma bırakırlar. Bu elmalar su yüzeyinde birleşirse genç kız ve erkeklerin evleneceğine inanılır.[359] Bu efsanede dağ ve su kültünün birlikte yer aldığı görülür.

7.3. Büyük Çeşme

Büyük Çeşme ziyaret yeri Pülümür'e 20 km. uzaklıkta olup, Pülümür-Erzincan karayolunun sol üst tarafında Senek Köyünde yer alır. Burada bir zatın türbesi bulunmaktadır.

Türbenin hikayesi şöyle aktarılır:

"1993 yılında bir binbaşı buraya gelir, ancak ziyarete pek inanmaz. Binbaşı bir gün buralarda dolaşırken bir kara kartal gelip, ağacın başına konar. Daha sonra kartal havada dolanmaya başlar. Keskin bir nişancı olan binbaşı da kartalı nişan alır, fakat tüfek patlamaz. Bir kaç kez dener fakat bir türlü tüfeği ateşleyemez. Ziyarete inanmadığı için oraları yakmaya başlar. Gece uyuduğunda rüyasına sakallı bir adam girer. Bu adam vurmaya çalıştığı kartaldır ve rüyasında binbaşıyı boğmaya çalışır. Binbaşı "İmdat... İmdat ... "diye bağırır, fakat bir türlü elinden kurtulamaz. Binbaşı uyandığında birliğinden buraya bir yol ve sonrasında da çeşme yaptırır. Vurmak istediği kartalın o ziyaretin sahibi ihtiyar adam olduğunu anlar. Binbaşı bu olaydan sonra ziyarete inanır ve devamlı ziyarete gelip gitmeye başlar.[360] Bu hikayede Geleneksel Türk İnanışlarında insan ruhunun zoomorfik biçimde tasavvuru açıkça görülür. Bu ziyaret yerinde en dikkat çeken şey ise sularının buz gibi akmasıdır.

Ziyarete gelenler türbede farklı dilekleri için dua eder, kurbanlarını keser, mum (*çile/çerağ*) yakar ve lokmalarını dağıtırlar.

[359] https://pulumur.jimdo.com/efsaneler/ Erişim tarihi: 29.05.2017

[360] https://yalincalilar.tr.gg/Erişim tarihi :27.05.2017

7.4. Büyük Dam Tekkesi (Bone Gırs)

Büyük Dam Tekkesi, Pülümür'ün Hacılar Köyünde (Bahçecik) yer alan bir ziyaret yeridir.

Hikayesi ise şöyle aktarılmaktadır: "Pir Sultan Horasan'da Erdebil Tekkesinde iken Piri kendisine; 'Senin Anadolu'ya gitmen gerekir' deyince, Pir Sultan da bunun üzerine Pülümür ilçesinin Hacılı Köyüne gelip mekan kurar. Pir Sultan burada 'Büyük Dam' olarak söylenen tekkeyi inşa etmeye başlar. Ancak; inşaatın yarısında tekkenin ortasına bir direk dikilmesi gerekir. Fakat bu direk bulunamamıştır. Ustalar Pir Sultana muhakkak bir direğin bulunması gerektiğini söylerler. Pir Sultan da ustalara, 'Siz yemeğinizi yiyene kadar ben direği temin ederim.'der. Ustalar yemeklerini yiyip kalktıklarında Pir Sultanın omzunda bir direk getirdiğini görürler. Bu direğin Horasan'dan geldiği rivayet edilir. Şimdi bu direğin altı boş olup, muallaktadır. Pir Sultan Hacılı'da evlenir. Bu evliliğinden Seyit Ahmet isminde bir de oğlu olur. Oğlunun İnce Mehmet ve İnce Mehmet' inde Seyit Ahmet isminde çocukları olur. Pir Sultan buradan Sivas ilinde Banaz'a gider. Orada ise Sivas Valisi Hızır Paşa tarafından asılır."[361]

7.5. Büklü Dede

Büklü Dede ziyareti, Pülümür'ün Doğanpınar Köyü'nde bulunmaktadır. Ermiş Dede olup (Baba Bug) ayrıca ziyaret yerinde türbesi bulunmaktadır. Öncelikli olarak çocuğu olmayanlar, çocuğu olup da ölenlerin ziyaret ettiği bir yer olmakla birlikte farklı dileklerin yerine gelmesi için ziyaret edilen, kurban kesilen, mum yakılan ve lokma dağıtılan bir ziyaret yeridir.[362]

Türk dünyasında kutsal addedilerek ziyarete konu olan yerlere genel olarak bakıldığında onların çok büyük bir bölümünün "mezar"lardan ibaret olduğu; dede

[361] https://pulumur.jimdo.com/efsaneler/ Erişim tarihi:29.05.2017.
[362] https://yalincalilar.tr.gg/Erişim tarihi:27.05.2017.

mezarı veya dede, eren, evliya, tekke, türbe, yatır, vb. adlarla anılan bu mezarların bir kısmının üzerlerinde birer yapı bulunmasına karşılık öteki önemli bir bölümde herhangi bir yapının olmadığı ve bunların sade taşlarla çevrili açık mezarlar oldukları gözlenmektedir.[363]

Büklü Dede ziyaretinin suyundan saralı hastalara, Divriği'deki "Göz Pınarı" ziyaretinin suyundan şaşı çocuklara şifa verileceğine inancıyla yararlanılır.[364]Bu inanışlarda suya atfedilen kutsallığın bir veli ile ilişkilendirildiğini görmek mümkündür.

7.6. Arap Kızı Dağı Efsanesi

Arap Kızı Dağı efsanesi, Pülümür'de taşlaşma efsanesinin bir başka örneğidir. Efsane şöyledir: "Çok eski zamanlarda Pülümür'de yaşayan Ali adında yakışıklı ve güçlü bir Türk genci ile Arap soyundan gelme, güzel mi güzel, Yasemin adında esmer bir kız birbirlerine aşık olurlar. Bu iki gencin aşkları dillere destan olmuş fakat aileleri bu gençlerin evlenmelerine izin vermezler. Nihayet Ali ile Yasemin bir gece vakti kaçarak bugünkü Arap Kızı Dağı'na tırmanırlar. Dağın doruğuna vardıklarında dinlenmeye karar verirler. Bu arada Yasemin ile Ali el ele tutuşmuş vaziyette uyuya kalırlar. Kızın babası Yasemin'in evde olmadığını fark edince hemen aramaya koyulur. Ay ışığından yararlanarak Ali ile Yasemin'i uyur vaziyette bulur. Bulduğunda kızına bir el ateş eder ve evine döner. Ali, uyandığında Yasemin'in taş kesildiğini görür. Bunun üzerine hemen eve gelen Ali, küllerinin Yasemin'e serpilmesini vasiyet ederek kendisini yakar. Halk arasında Arap Kızı Dağı olarak anılan bu dağa ay ışığında bakıldığında bir kadın silueti görülür".[365]

[363] Günay, "Türk Halk Dindarlığının Önemli Çekim Merkezleri Olarak Dini Ziyaret Yerleri", s.9.
[364] Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, s.168.
[365] https://pulumur.jimdo.com/efsaneler/ Erişim tarihi: 29.05.2017.

SONUÇ

"Pülümür ve Çevresindeki Halk İnanışları" adlı bu çalışmada, Pülümür ilçesi ve çevresinde, geçmişte var olmuş ya da ortadan kalkmış inanışlar ile devam etmekte olan inanışlar tespit edilerek hem Geleneksel Türk Dini inanışları hem de Anadolu'daki inanışlar kapsamında değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada öncelikle tespit edilen; Geleneksel Türk Dini inanışlarına ait uygulamaların Anadolu'da ve Türk kültürlü halkların yaşadığı coğrafyalarda olduğu gibi Pülümür ve çevresinde de varlığını devam ettirdiği yönünde olmuştur. Bu inanışlar kapsamında tabiattaki dağ, ağaç, su, kaya vb. varlıkların birer ruhunun (iyesinin) bulunduğuna inanılmış; ayrıca güneş, ay, yıldız, gök gürültüsü gibi unsurlar da kutsal olarak kabul edilerek, semavî bir ruh olarak düşünülmüştür.

Dağlar ve su kaynakları kutlu olarak kabul edilerek buralarda kurban kesilmesi; suyun verdiği şifanın bazen bir evliya/veli/eren kerameti ile birleştirilmesi, bazı ağaçların kutsal olarak kabul edilerek kesilmemesi, bazı taşların şifa verdiğine inanılması, çocuk sahibi olmak isteyenlerin kutlu yerlere gitmesi Geleneksel Türk inanışlarının yaşayan örnekleridir. Ayrıca ata ruhlarına verilen önem nedeniyle ölüm yıldönümlerinde kurban kesilmesi; geçiş dönemlerinde yapılan törenler ve bu törenlerde kurban kesilmesi, bebeğin kırkının çıkarılması diş hediği, geçmişte "yuğ törenleri" olarak var olan "ölü yemeği" uygulamalarının da bu bağlamda devam ettiği görülmüştür.

Geçiş dönemlerinde özellikle kişilerin statülerinin değişmesi nedeniyle geleneklerin yerine getirilmesi ile yeni kimliklerin onay kazandığı, Anadolu'da bu geçiş dönemlerinde farklı uygulamalar olmakla birlikte temel amacın aynı olduğu görülmektedir.

Ateş ve ocak kültü kapsamında; ateşe su dökülmemekte, başka eve gece ateş ve maya verilmemekte; ateş koruma, kötülükleri giderme, iyileştirme ve temizlenme özelliği çerçevesinde nazardan korunmak amacıyla kullanılmaktadır.

Anadolu'nun birçok bölgesinde canlılığını koruyan "veli, türbe, ağaç kültü vb." uygulamasının bölgede de varlığını aynı canlılıkta sürdürdüğü tespit edilmiştir. Özellikle tabiatla iç içe bir yaşamın, tabiata ve üzerinde barındırdığı varlıklara karşı derin bir saygıyı birlikte getirdiği, inanışların bu kapsamda oluştuğu; tabiattan uzaklaşma, yeni neslin uygulamalardan habersiz olması, günümüz hayat şartlarının getirdiği zorunlulukların (iş nedeniyle veya eğitim-öğretim için yer değişikliği vb.) bazı inanışların zamanla değişmesine ya da ortadan kalkmasına neden olduğu fark edilmiştir.

Geleneksel Türk İnanışlarında olduğu gibi bölgede de benzetme veya ters durumda davranma yoluyla kötü olaylardan korunmaya ya da kurtulmaya çalışıldığı, benzetme yoluyla benzetilen öğedeki olumlu özelliğin geçişinin sağlandığı düşünülmektedir. Örneğin, yeni doğmuş bebeğin ağzına şimşir (bir çeşit kılıç) atılarak, çocuğun da şimşir kılıcı gibi güçlü/babayiğit olacağının düşünülmesi. Çocuğun taş gibi sağlam olması, hasta olmaması için kırkı çıkarılırken yıkama suyuna kırk taş (çakıl) atılması da bu inanışların örnekleri arasındadır.

Bunun yanında Gağan ve Hotamal dönemlerindeki uygulamalarda, yer-su inancı kapsamında suyun ve ateşin kutsallığından yararlanıldığı görülmüş, Pülümür ve çevresine özgü olarak bu dönemde oruçların tutulduğu, mezar ziyaretlerinin yapıldığı gözlenmiştir.

Hızır ayında Anadolu'nun diğer bölgelerindeki uygulamalarla benzer şekilde uygulamaların varlığını sürdürdüğü; bolluk –bereket talebi, talih-kısmet arayışı vb. görülmüştür. Kişinin kısmetini öğrenmek amacıyla tuttuğu "su orucu" uygulamasının devam ettiği, Gal uygulamasının bu dönemde başlamış olmakla beraber dönem

değiştirerek (yılbaşı akşamları yapılmaya başlanması) varlığını sürdürdüğü de gözlemlenmiştir. Bunların dışında, ev iyesi (*wayire na çeyi*) varlığının, yöredeki inanışlar içerisinde en ayırıcı özelliklerden biri olduğu söylenebilir. Anadolu'nun diğer bazı bölgelerinde de ev iyesi inancının olduğu ancak yöredeki uygulamanın daha farklı olduğu görülmektedir.

Son söz olarak söylenebilecek Pülümür ve Çevresindeki Halk İnanışları; Anadolu'nun diğer bölgelerinde olduğu gibi öncelikle Geleneksel Türk inanışlarından aldığı unsurları bünyesinde barındırarak, yöreye özgü uygulamalarla birlikte dini ve manevi hayatı şekillendirmeğe devam etmektedir.

KAYNAKÇA

ACIPAYAMLI, Orhan, *Türkiye'de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1961.

……"Anadolu'da Nazarla İlgili Bazı Adet ve İnanmalar", *AÜ DTCF Dergisi*, Ankara 1962, Cilt :XX, Sayı 1-2, s.1-40.

AKMAN, Eyüp, "Türk ve Dünya Kültüründeki Su Kültü Üzerine Düşünceler", Kastamonu Eğitim Dergisi, Kastamonu 2002, Cilt:10, No:1, s.1-10.

ALANOĞLU, Murat, "Kız-Uçan'dan Pülümür'e Osmanlı İdâresi", Pülümür, Derleyen: Şükrü Aslan, Ankara 2016, Ütopya Yayınları, s.55-85.

ARIK, Durmuş, *Azerbaycan Türklerinin Dini Tarihi ve Halk İnançları*, Öztepe Matbaacılık, Ankara 2005.

…… *Hıristiyanlaştırılan Türkler Çuvaşlar*, Berikan Yayınları, Ankara 2012.

……"Çuvaşların Dinî İnanışları Üzerine", *International Journal of Central Asian Studies*, Seoul- Tashkent, 2007, Volume 11-1, s. 18-36.

……"Türk Halk İnanışlarında Örtmece ve Gerçeği Gizleme ile İlgili Uygulamalar: Doğum-Ölüm Örneği", *Dini Araştırmalar,* Ankara 2010, Cilt 13, Sayı 36, s.1-20

……."Çubuk ve Çevresinde Halk İnanışları", *Bütün Yönleriyle Çubuk ve Çevresi, Uluslararası Sempozyumu,* Ankara-2015, s.191-208.

……"Geleneksel Türk Dini", *Dinler Tarihi El Kitabı*, Editör: Baki Adam, Grafiker Yayınları, Ankara, 2015, s.479-500.

……"Gerede'de Halk İnanışları ve Ziyaret Yerleri", *Geçmişten Günümüze Gerede Sempozyumu, Gerede-2000, s. 221-236.*

……"Kırgızlar'da Kurban Fenomeni", *AÜİFD,* Ankara 2005, C.XLVI, S.I, s.157-175.

……“Tatar Türkleri Arasındaki Hıristiyanlar: Kreşinler”, *AÜİFD,* Ankara 2008, C.XLIX, S.II,s.57-75.

……“Kızılcahamam ve Çevresinde Taşla İlgili İnanışlar”, *100. Yılında Yabanaba'dan Kızılcahamam'a Sempozyumu,* 07-08 Kasım 2015, Kızılcahamam/Ankara, s.411-434.

ARSLAN, Mustafa, “Türk Toplumunda Geleneksel Dini Yaşam ve Halk İnançları: Uygulamalı Bir Çalışma*”, Değerler Eğitimi Dergisi,* Nisan 2003, Cilt 1, Sayı:2, s.23-46

ARTUN, Erman, *Halkbilim,* Karahan Yayınları, Adana 2015.

……“Türk Halk Kültüründe Hıdrellez*”, turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM,* Erişim Tarihi :19.02.2017.

BAYAT, Fuzuli, *Türk Mitolojik Sistemi 1*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015.

BORATAV, Pertev Naili, *100 Soruda Türk Folkloru*, Bilgesu Yayınları, Ankara 2013.

ÇIBLAK, Nilgün, “Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnancı ve Bunlara Bağlı Uygulamalar*”, Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR*), 2004, Sayı 15, s.103-125.

ELIADE, Mircea “*Kutsal ve Dindışı*”, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, Kabalcı Yayınları, Ankara 1991.

ERDEMCİ, Bayram, “Eruh ve Pervari Yöresinde Kutsal Mekân Anlayışı ve Yaygın Halk İnançları”, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 2010.

ERGUN, Pervin, “Türk Kültüründe Ruhlar ve Orman Kültü”, *Millî Folklor*, 2010, Yıl 22 S.87, s.113-121.

EROĞLU, Ahmet Hikmet, “Halk İnanışlarına Giriş*”, Halk İnanışları El Kitabı,* Editör: Durmuş Arık, Ahmet Hikmet Eroğlu, Grafiker Yayınları, Ankara 2017, s.13-42.

…… *Türk Halk İnanışlarına Giriş*, Aziz Andaç Yayınları, Ankara 2006.

……"Türk Halk İnançlarının Güncel Değeri", *I. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Beytepe/Ankara 2006.

ERÖZ, Mehmet, *Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevîlik-Bektaşilik*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.

EYÜPOĞLU, İsmet Zeki, *Bütün Yönleri ile Anadolu İnançları,* Koza Yayınları, İstanbul 1974.

ERGİN, Muharrem, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2015

……*Dede Korkut Kitabı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1999.

GÜÇ, Ahmet, *Çeşitli Dinlerde ve İslam'da Kurban*, Düşünce Yayınları, İstanbul 2003.

GÜLBAY KÜÇÜK, Sümeyye, "Elazığ Fevziçakmak, Esentepe ve Yıldızbağları Mahallelerinde Oturan Tunceli Göçmeni Alevilerde Halk İnanışları ve Bunlara Bağlı Uygulamalardaki Değişimler", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2012.

GÜNAY, Ünver-GÜNGÖR Harun, *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, Berikan Yayınları, Kayseri 2015.

GÜNAY, Ünver, *"Türk Halk Dindarlığının Önemli Çekim Merkezleri Olarak Dini Ziyaret Yerleri",* Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Kayseri 2003, Sayı 15, s.5-36.

…… "Türk Toplumunun Dini Yaşayışı Üzerine Bir Din Sosyolojisi İncelemesi", *Din Sosyolojisi,* İnsan Yayınları, İstanbul 1999, s.515-556.

GÜNGÖR, Ali İsra, "Kurbanla İlgili İnanış ve Uygulamalar", *Halk İnanışları El Kitabı,* Editör: Durmuş Arık-Ahmet Hikmet Eroğlu, Ankara 2017, s.399.

GÜNGÖR, Harun, "Geleneksel Türk Dininden Anadolu'ya Taşınanlar", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yaşayan Eski Türk İnançları Şöleni: Bildiriler,* Ankara 16-17 Nisan 2007.

GÜZEL Eylem, KULAZ Mehmet, "Pülümür El Sanatları", *Pülümür,* Derleyen: Şükrü Aslan, Ütopya Yayınları, Ankara-2016.

IŞIK, Ramazan, "Türklerde Ağaçla İlgili İnanışlar ve Bunlara Bağlı Kültler", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Elazığ 2004, C.9:2, s.89-106.

IŞIK, Yüksel, *Bir Tutam Tunceli*, Anıt Matbaa, Ankara 2012.

İbn Fadlan Seyahatnamesi, Hazırlayan: Ramazan ŞEŞEN, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2016

İNAN, Abdulkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1986.

……*Eski Türk Dini Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1976.

……*Manas Destanı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1992.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Eski Türk Dini*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980.

……. *Türk Bozkır Kültürü,* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1987.

KALAFAT, Yaşar, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri 'Hamamlı Köyü Sarıkamış Kars'* , Berikan Yayınları, Ankara 2010.

……*Türk Etnolojisinde Zazalar*, Berikan Yayınevi, Ankara 2015.

……"Türk Haklarında Kurt Ağzı Bağlama İnancı*", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Kayseri 2006, Sayı 20, Yıl:2006/1, s.273-280.

KARADAVUT, Zekeriya, YEŞİLDAL, Ünsal Yılmaz, "Anadolu-Türk Folklorunda Geyik", *Milli Folklor*, Yıl 19, Sayı 76, 2007, s. 102-112.

KAŞGARLI, Mahmut, *Divanü Lûgat-it-Türk,* Çeviren: Besim ATALAY, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1985, C.I,II,III.

KAYA, Ali, *Tunceli (Dersim) Kültürü,* Can Yayınları, İstanbul 2004.

…… *Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi,* Demos Yayınları, İstanbul 2010.

KÜÇÜK, Abdurrahman-TÜMER, Günay-KÜÇÜK-M. Alparslan, *Dinler Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2014.

KÜÇÜK, Abdurrahman-KÜÇÜK, Mehmet Alparslan, *Türkistan'dan Türkiye'ye Alevîlik-Bektaşîlik,* Berikan Yayınevi, Ankara 2009.

KÜÇÜK, Mehmet Alparslan, "Geleneksel Türk Dini İnanışlarından Mitolojiye: Ölüm/Obur Ruhlar", *Gazi Türkiyat,* Ankara -Bahar: 2017, Sayı:20, s.25-53

MARDİN, Şerif, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.

OCAK, Ahmet Yaşar, *İslam-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2012.

……*Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarik Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1952.

ÖGEL, Bahaddin, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Yayınları, İstanbul 1988.

……*Türk Kültür Tarihine Giriş*, Cilt:6, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.

……*Türk Mitolojisi I*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010.

……*Türk Mitolojisi II*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995.

ÖRNEK, Sedat Veyis, *Halkbilim,* Bilgesu Yayınları, Ankara 2014.

……*Anadolu Folkloründe Ölüm*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Yayınları, Ankara 1971.

ÖZARSLAN, Metin, "Türk Kültüründe Ağaç ve Orman Kültü", *Türkbilig Dergisi,* Sayı:2003/5, s.94-102.

RENÇBER, Fevzi, "Alevi Geleneğinde "Cem Evinin" Tarihsel Kökeni*", Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi,* 2012, Cilt 12, Sayı 3, s.73-86.

ROUX, Jean-Paul *Türklerin ve Moğolların Eski Dini,* Çeviren: Aykut Kazancıgil, İşaret Yayınları, İstanbul-1994.

SAKAOĞLU, Saim, *101 Anadolu Efsanesi*, Akçağ Yayıncılık, Ankara 2011.

……*Anadolu Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1980.

TANYU, Hikmet, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri* Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1967.

……*İslâmlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1980.

……*Dinî Folklor veya Dinî-Manevi Halk İnançlarının Çeşit ve Mahiyeti Üzerinde Bir Araştırma*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara 1973, Cilt:21, Sayı 1, s.123-142.

……*Türklerde Taşla İlgili İnanışlar*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1968.

YARDIMCI, Mehmet, "Geleneksel Kültürümüzde Taş, Zile'de Taşlarla İlgili İnanmalar, Uygulamalar ve Oyunlar", *turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM,* Erişim Tarihi: 25.05.2017.

YEŞİL, Yılmaz, "Türk Dünyasında Geçiş Dönemi Ritüelleri Üzerine Tespitler", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum,* Ankara 2014, C.3, S. 9, s.117-136.

YÜCEL, Ayşe, "Türk Dünyasında Hıdırellez Kutlamaları ve İşlevleri", *Milli Folklor*, 2002, S.54, s. 35-38.

YOLGA, Mehmet Zülfü, *Dersim (Tunceli) Tarihi*, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, Ankara 1994.

İNTERNET KAYNAKLARI

www.pulumur.gov.tr Erişim tarihi:26.05.2016

http://www.koylerimiz.info/tunceli/koyleri-804-pulumur-koyleri.html -Erişim tarihi :26-05-2016

https://pulumur.jimdo.com/efsaneler/ Erişim tarihi :29.05.2017

https://yalincalilar.tr.gg/Erişim tarihi:27.05.2017

KAYNAK KİŞİLER

K.K.1. Saray DİKME, 65 Yaşında, Çatalyaka Köyünden, Okuryazar değil, Ev Hanımı, Yalınca Köyünde ikamet etmekte.

K.K.2. Gülizar ESEN, 80 Yaşında, Kocatepe Köyünden, Okuryazar değil, Ev Hanımı, Geçit Belediyesinde ikamet etmekte.

K.K.3. Metin DİKME, 37 Yaşında, Çatalyaka Köyünden, Üniversite mezunu, Öğretmen, Yalınca Köyünde ikamet etmekte.

K.K.4. Sultan GÜLER, 80 Yaşında, Efeağalı Köyünden, Okuryazar değil, Ev Hanımı, Yalınca Köyünde ikamet etmekte.

K.K.5. Saray ALBAYRAK, 82 yaşında, Meydanlar Mahallesinden, Okuryazar değil, Ev Hanımı, Pülümür merkezde ikamet etmekte.

K.K.6. Yadigar YÜCE, 76 yaşında, Meydanlar Mahallesinden, Okuryazar değil, Ev Hanımı, Pülümür merkezde ikamet etmekte.

K.K.7. Saray ALBAYRAK, 82 yaşında, Meydanlar Mahallesinden, Okuryazar değil, Ev Hanımı, Pülümür merkezde ikamet etmekte.

K.K.8. Nurettin ÖZGÜREL, 55 yaşında, Karşıyaka Mahallesinden, Ortaokul mezunu, Serbest meslek sahibi, Pülümür merkezde ikamet etmekte.

K.K.9. Fikret ÇİNKILIÇ, 62 yaşında, Karşıyaka Mahallesinden, İlkokul mezunu, Serbest meslek sahibi, Pülümür merkezde ikamet etmekte.

K.K.10. Fatma ÇİÇEK 62 yaşında, Meydanlar Mahallesinden, Okuryazar değil, Ev Hanımı, Pülümür merkezde ikamet etmekte.

K.K.11. Hüseyin ALBAYRAK, 81 yaşında, Meydanlar Mahallesinden, Okuryazar değil, Serbest meslek sahibi, Pülümür merkezde ikamet etmekte.

K.K.12. Songül GÜLER, 75 yaşında, Közlüce Köyünden, Okuryazar değil, Ev Hanımı, Közlüce Köyünde ikamet etmekte.

K.K.13. Saray ARSLAN, 80 yaşında, Közlüce Köyünden, Okuryazar değil, Ev Hanımı, Yalınca Köyünde ikamet etmekte.

K.K.14. Ali ŞANLI, 87 yaşında, Mezra Köyünden, Okuryazar, Serbest meslek sahibi, Mezra Köyünde ikamet etmekte.

K.K.15. Teberik DİKME, 81 yaşında, Mezra Köyünden, Okuryazar, Ev Hanımı, Mezra Köyünde ikamet etmekte.

K.K.16. Düzgün TURAN, 60 yaşında, Kırklar Köyünden, Okur-Yazar, Serbest meslek sahibi, Kırklar Köyünde ikamet etmekte.

K.K.17. Hasan SERTEL, 84 yaşında, Merkez Mahallesinden, Okuryazar, Serbest meslek sahibi, Pülümür Merkezde ikamet etmekte.

K.K.18. Fadime ÇELİK, 50 yaşında, Dağbek Köyünden, İlkokul mezunu, Ev Hanımı, Yalınca Köyünde ikamet etmekte.

K.K.19. Gülistan TURAN, 50 yaşında, Kırklar Köyünden, İlkokul mezunu, Ev Hanımı, Yalınca Köyünde ikamet etmekte.

K.K.20. Emine DİKME, 44 yaşında, Çatalyaka Köyünden, İlkokul mezunu, Ev Hanımı, Yalınca Köyünde ikamet etmekte.

K.K.21. Yadigar SARIPINAR, 56 yaşında, Karşıyaka Mahallesinden, İlkokul mezunu, Ev Hanımı, Pülümür merkezde ikamet etmekte.

K.K.22. Kamer UZUN, 86 yaşında, Komlar Mahallesinden, Okuryazar değil, Serbest meslek sahibi, Pülümür Merkezde ikamet etmekte.

K.K.23. Selvi ÇİNKILIÇ, 50 yaşında, Merkez Mahallesinden, İlkokul mezunu, Ev Hanımı,

Pülümür merkezde ikamet etmekte.

K.K.24. Nuri TURAN, 78 yaşında, Göycenek Köyünden, Okuryazar, Serbest meslek sahibi, Göycenek Köyünde ikamet etmekte.

K.K.25. Saray TURAN, 75 yaşında, Göycenek Köyünden, Okuryazar değil, Ev Hanımı, Göycenek Köyünde ikamet etmekte.

K.K.26. Türkan ÖZDEMİR, 48 yaşında, Merkez Mahallesinden, İlkokul mezunu, Ev Hanımı, Pülümür merkezde ikamet etmekte.

K.K.27. Ahmet UZUN, 82 yaşında, Merkez Mahallesinden, Okuryazar, Serbest meslek sahibi, Pülümür merkezde ikamet etmekte.

K.K.28. Ali DOĞAN, 67 yaşında, Komlar Mahallesinden, İlkokul mezunu, Emekli memur, Pülümür merkezde ikamet etmekte.

K.K.29. Mehmet ŞAHİN, 79 yaşında, Hıver Mahallesinden, Okuryazar, Serbest meslek sahibi, Pülümür merkezde ikamet etmekte.

K.K.30. Ahmet YILDIRAN, 67 yaşında, Hıver Mahallesinden, İlkokul mezunu, Serbest meslek sahibi, Pülümür merkezde ikamet etmekte.

K.K.31. Şükrü DELİ, 73 yaşında, Hasangazi Köyünden, Okuryazar, Serbest meslek sahibi, Hasangazi Köyünde ikamet etmekte.

K.K.32. Hayri ATEŞ, 79 yaşında, Merkez Mahallesinden, Okuryazar, Serbest meslek sahibi, Pülümür merkezde ikamet etmekte.

K.K.33. Fener (YILDIZ) GÜL, 92 yaşında, Kovuklu Köyünden, Okuryazar, Ev Hanımı, Ankara'da ikamet etmekte.

K.K.34. Hatice ARSLAN, 47 yaşında, Boğalı Köyünden, Okuryazar, Ev Hanımı, Yalınca Köyünde ikamet etmekte.

K.K.35. Makbule AKSÖYEK, 72 yaşında, Kabayel Köyünden, Okuryazar değil, Ev Hanımı, Yalınca Köyünde ikamet etmekte.

K.K.36. Kıymet ŞAHİN, 62 yaşında, Beysuyu Mahallesinden, Okuryazar, Ev Hanımı, Pülümür merkezde ikamet etmekte.

K.K.37. Hatice BAYRAM, 62 yaşında, Çatalyaka Köyünden, Okuryazar değil, Ev Hanımı, Yalınca Köyünde ikamet etmekte.

K.K.38. Ahmet ASLANTAŞ, 64 yaşında, Komlar Mahallesinden, Okuryazar, Ev Hanımı, Pülümür merkezde ikamet etmekte.

K.K.39. Mehmet KARCI, 65 yaşında, Merkez Mahallesinden, Okuryazar, Serbest meslek sahibi, Pülümür merkezde ikamet etmekte.

K.K.40. Fadime BAYRAM, 58 yaşında, Kovuklu Köyünden, Okuryazar, Ev Hanımı, Yalınca Köyünde ikamet etmekte.

K.K.41. Kamer SARIPINAR, 84 yaşında, Hüseyin Çavuş Mahallesinden, Okuryazar, Serbest meslek sahibi, Pülümür merkezde ikamet etmekte.

K.K.42. Pamuk ÖZKAN, 62 yaşında, Merkez Mahallesinden, Okuryazar, Ev Hanımı, Pülümür merkezde ikamet etmekte.

K.K.43. İbrahim SÖNMEZ, 84 yaşında, Merkez Mahallesinden, İlkokul mezunu, Emekli memur, Pülümür merkezde ikamet etmekte.

K.K.44. Haydar DOĞAN, 63 yaşında, Beysuyu Mahallesinden, Okuryazar değil, emekli memur, Pülümür merkezde ikamet etmekte.

K.K.45. Ayten ÇELİK, 51 yaşında, Merkez Mahallesinden, Okuryazar, Ev Hanımı, Pülümür merkezde ikamet etmekte.

K.K.46. Hasan Hayri ÇELİK, 66 yaşında, Merkez Mahallesinden, Okuryazar, Serbest meslek

sahibi, Pülümür merkezde ikamet etmekte.

K.K.47. Mehmet GÜNGÖR, 87 yaşında, Beysuyu Mahallesinden, Okuryazar değil, Serbest meslek sahibi, Pülümür merkezde ikamet etmekte.

K.K.48. Ayten ÇELİK, 85 yaşında, Beysuyu Mahallesinden, Okuryazar değil, Ev Hanımı, Pülümür merkezde ikamet etmekte.

EK:

PÜLÜMÜR KÖYLERİ LİSTESİ
1. Ağaşenliği Köyü
2. Akdik Köyü
3. Altınhüseyin Köyü
4. Ardıçlı Köyü
5. Bardakçı Köyü
6. Başkalecik Köyü
7. Boğalı Köyü
8. Bozağakaraderbendi Köyü
9. Çağlayan Köyü
10. Çakırkaya Köyü
11. Çobanyıldızı Köyü
12. Dağbek Köyü
13. Dağyolu Köyü
14. Dereboyu Köyü
15. Dereköy Köyü
16. Derindere Köyü
17. Doğanpınar Köyü
18. Efeağılı Köyü
19. Elmalı Köyü
20. Göcenek Köyü
21. Gökçekonak Köyü
22. Hacılı Köyü
23. Hasangazi Köyü
24. Kabadal Köyü
25. Kangallı Köyü
26. Karagöz Köyü
27. Kayırlar Köyü
28. Kaymaztepe Köyü
29. Kırdım Köyü
30. Kırklar Köyü
31. Kırkmeşe Köyü
32. Kızılmescit Köyü
33. Kocatepe Köyü
34. Kovuklu Köyü
35. Közlüce Köyü
36. Kulantarlası Köyü

37. Kuzulca Köyü
38. Mezra Köyü
39. Nohutlu Köyü
40. Sağlamtaş Köyü
41. Salkımözü Köyü
42. Şampaşakaraderbendi Köyü
43. Sarıgül Köyü
44. Senek Köyü
45. Süleymanuşağı Köyü
46. Turnadere Köyü
47. Üçdam Köyü
48. Ünveren Köyü
49. Yarbaşı Köyü[366]

[366] http://www.koylerimiz.info/tunceli/koyleri-804-pulumur-koyleri.html -Erişim tarihi: 26.05.2016

ÖZET

Bu çalışmada Pülümür ve çevresinde devam eden veya zamanla değişikliğe uğramış/ortadan kalkmış halk inanışları, gözlem ve mülakat yöntemleriyle elde edilen veriler ışığında belirlenmeye ve incelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmadaki amaç bir bütün içerisinde (coğrafi olarak) bir parça olan Pülümür ve Çevresindeki Halk İnanışlarını aktararak diğer parçalarla benzerlikleri/farklılıkları ortaya koyabilmektir. Bu çalışmada gözlemlenen; değişen hayat şartlarına göre bazı inanışların ortadan kalktığı, bazılarının değişikliğe uğrayarak devam ettiği ve bazılarının ise değişmeden sürdüğü yönünde olmuştur. Özellikle Geleneksel Türk Dini yapısı içinde yer alan unsurların Anadolu'nun birçok bölgesinde varlığını değişik uygulamalarla, ancak merkezde aynı düşünce ile devam ettirdiği (yer-su kültü, dağ kültü, ateş ve ocak kültü vb.) görülmüştür.

Çalışmaya kaynaklık eden kavramlar ve farklı bölgelerdeki uygulamalar için kaynak taraması yapılmış, Pülümür ve Çevresindeki Halk İnanış uygulamaları için kaynak kişilerle yapılan görüşmeler ile gözlem yoluyla elde edilen bilgiler fenomonolojik yaklaşım esas alınarak (tespit, tasnif ve anlama) deskriptif yöntemle aktarılmaya çalışılmıştır. Dil çalışmasının tamamen ayrı bir alan olması ve bu konunun uzmanlarınca aktarılması gerekliliği nedeniyle Pülümür ve çevresinde kullanılan ancak dil özelliği nedeniyle Türkçe karşılığı olmayan sözcükler söyleyişlerine bağlı kalınarak aktarılmıştır.

Giriş bölümünde; araştırmanın amacı, yöntemi ve sınırlılıkları ile Pülümür ilçesinin coğrafi ve tarihi özellikleri, sosyo-kültürel yapısı hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde; teze kaynaklık eden, günümüzde Anadolu halk inanışlarının da temeli olan Geleneksel Türk Dini yapısı ile halk inanışlarının kapsamı ve önemi üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde; Pülümür ve Çevresindeki Halk İnanışlarından geçiş dönemleri (doğum, evlenme ve ölüm) ile ilgili inanış ve uygulamalar, dini ve özel günlerde yapılan uygulamalar, günlük hayat ile ilgili uygulamalar, oruçlar, tabiat ve hayvanlar ile ilgili inanışlar ile ziyaret yerleri ile ilgili inanış ve uygulamalar gözlem ve mülakat yöntemleriyle elde edilen bilgiler çerçevesinde belirlenmeye ve aktarılmaya çalışılmıştır.

Sonuç kısmında ise Pülümür ve Çevresindeki Halk İnanışlarının değerlendirmesi yapılmıştır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Pülümür, Halk İnanışları, Geleneksel Türk Dini.

ABSTRACT

In this study, it has tried to be defined and analysed that the people's beliefs that have been goin on, changed or no longer exist over the time in Pülümür and around the region in the light of data obtained by observation and interview methods.

The aim of this study is to be able to demonstrate similarities / differences with other parts by conveying the people's beliefs in Pülümür and its surroundings, which is a (geographically) part of the whole. The observation showed that according to the changing life conditions, some beliefs have been survived, some of them have been continued with some changes, and some of them have been continued unchanged. Particulary, the elements in the traditional Turkish Religious Belief system have continued their existence in almost every region of Anatolia with different implementations , but it has observed that in the center the same belief (land-water cult, mountaincult , fire cult etc.) is driven.

Literature review has been made for the terms and the implementations in different regions which are the sources for this study. The information obtained through interviews with the source people and the information obtained through observation for the implementation of people's beliefs in Pülümür and surrounding were tried to be transferred by using the descriptive method based on the phenomonological approach (detection, classification and understanding). Due to the fact that the language study is a totally different area and it is necessary to explained by the experts, the words which are used in Pülümür and around the region, but are not in Turkish due to the language feature have been quoted.

The introductory part gives information on the purpose, method and limitations of the research and geographical and historical features and socio-cultural structure of the Pülümür region.

In the first chapter; as the source of the thesis; The traditional Turkish religious structure which is the basis of the Anatolian people's beliefs today and which is the basis of Anatolian folk beliefs are emphasized.

In the second chapter; Practices related to transition periods (birth, marriage and death) from the people's beliefs and practises in Pülümür and its surroundings, religious and occasional practices, practices related to daily life, beliefs about nature, fasting, animals and beliefs about places of visit were tried to be defined and conveyed within the framework of information obtained through observation and interview methods.

Finally, in the conclusion chapter, the folk beliefs in Pülümür and its surroundings has been evaluated.

KEYWORDS: Pülümür, Public Beliefs, Traditional Turkish Religion.